

**Цончо
Родев**

ОТМЪСТИТЕЛЯТ

ЦОНЧО РОДЕВ
ОТМЪСТИТЕЛЯТ
РАЗКАЗИ ЗА ИСТИНСКИ
ГЕРОИ И ПО ИСТИНСКИ
СЛУЧАИ

chitanka.info

*Син съм на земя прекрасна,
син съм на юнашко племе.*

Иван Вазов

МАЛЬЧИШКА ИЗ БОЛГАР РАЗКАЗ ПО ИСТИНСКИ СЛУЧАЙ

Поручик Бурагин прекъсна думата си по средата и се послуша, после се надигна и над бруствера се загледа на юг. Не видя нищо, но това не значеше, че се беше измамил — нататък, откъм Мидия, където бяха разположени главните сили на противника, продължаваше да се носи някакъв особен шум. Каза:

— Семьон Макарич, голубчик, я виж каква е тази олелия!

Един плещест великан с чаталеста кестенява брада се надигна от дъното на окопа, изскочи горе и заслони очи, вгледани на юг. Семьон Макарич Коваленко, улан от ротата на Бурагин, беше прочут с остротата на зрението си.

— Нещо става при господата чалмалиите, Ваше благородие — рече той след малко, без да сваля поглед от далечината. — Някой гони някого, вдигат се пушилка и барутен дим и всичко това пристига насам.

За миг поручик Бурагин се намери до своя войник и залепи око на далекогледа си. Така беше, както каза „гълъбчето“ Коваленко, но не и съвсем така. Всъщност шумът и изстрелите идеха не от „някой“ отделен човек, а от цяла група турски кавалеристи — поручикът ги определи на „полуескадрон“, — които презглава преследваха един-единичък ездач, спечелил не повече от тридесетина крачки преднина от тях. Доколкото се виждаше от далечината, преследваният беше дребен на ръст, яздеше свит до гривата на коня и по чудо оставаше незасегнат от куршумите, които турците в движение пущаха подир него. Що се отнася до посоката, Семьон Макарич беше безпогрешен — турският полуескадрон и бягащият от него се носеха право към окопа на Бурагиновата рота; поручикът мислено пресметна, че най-много след две минути щяха да бъдат тук.

Умът на Бурагин трескаво заработи. Какво трябваше да предприеме? Имаше ли право да се намеси? Нали ясната и недвусмислена заповед, която беше получил, гласеше „да не се дразни

противникът, да се избягва всякакво голямо или малко сражение, да не се дава никакъв изстрел“? Да, всичко беше точно така. И Бурагин знаеше защо е тази заповед — в Мидия турците разполагаха с огромни сили, докато тук, на брега срещу Ениада, русите имаха само тънка верига от хора: тридневната адска буря бе попречила на корабите да осъществят десанта изцяло. Младият поручик знаеше всичко това, но както по-късно сам разказваше, „вътрешно се разпъваше на кръст“. Заповедта си е заповед — казваше си, — но ще може ли да гледа безучастно как цяла глутница преследвачи ще достигне и разкъса пред очите му своята жертва? Прошепна под носа си:

— Щом турците го преследват, значи е техен враг. А щом е техен враг, значи е наш приятел...

И с тези думи сякаш предварително търсеше за себе си оправдание.

Вдигна пак далекогледа. Нямаше повече време за губене — разстоянието се бе скъсило наполовина. Бурагин усети как кръвта тупа в слепоочията му: при тази обстановка можеше да вземе само едно решение, а то почти сигурно щеше да му донесе не само разжалване, но и военен съд, присъда...

— Приемам всички рискове — каза си поручикът и с тези думи скъса с колебанията си. После свали далекогледа и извика с глас, който с нищо не издаваше душевната му тревога: — Първи взвод, готов за стрелба! — И докато солдатите тичаха по местата си, добави: — Целете се само в турските кавалеристи, гълъбчета. Трябва да запазим онзи, когото те преследват!

Сякаш всичко останало последва за по-малко от секунда. Ездачите вихрено приближаваха и записани в гонитбата, турците не забелязваха нито окопа, нито стърчащите от него дула на пушки.

— Залпооом... — поручик Бурагин проточи глас, защото изчакваше турците да приблизят още повече, — огън!

Пушките изгърмяха като една. Когато димът от залпа се поразсея, младият офицер с един поглед обхвана обстановката. Самотният ездач беше вече в коравите ръце на уланите, неговите спасители. Навън, пред окопа, се търкаляха двама турски войници и три коня. Още по-нататък оцелелите кавалеристи безславно се изтегляха по-далеч от пушките на руските солдати, а зад тях, загубил

чалмата и калеврите си, тичаше и размахваше ръце за помощ онзи, който преди малко бе останал без кон...

Зейналите от бордовете топовни дула напомняха, че вече втора година продължаваше поредната руско-турска война, но иначе наоколо цареше спокойствие. Сякаш уморено от бурята, вилняла с невиджана сила в последните дни, морето се стелеше смирено и наглед добродушно. Корабите, застанали на котва в залива Ениада, не помръдваха; само горе, на върха на гротмачтите им, недоловимият в подножието ветрец лениво поклащаше синьо-бяло-червените знамена с извезаните върху тях двуглави орли. Те бяха руска бойна ескадра, потърсила тук защита от бурята, а най-големият кораб от нея, „Париж“ на име, беше флагманският кораб на адмирал Грейг, главния командир на Руския черноморски флот. На мачтата на „Париж“, непосредствено под държавното знаме, се полюшваше неговият златно-черен вимпел — знак, че адмиралът е на кораба.

И наистина в този слънчев юнски ден на 1829 година адмирал Алексей Самуилович Грейг се намираше в своята кабина на кораба; дал почивка на екипажите, издържали битката с морето, той само на себе си не бе разрешил отдих. Облечен в пълна униформа и с куртка, закопчана до брадата, адмиралът седеше до закованата си о пода работна маса, свъсено четеше някакви документи и със свободната си ръка подръпваше дебелиите си русо-бели бакенбарди. Като изчете всичко, той се върна назад в листовите и с пачето перо подчерта отделни пасажи. Накрая позвъни и заповяда на влезлия адютант да повика при него титулярния съветник Батянков.

— Повиках ви по повод тези, хм, странни документи, Иван Дементиевич — обясни той, когато титулярният съветник влезе в кабинета му. — Те са, хм, толкова необикновени, че, хм, просто не смея да им повярвам.

Батянков се познаваше и даже беше близък с адмирала още от войните в 1806–1812 година, когато в ескадрата на Сенявин рамо до рамо бяха воювали срещу турците при Лемнос и Дарданелите, та знаеше, че когато така ожесточено дърпа бакенбарди и говори с толкова много „хм“ между думите, Грейг изживява дълбок вътрешен смут. А когато видя документите върху масата, титулярният съветник

се досети за естеството на този смут, но предпочете да не се издава. Само тънка шеговита усмивка се хлъзна по устните му, когато запита с престомена обида:

— Мигар се съмнявате в превода, Ваше високопревъзходителство? Моля, не ме обиждайте. Аз лично преведох писмата, а знаете, че владее изтънко турския език. Пък и изобщо повечето балкански езици.

Адмиралът нетърпеливо махна с ръка:

— Говоря не за качеството на превода, а за самите документи, Иван Дементиевич. Какво пише тук? Пашата^[1] на Мидия се оплаква, че разполага с крайно слаби части и моли главните сили в Карабурун да му изпратят подкрепление. Разбирате ли? Крайно слаби части в Мидия. Това напълно противоречи...

— Напълно противоречи на сведенията, които имахме досега — завърши вместо него Батянков, като отгатна продължението.

— Точно така. Но помислете и по-нататък. Ами ако, хм, тези писма са ни подхвърлени умишлено, за да тръгнем лекомислено към Мидия, а там... там са ни подготвили, хм, горещо посрещане?

— Изключено, Алексей Самуилович — убедено рече Батянков.

— Изключено? И защо сте тъй сигурен, ако смея да попитам?

— Защото вие познавате само документите, а аз освен тях — и човека, който ни ги достави. — Предишната тънка усмивка отново сви за миг устните на титулярния съветник и веднага изчезна под добре разресаните му мустаци. — *Този човек* не може да е турски слуга, Ваше високопревъзходителство.

Адмирал Грейг помълча малко, като не отместваше своите очи с цвят на юнско небе от очите на Иван Дементиевич Батянков. По онова време той беше петдесет и четири годишен, слаб и висок, с обрулено от морските ветрове мъжествено лице, обичайното изражение на което беше строгостта. Сега тази строгост беше примесена и със съмнение. Запита късо:

— Българин?

— Българин — потвърди другият.

Титулярният съветник нямаше нужда от повече думи за препоръка — адмирал Алексей Самуилович Грейг беше прочут като човек, който храни безпределна вяра и обич към българите. Нали именно той беше военачалникът, който в хода на тази война въпреки

забраната на царския генерален щаб раздаваше оръжие на българите и изграждаше техни военни части? И нали полугласно разправяше, че не съжالياва за тези свои „прояви на непокорство“, защото българите със своето послушание и нечуваната си храброст стократно са оправдали неговото доверие?

Той подръпна пак бакенбардите си.

— Разкажете ми как тези документи са попаднали в ръцете на...

— Христо Стоянов — подсказа титулярният съветник.

— Да, на този българин Христо Стоянов.

Иван Батянков седна в едно кресло срещу адмирала и заразказва.

Това се случило предишния следобед в Мидия. Един турски военен куриер — Батянков употреби думата „фелдегер“ — излязъл от конака^[2] на мидийския паша, приближил до оседлания си кон, който го чакал навън, и поставил един дебел свитък документи в специалната чанта, окачена на седлото. Вече сложил крак в стремето, когато изведнъж се досетил, че не е напоил коня си. Той повикал един българин, който се въртял наоколо, и му заповядал да напои животното.

— Христо Стоянов? — вметна адмиралът.

— Да, Ваше високопревъзходителство, това бил именно Христо Стоянов. И трябва в скоби да ви отбележа, че той не случайно попаднал там. Стоянов вече няколко седмици се навъртал около конака, гледал и слушал всичко, каквото се върши там, за да го съобщава на своите.

— Добре, продължете, Иван Дементиевич.

Българинът бил забелязал и свитъка документи, и особената грижливост, с която куриерът се отнасял към тях. И затова сега, оценил редкия шанс, Христо Стоянов се решил на дръзка постъпка. Повел коня, а след десетина крачки се метнал на седлото, смушкал пети в хълбоците на животното и се понесъл с него като вятър към север.

Куриерът измъкнал пищовите си и ги изпразнил подир изчезващия ездач. Не го улучил, но с гърмежите си привлякъл вниманието на аскера^[3] по улиците на Мидия. Мнозина открили стрелба. Един куршум ранил коня по шията, друг отнесъл калпака на храбрния българин. За зла слава точно тогава отнякъде се появил и турски разезд. Онбашията^[4] в един миг схванал положението и заедно със своите конници се впуснал подир ездача. Преследван и

преследвани хвърчали между къщите на Мидия, прескачали плетища и стобори, после запитали въвн от градчето. Крясъците и гърмежите предупредили низамите^[5], които стояли на позиция в окопите по северната крайнина на Мидия, и те посрещнали българина с нестроен залп на пищови и шишанета^[6]. Но и тези куршуми не уплашили Христо Стоянов. Той се метнал над окопите и продължил на север, все по крайбрежния път, към Ениада.

— Трябва да е бил първокласен ездач — замислено се обади адмирал Грейг. — Нещо от рода на нашите казаци-джигити.

— Там е работата, че не е, Ваше високопревъзходителство — отговори другият. — Препускал и се държал с една ръка за гривата на коня, с другата — за седлото. Турската конница го преследвала няколко версти^[7]. И когато вече го застигала, поручик Бурагин се решил да престъпи заповедта, дал заповед за стрелба и спасил беглеца.

— Бих искал и други мои офицери да престъпват заповедите по този начин — тихо вметна флотоводецът.

— А Христо Стоянов — завърши Батянков, — напълно разнебитен от ездата, стигнал до нашите предни окопи и се повалил в ръцете на уланите.

— Но това е... това е безпримерен подвиг! — възкликна възбудено адмиралът. — Помислете, Иван Дементиевич. Само половината от вашия разказ ако е верен, героичната постъпка на Христо Стоянов пак ще надминава извършеното от който и да е наш най-прославен разузнавач в тази война!

Титулярният съветник замълча. Даваше си сметка, че каквото и да добави, то ще принизи оценката, изречена току-що от адмирала.

— И въпреки всичко искам да се запозная с този българин — каза след кратък размисъл Алексей Самуилович Грейг. — Да го видя... да го разпитам лично. Къде е той сега?

— Тук, на борда на „Париж“, Ваше високопревъзходителство. — Мустаците на титулярния съветник помръднаха закачливо. — Познавам ви, Ваше високопревъзходителство, та наредих Христо Стоянов да чака на кораба.

— Много добре, благодаря ви. Моля, доведете го. А междуременно пратете и секретаря ми, за да протоколира разпита. И още отсега ви казвам, Иван Дементиевич. Вземете си бележка поручик...

— Бурагин — подсказа другият.

— ... поручик Бурагин да бъде представен за повишение с два чина!

Батянков се поклони и излезе.

Когато титулярният съветник се върна и надникна в кабинета на адмирала, Алексей Самуилович Грейг седеше на същото място до бюрото си, а секретарят му вече бе заел мястото си до масичката в ъгъла и приготвяше своите подострени пера и хартията. Батянков отвори по-широко вратата и влезе, въвеждайки за ръка едно 10–12-годишно момченце, гологлаво, с умни бадемови очи и носле, обсипано с лунички, босоного, облечено в изтрити потурки и много пъти кърпена, но чиста ризка.

— Бях ви наредил да доведете Христо Стоянов, Иван Дементиевич — рече Грейг с почти нескрито раздражение. — Сега не е време за...

— Изпълних нареждането ви — прекъсна го Батянков, като се усмихваше. — И ви представям българина Христо Стоянов.

— Каак? — не изговори, а извика адмиралът, като неволно се надигна от стола си. — Искате да кажете, че този малчуган е довел при нас коня на турския куриер?

— Заедно с писмата на мидийския паша, Ваше високопревъзходителство. Не забравяйте това, когато ще говорите с героя.

Момчето, изглежда, разбра отчасти разговора им, защото пристъпи крачка напред, стори учтив поклон и произнесе ясно:

— Аз съм Христо Стоянов от Мидия... — и като не знаеше как да се обърне към адмирала, добави едно: — ... чичко.

Перото на секретаря заскърца по хартията. Пламнал от вълнение, Грейг стори нещо нечувано за него — в присъствието на външни хора разкопча яката на куртката си.

— Попитайте го... Попитайте го, моля, Иван Дементиевич, как е могъл да извърши такова чутовно юначество?

Батянков преведе на български. Момчето го изслуша, поразмисли, после сви учудено рамене и каза просто, но с такъв тон, който сякаш даваше отговор на всички въпроси на адмирала:

— Аз съм българче.

Като не можеше да преведе на руски „българче“ с единаединствена дума, титулярният съветник се запъна за секунда. А после произнесе:

— Мальчишка из болгар.

И срещу името и родния град на Христо Стоянов в протокола останаха записани тези думи: „мальчишка из болгар“, ще рече — „момче от българите“.

Адмирал Грейг прекара ръка по челото си, преглътна шумно и рече с явно вълнение:

— Вие сте прав, Иван Дементиевич, *този човек* не може да ни лъже. Ще ви кажа и друго. Като го видях и като чух неговия отговор, аз за сетен път разбрах, че руските солдати не мрат напусто тук, далеч от родните си огнища, щом братята им българи раждат и отглеждат такива синове. — Той се обърна към секретаря си. — Пишете заповед. Майор Артамонов със своя ескадрон хусари и две леки оръдия веднага да се отправи на юг и да атакува Мидия без бавене, от движение. Едновременно с него линейният кораб „Норд Адлер“ да вдигне котва и с всички платна да потегли също към Мидия, за да подкрепи атаката на хусарите откъм морето. И едните, и другите да бъдат крайно внимателни, за да не предизвикат излишни жертви сред българското население на града.

Като свърши с разпорежданията си, прославеният в много битки адмирал Грейг застана пред българчето и му се поклони:

— А тебе, Христо Стоянов, си позволявам да поканя на обед. Главният командир на Руския черноморски флот ще бъде горд да прекара два часа с един толкова малък по години, но толкова велик по подвиг герой като тебе!

Българчето се премести нерешително от крак на крак, погледна зад себе си, понечи да каже нещо, но го преглътна и заби поглед надолу, сякаш оглеждаше голите си палци.

— Какво, Иван Дементиевич? — рече флотоводецът с полуприкрито разочарование. — Може би нашият гост е очаквал по-друга награда?

Титулярният съветник преведе думите му. Момчето се изчерви, пък вдигна глава и срещна погледа на Грейг.

— Така е, чичко — каза в отговор. — Чух, че пращаш руски юнаци да надвият нашите поробители и да освободят Мидия. Моля те, чичко, от все сърце те моля, пусни ме да отида с тях.

Двамата възрастни мъже го изгледаха с широко отворени очи. Като разбра грешно тяхното вълнение, малкият българин добави извинително:

— При туй не съм и гладен...

Батянков избухна в нервен, пресилен смях, но Алексей Самуилович Грейг остана сериозен. Той помисли една минута, приближи до момчето и прекара ръка по рошавата му коса.

— Върви, сине! — Гласът му трепереше; титулярният съветник долови в него едновременно и възторг, и умиление. — Върви! Ти си прав: мястото на герои като тебе не е край пищните трапези, а там, сред битката за свобода...

Христо Стоянов не разбра целия израз, но отгатна най-важното, — че този добър чичко го пуцаше да отиде с хусарите. И като забрави да се сбогува, радостно изтича назад, сякаш да не даде време на адмирала да се отрече от думите си. А Грейг застана на вратата и гледа подир него, докато босите му пети изчезнаха от другата страна на борда. Тогава въздъхна и каза тихо:

— Не зная какво ще донесе тази война на твоя измъчен народ, малчишка из болгар, но щом такава е кръвта в жилите на българите, вярвам, че свободата ви няма да закъснее много...

[1] **Паша** — генерал; висш военен или административен началник. ↑

[2] **Конак** — сграда на държавно учреждение; място за спиране и нощувка. ↑

[3] **Аскер** — войска; войник. ↑

[4] **Онбашия** — десетник, началник на десет войника. ↑

[5] **Низам** — редовна войска; войник от редовните войски. ↑

[6] **Шишане** — стара къса и тежка пушка с широка цев. ↑

[7] **Верст, верста** — стара руска мярка за дължина, равна на 1070 метра. ↑

ОКТОПОДИ, КАКВИТО РАСТАТ В СТАРА ПЛАНИНА

— Не мога да ги търпя и това е! — за кой ли път повтори Малкият Сава.

— Излишно е да крещиш — кротко го смъмри Големият. — Ти и без това ги вършиш все едни таквиз, че чувствата ти към гърците се разбират и без крясъци.

— Те са по-лоши и от турците. Разбираш ли? По-лоши. Турците поне ни грабят само потта и понявга кръвта, ала не посягат на българското ни име. Докато тия със слово, вяра и, всякакво друго оръжие искат да ни изличат от земята като племе.

Този разговор се водеше в приказнокрсивата градина на гръцкото Велико народно училище в Цариград, познато повече като Куру-чешме — по името на махалата, където то се намираще.

Беше една дивна пролетна привечер, каквито, казват, бивали само край Босфора. Въздухът, едва разлюлян от замиращия бриз, ухаеше на свежа зеленина, на люляк и на кипарисова смола. Някъде откъм султанските сараи по Ортакьой долиташе провлечена музика на цигулки, хлъзгаше се над притихващия пролив, смесваше се с шума на последните му сънни вълнички и се разливаше над градината като някакво почти осезаемо очарование. Залязващото слънце багреше перестите облачета в синьо, виолетово и пурпурно и от тяхното отражение Босфорът, гладък като вода в чаша, сякаш грееше с чудновати бакърени отблясъци. По-нататък, към Арнауткьой, един закъснял рибар лениво теглеше греблата към брега и лодката му чертаеше изумрудена ивица подире си.

Двамата приятели не виждаха и не чуваха нищо около себе си — така бяха погълнати те от своя спор.

И двамата се казваха Сава, бяха връстници („Големият“ беше по-възрастен само с някакви си три-четири месеца), произлизаха от един и същ край на поробеното отечество и бяха влезли в прочутото училище след подготовка при един учител, даскал Райно Попович... и

с това се изчерпваха всички прилики помежду им. Иначе трудно би могло да се съберат на едно място двама по-различни млади хора.

Големият Сава, кореняк-сливналия, беше по презиме Илиев, но тук учителят Евтивулис — колкото заради ученолюбието на момчето, толкова и за да се избави от българското му име — го нарече Евкарпидис и така остана той във всички официални книжа на училището. Беше слабичък телесно; теснолик, русоляв и светлоок. Проявяваше се като хрисим, кротък, прилежен в занятията (доскоро мнозина завистници, които не можеха да се примирят, че един българин е пръв по ученолюбие и познания, го прякоросваха „Философа“), набожен и изпълнителен.

Другият Сава, котленецът, беше негова пълна противоположност във всичко — и по външност, и по характер. Набит и тъмнокос, скулест, лицето му се „красеше“ и от две, остри черни очи, погледът на които смуцаваше, та на него трудно можеше да устои и най-волевиет събеседник. Дрехите си подбираше така, сякаш нарочно търсеше да допълни и подчертае тази своя външност; носеше синята си котленска носия, но с цариградски чинтени панталони и кървавочервена кърпа, завита около феса, които му придаваха нещо страшно, едва ли не пиратско. Гръцките учители също и нему бяха преиначили презимето, макар и по други съображения — не можеха да произнесат Стойков, та го извъртяха на Стефанидис. Сава Стефанидис не беше от слабите ученици на Куру-чешме, но за разлика от Големия Сава постигаше това повече с природна дарба, отколкото с прилежание и старателност. За набожността да не говорим — той почти не се мяркаше на задължителните служби в училищната църква и благодарение на това съвсем не можеше да се нарече любимец на владиката Самуил, директора на училището. Имаше малко приятели — Сава Евкарпидис, съселянина си Захарий, карловеца Иван — и нито един измежду гърчетата; както вече знаем от устата му, той не можеше да понася гърците. Прибавим ли към тази негова черта и буйния му характер, непримиримостта, непокорството и избухливостта му, лесно ще се досетим, че той беше в постоянна разпра и с гърчетата около себе си (те преобладаваха между учениците в Куру-чешме), и с мнозина от преподавателите.

Именно една от последните негови несдържани постъпки бе поводът на спора между двамата приятели. Тази сутрин в час по

латински разглеждаха „Де белло галико“ и съученикът им Михаил Танталидис, уж преразказвайки едно от сраженията на Цезар срещу някакво германско племе и окуражен от снизходителната усмивка на преподавателя Филатис, подхвърли с добре пресметната нападка: „... и изобщо те са били варвари и хондрокефали^[1], прилични, да речем, на българи, сърби или власи“. Тогава Големият Сава просто пропусна обидата покрай ушите си, но Малкият не издържа. Той скочи на крака и тъй като не беше подготвен, пък и не съумя да овладее нервите си, отговори не с доказателства и разумни съждения, а с куп грубости, „оцветени“ и с думи, които не могат да бъдат написани.

— И какво постигна с това? — кореше го сега Сава-сливналията.
— Само заслужи присмеха им...

— Поне не останах отдолу! — не се предаваше Сава-котленецът, ала гласът му не звучеше много убедено.

— Напротив, остана отдолу — немилостиво го съдеше Големият.
— Защото не възрази с достойнство и мъдрост, а им противопостави ругатни от речника на пристанищните хамали.

— За какво ме обвиняваш? Така съм направен аз, че хич не ми подхожда правилото „ако ти ударят едната страна, ти обърни и другата“. Да обърна и другата ли? Получа ли шамар от такива, аз им отвръщам с два. И за туй не можеш да ме виниш, адаш, както не можеш да ме виниш например за цвета на косата ми. Така съм направен и толкоз!

— Гневливостта е лош съветник — мъдро поклати глава сливналията. — *Ira furor brevis est*^[2], това го е казал още Хорацій^[3].

— Е, всеки няма дар от бога да запушва устите, като се позовава на свети Кирила... — заядливо подхвърли Малкият Сава.

Напомняше един случай от времето, когато другият не беше станал още Евкарпидис, а глумливо му подмятаха „Философа“. Тогава веднъж Големият Сава спокойно каза на хулителите си: „Благодаря ви, че ме назовавате философ; както знаете, такова е било прозвището и на нашия първоучител Кирил-Константин, който е създал българската писменост, та е пратил на боклука гръцката...“ И от този ден никой не посмя да повтори нелепия му прякор.

Разходката им ги изведе до самия бряг на протока. Двамата поседнаха там и се заловиха да хвърлят дребни камъчета във водата. Те погледаха концентричните кръгове, които се образуваха по

повърхността, после, без връзка с каквото и да било, котленецът Сава запокити наведнъж цяла шепа камъчета и простена горестно:

— Ех, боже на България! Няма ли да дойде времето, когато да се събуди нашата превелика народност^[4]!...

— То вече е започнало, адаш — тихо му отговори другият. — Виж отец Неофит. — Думата му беше за Неофит Бозвели. — Гласът му гърми така, че целият Фенер^[5] се тресе.

— Ей, какъв човек е този Неофит, бе! Помни ми думата, един ден името му ще бъде сред най-личните български светци. Даже ако искаш да знаеш, аз именно тия ги имам за светци, които са заслужили към народността, а не разните папищащи и калугери, дето с отшелничества и лицемерна праведност се молят само за своето си местенце в рая.

Сливналията използва случая, за да настъпи:

— А не си ли чувал, що е говорил негова светост Неофит? Че както държим за вярата, толкоз ако не и повече трябва да залягаме на просветата. Именно вярата и просветата щели да събудят заспалия роб.

— Казваш го някак си тъй, по-особено... — стрелна го с подозрителен поглед Малкият Сава.

— Само ти припомням за какво сме тука, адаш. Не можеш да търпиш гърците, думаш? Бленуваш да отгървеш българския род от духовната им тирания? Много хубаво, отлично, адаш. Достатъчно е да постъпиш като който и да е по-умен пехливанин^[6] от сборищата.

— Не те разбирам... Или съм още възбуден от днешната кавга, или ти ги приказваш много иносказателно.

— Добрият пехливанин не се юрва веднага на риск, а първо изучава хватките и чалъмките^[7] на противника си. После, когато му дойде времето, той хем знае как да се предпази, хем съумява да победи, използвайки и майсторлъка на другия. Нашият многострадален народ ей това чака от нас, Сава. Да изучим всичко, което владеят гърците, та да сме полезни после, когато чрез просветата ще се отърсваме от тях.

Едно последно камъче цопна във водата. Стопиха се кръговете и от него и чак тогава Сава котленецът проговори отново:

— Навярно си прав — каза честно, макар и да личеше, че не му е лесно да признае другиму правота в спора. — Ще се насиля да настроя свирнята си по твоя глас. Дали ще успея, туй само един Господ Саваот

може да каже. Аз само обещавам да се опитам... Пък зависи и от ония. Престанат ли да се задяват с мене...

Откъм голямото здание на училището^[8] се разнесе дрезгав бакърен звън — учениците трябваше да се отправят към трапезарията за вечеря.

Минаха само три дни и на котленеца Сава се наложи да постави на изпитание своето обещание. То стана в час при учителя Евтивулис, който преподаваше гръцките класици или „дълбоката елиника“, както още казваха тогава — същия Евтивулис, който бе прекръстил Големия Сава от Илиев на Евкарпидис. Предния път бяха изучавали прочутите „Разговори на мъртвите“ от Лукиан^[9] и като домашно учителят бе възложил възпитаниците му да се опитат да продължат диалозите с още един или два, давайки им свобода да си изберат участниците в духовитите и често бичуващи нравите спорове. Задачата се бе сторила интересна на учениците и те с голямо старание се бяха подготвяли в часовете за самостоятелна работа. Големият Сава, сливналията, бе „призовал“ духа на свети Климента Охридски и противопоставяйки го на Зевс, бе осмял назадничавостта на онези, които нехаят за просветата. Другият Сава се бе спрял на стария Брут^[10] — отличен повод, за да излее истинска филипика срещу тиранията изобщо и да възхвалява всички, които се борят срещу нея.

Часът обаче съвсем не премина така, както класът го бе очаквал. Никога не се разбра дали имаше някаква тайна уговорка или не, но преподавателят Евтивулис някак си с подозрителна бързина, едва ли не още от вратата посочи Ираклис Висиядис да прочете своята работа. Всички се заслушаха с интерес — Ираклис имаше поетически наклонности^[11], та можеше да се очаква някакво особено сполучливо продължение на „Разговорите“. Предполагаха за герой на своето съчинение Ираклис да е избрал Софокъл, Есхил, Еврипид или друг от големите антични майстори на словото, но за всеобща изненада той се бе спрял на Фотий, византийския патриарх от IX век, за когото само мимоходом бяха учили и то не като за духовен глава на църквата, а в ролята му на основател на прочутата някога константинополска^[12] библиотека „Мириобиблион“.

Началото на съчинението не предвещаващо нищо особено — в устата на Фотий Ираклис бе вложил твърде обикновени, изтрити от дълга употреба размисли за ползата от вярата и за предимствата на Източната църква над Римската. Не мина много обаче и се разкриха истинските намерения на автора. Уж описвайки деянията си на църковен водач, неговият Фотий не особено остроумно, стигна до покръстването на българите. Но вместо да разкаже за яростната борба, която патриаршията бе водила с папската курия за привилегията да приобщи новопокръстващия се народ, той преминаваше към хули срещу българите, наричаше ги тъпи, невъзприемчиви, диваци и „неувиращи глави“ и горко се вайкаше, дете изобщо се е заловил да ги посвети в правата вяра, а не ги е оставил да се кланят на своите варварски идоли. „Защото — оплакваше се Фотий — първобитните азиатци и канибалите от сърцето на Африка все пак можаха да стигнат до просветленията на Христовото учение, докато българите само наметнаха одеждата на Исусови последователи, а под нея останаха цели десет века след мене същите скудоумци и тъпоглавци. Колкото магарето може да се научи да цени стиховете на Сафо^[13], толкова и това племе на абдали^[14] — тази дума Ираклис Висиядис бе употребил на турски — е способно да надрасне простотията и кръвожадността си.“

Още докато Ираклис четеше съчинението си, погледите на учениците се извърнаха към тримата българи, които бяха в класа, Сава Евкарпидис бе забил нос в чина си и с нищо не показваше обидните думи да достигат до слуха му. Матей хаджи Петров хапеше устни до кръв. Третият, Сава Стефанидис, който бе главен прицел на любопитството им, стоеше с гордо вдигната глава; действително лицето му често сменяше цвета си, но Сава намираше сили да се държи външно безучастен към заплювките, та дори и да проявява някакво подобие на интерес към съчинението. Успя да запази самообладание той и после, когато учителят прикани класа към обсъждане на чутото. И тъй като не възникнаха спорове, а хвалебствията към труда на Ираклис, колкото и многословни да бяха, не запълниха часа, кир Евтивулис попита дали друг желае да прочете своето продължение на Лукиановите „Разговори“. Тогава пръв скочи на крака Сава Стефанидис и без да дочака съгласието на учителя (може би се страхуваше, че гъркът-преподавател умишлено няма да даде

думата нему), излезе пред чиновете. Отново всички се заслушаха, но Сава не бързаше. Той първо огледа съучениците си, усмихна се и от тази негова усмивка скулестата му физиономия придоби изражението на котка, която се готви да схруска уловеното мишле.

— Интересно съвпадение — каза той спокойно, преди да отвори тетрадката си. — Аз също спрях моя избор на цариградски патриарх. И пак отпреди десетина века. Николай I Мистик, сигурно си спомняте за него.

Почудата, не, изумлението от това неочаквано встъпление бе пълно. Не само защото никой не помнеше името на този Николай Мистик, но преди всичко заради самия факт, че човек като Сава Стефанидис бе пожелал да възкреси не друг, а един гръцки патриарх — както и Сава да извърташе нещата, патриархът беше елин и не можеше да говори другояче, освен като елин. Изненадан, че и леко уплашен беше и Големият Сава. Той бе чел съчинението на приятеля си и сега, когато чуваше то на бърза ръка да се прехвърля от Луций Брут към някой си патриарх Николай, усети новата игра на несдържания котленец и се побоя за нейните последици.

Като изрече встъплението си и се порадва на всеобщото учудване, Сава Стефанидис отвори тетрадката си и се престори, че започва да чете от нея; правеше го доста ловко, та в началото единствен Сава Евкарпидис се досети за измамата, другите се хванаха на уловката.

Също и сега началото не предвещаваше никаква буря. В „съчинението“ на котленеца Николай Мистик току-що се бе разделил със земния живот, явил се бе пред Харон^[15] и го увещаваше да го пренесе направо в рая. За да го склони, той преди всичко изтъкваше своята богосмиреност и заслугите си като християнски първосвещеник. Харон му подхвърли няколко не особено духовити намека за чревоугодничеството на гръцките църковници, за сребролюбие, за склонността им към разкош „и към някои други твърде земни грехове“ и в този момент всички в класа помислиха, че именно тук Сава Стефанидис ще даде израз на гръкофобията си. Но останаха излъгани — преселилият се на небето патриарх твърде достойно се защити от нападите и доказа праведния си живот, съобразен с изискванията на Канона.

Гърчетата-ученици си отдъхнаха, но не за дълго — Сава съвсем не бе имал намерение да измени на природата си, но плесницата бе оставил за по-нататък и я стовари в посока, която нямаше нищо общо нито с духовния сан на патриарха, нито изобщо с религията. Докато гребеше по водите на Лета, баснословният лодкар подметна, че май предаността към вярата и скромният живот не са достатъчни да осигурят място в рая. Тогава от устата на Николай I Мистик рухна истински поток от оплаквания — приживе той бил претеглил толкова унижения, че положително е заслужил да бъде смятан за великомъченик на елинския род. Започна патриархът още с битката при Ахело през 917 година от Христа, „когато тръгнахме уж срещу някакви палета, пък българите се оказаха такива лъвове, че застлаха равнината между реката и Анхиало^[16] с костите на четиридесет хиляди отбрани гърци.“ После заизрежда срамовете, които му бяха налагали няколко ромейски императора — да хленчи и се валя в праха „пред победителя над ромейското оръжие Симеон, който бе така храбър в битката, че конят му бе убит под него, но сетне се оказа и преловък държавник, дето водеше за носа не само мене, грешния, но и цялата империя“. Този Симеон не се поддаде на Николаевите витийства, а, кажи го, всяка година стигал до стените на Константинопол и принуждавал лично императорите — най-вече от всички Роман Лакапин — да идват рамо до рамо с Николай в нозете му, за да просят мир и снизходителност. Там, на Златния рог, върху сал над водите на Босфора, Роман и Николай превивали гръб пред коравосърдечния българин и не само подписали, че неговото царство граничи на юг с Бялото море, но и признали империята за подвластна на царския му скиптър, та поради това се задължили да му плащат ежегоден данък. „Не знам дали и това ще ти осигури място при блажените — заключи тогава старецът-лодкар. — Да превива гръб, туй е майсторлък на кой да е грък. Захване ли се за това да се влиза в рая, той ще стане сборище на мекотели...“

С тези последни думи Сава Стефанидис затвори тетрадката си и се отправи към своето място. Такава оглушителна тишина се бе възцарила в класа, че стъпките му отекнаха като истински грохот. Опозорени и посрамени, ученици и учител дълго мълчаха. Най-последен от първия чин не намери друго, та рече:

— Той забрави да обръща листовете. Туй го няма писано в тетрадката му!...

А котленецът спокойно отвърна от мястото си:

— Може да го няма писано в тетрадката ми, но е записано в историята. Който иска, лесно ще го намери там.

В обедната почивка той каза на своя едноименник от Сливен:

— Да пукна, ако мога да те разбера. Нали сега им запуших устата според твоя съвет?

— Излиза, че съветът ми не е бил добър — мрачно призна другият. — Или твоето отмъщение беше прекалено... прекалено... Те никога не са те обичали, а сега ще те намразят така, че... С една дума, трябва да си готов на какво ли не от тях.

— Къде е грешката ми?

— Че им отговори умно и разгромително, но може би щеше да е дважд по-умно, ако бе отминал подлата обида с мълчание.

— А, това е невъзможно, адаш. Просто невъзможно, разбираш ли? Да петният българското ми име, а аз да замълча — не, туй сърцето ми не може да понесе... — Сава се засмя особено. — Пък иначе нямай кахър за мене, адаш. Аз все ще се оправя. И без това ми дотегна да съм сред тези елини-душегубци. Пет пари не давам и за школото им, и за мутрите им...

Много скоро се оказа, че опасенията на Големия Сава не са били неоснователни. Гърците в Куру-чешме дебнеха случай, да се разплатят с непокорния балканджия и той не закъсня. Следващия вторник в час по психология владиката Самуил (той преподаваше всички философски предмети, както и риторика и богословие) им изнесе урок, посветен на възприятието и представата. След като им изложи философското схващане по този въпрос и прокара границата между двете понятия, той ги запозна и с възможната грешка между възприятие и представа. И за да провери доколко е разбран (освен ако не беше по предварително скроен план), владиката-директор се обърна към класа:

— Може ли някой да ми посочи пример за грешка или ако предпочитате, за разминаване между възприятие и представа?

Още не бяха заглъхнали думите му, когато се изправи измирлията Ставрос Илиядис и отговори:

— Зная такъв пример, Ваше преподобие. Преди няколко дни в тази стая ни бе разправяно, как някога, преди хилядолетие, се било случило българите с меч в ръка да достигнат дотук и да видят морето. Отделих време и проверих в историята. Да, оказа се вярно, имало такъв случай.

— Дотук отговорът ти няма нищо общо с моя въпрос — вметна владиката Самуил.

— Сега стигам и до него, Ваше преподобие — не се смути Ставрос. — В същата хроника, където е записан този подвиг на българите, прочетох още, че като видели морето, те го помислили за рибя чорба, извадили лъжиците си и се втурнали да сърбат. Ето, възприятието е било морето, реалността, но представата...

Последните му думи се загубиха в гръмкия отмъстителен смях на класа. Не удържа една усмивка и негово преподобие. Когато кикотът и подигравките позаглъгнаха, Самуил издигна отново глас:

— Някой да даде друг пример? Ти ли искаш, Сава Стефанидис?

— Аз, Ваше преподобие — рече от мястото си Малкият Сава, — почаках Ставрос да върне хрониката в библиотеката и също се порових в нейните страници. Попаднах там и на друга любопитна случка. Когато българите си тръгвали от морето, един от тях си забравил цървулите. Дошли после ромеите и ги намерили на брега. „Бре — възкликнал най-умният измежду тях, — гледайте, нощес морето изхвърлило два октопода!“ И те сварили българските цървули, поделили си ги и сладко-сладко ги изяли. Това също е пример, Ваше преподобие, за разлика между възприятие и представа.

От предишната бурна веселост не бе останала и следа. Владиката смръщи вежди и наруши настаналото мълчание:

— Имаш невъзпитан език, Сава Стефанидис!

— Признавам, Ваше преподобие — с фарисейска скромност се съгласи котленецът. И добави ехидно, докато сядаше: — Трябваше да кажа, „Наздраве!“...

Както се вижда, войната беше обявена и никоя от враждуващите страни не проявяваше склонност да потърси примирие. Схватките зачестиха до следващата не изминаха дори пълни двадесет и четири часа.

Когато в сряда сутринта Сава Стефанидис се върна от умивалнята, видя закачена над леглото си една голяма дървена лъжица, почти цял черпак. Явно съучениците му елини го поставяха между онези, които, според разказа на Ставрос Илиядис, са помислили морето за чорба от риба. Сава пребледня от злъч и обида, олюля се, но намери сили не само да преодолее слабостта си, но също да се престори, че не забелязва любопитните погледи, които го следяха, и подсмиванията, че дори и без никакъв израз на лицето да свали лъжицата от стената и с подчертана, пресилена грижливост да я прибере в шкафчето при дрехите си.

Но надвечер, когато се разхождаше в градината на училището с приятелите си Сава и Иван, той свали маската на безразличието и даде израз на болката, която го глождеше отвътре.

— Ще се сбогуваме, братя — изпъшка горестно. — Ще натрия за последен път муцуните на тези гърчуля и ще си вдигна чуковете.

— Недей, Сава! — примоли му се едноименникът му от Сливен. — Недей! Длъжни сме, пред българския род сме длъжни да завършим училището и...

— По света има и други училища — вметна котленецът, — дето не отстъпват на Куру-чешме.

— ... и в името на този дълг — продължи Големият Сава — трябва да намираме сили да превъзмогваме изпитните и доказанията.

Сава Стефанидис спря рязко и вторачи в него своите черни и челиченотвърди зеници. Гневен възел бе събрал веждите му.

— Ти знаеш ли чий племенник съм аз? — попита сухо.

— ?!?

— На Георги Мамарчов, драги. Да, да, Георги Мамарчов, прославеният капитан, който сега гние по турските зандани^[17], загдето на два пъти вдига въстания за свобода на българина, е мой вуйчо. Роден брат на майка ми. Онзи, който носи в жилите си кръвта на Георги Мамарчов, не може да превива врат пред гръцките обиди.

— Какво си намислил да правиш? — тихо попита карловецът Иван.

Той им разказа плана си за отмъщение, до който бе стигнал през изминалия ден. Едва свърши и Големият Сава вдигна ръце, сякаш да отблъсне чутото:

— Не, адаш, не искай това от мене! — извика той умолително. — Не съм роден аз за барут и пукотевици. Пък и...

— Какво? — с убийствена насмешка го изгледа другият. — И друго ли има?

— Има. Аз съм сирак, Сава, и тук уча, като ям чужд хляб. Не мога да отвърна на благодетелите си с... Разбираш ли, трябва да уча и да завърша. А каквото имам да връщам на гърците, ще им го върна после, когато встъпя на учителското поприще.

Котленецът се готвеше да му хвърли в лицето някоя друга острога, но Иван го превари:

— Прав е Големият Сава — каза. — Не го мъчи повече. Пък и няма нужда. Онуй, което чакаш от него, ще го получиш от мен...

Претърколи се още едно денонощие.

В петък на обед продраният гонг както всеки божи ден извести, че чорбата е разсипана. Школниците се събраха в просторната трапезария и застанаха прави на постоянните си места. Но случи се, че този път утвърденият ред бе нарушен. Едва дежурният отвори уста, за да прочете обедната молитва, някъде навън екнаха два взрива, от които прозорците на трапезарията издрънчаха. Още незаглъхнали и един глас — той принадлежеше на карловеца Иван — се разнесе откъм двора:

— Кораб!... Един кораб се разби на брега!...

Всички от трапезарията и кухнята — ученици, готвачи, миячи, дежурни, учители-надзиратели — хукнаха навън да видят катастрофата... и никой не забеляза нито шумугналия се между тях Иван, нито черноокото момче, което в тяхно отсъствие пошета нещо около масите, на които седяха учениците-гърци.

Обиколиха брега, но не откриха никакъв разбит кораб. Нямахше също каквато и да е следа от катастрофа. После обходиха и училищната градина и само долу, между платаните и смокиновите дървета, попаднаха на малко обгорена трева и разкъсана мукава от фишеци^[18]. Постепенно духовете се поуспокоиха — без да можеха да обяснят гърмежа, просто видяха, че нямаше никакъв повод за сеир^[19]. И отново всички се отправиха към трапезарията.

Прочетоха изискваната от правилника молитва, насядаха и най-нетърпеливите натописа лъжиците в чорбата.

— Охо! — провикна се някой. — Да не е празник днес, бе? Я виж какво лакомство!

— Да, бе! — обади се от другия край Ираклис Висиядис. — Толкоз години съм в Куру-чешме, за втори път се случва да поднесат октоподи.

— Уха! На мен се е паднало най-голямото парче!... — похвали се Ставрос Илиядис, като държеше високо лъжицата си; околните, а и седящите по-далеч забелязаха, че от нея висеше нещо, което много напомняше пипала на октопод.

В този момент откъм масата на учениците-българи се чу сподавен кикот. Беше уж приглушен, пък не само огласи трапезарията, но и опомни гърчетата, събуди подозрителността им. Още повече се стъписаха те, когато откъм същия край на трапезарията Захарий Котленец рече през смях:

— Вярно е! Точно такива октоподи растат по дърветата на Стара планина.

Сега вече всички се възряха ваниците си. Някой проточи пискливо:

— Какви октоподи бе, глупаци! Не виждате ли, че това е...

Видяха: ваниците им имаше не октоподи, а парчета от добре сварени цървули, като на Ставрос, случайно или не, се бяха паднали ремъците...

Цяла минута нито се чу глас, нито някой помръдна. После в един миг трапезарията заприлича на разбунен мравуняк. Всички ученици-гърци наскочаха и заговориха едновременно, размахаха се гневни юмруци, проехтяха заплахи и мръсни псувни.

— Туй е дело на онзи варварин от Котел! — извика над всички Михаил Танталидис. — Нали той приказваше за цървули!...

— Дайте го, да му отмъстим за тази гавра! — креснаха мнозина. — Ще помни той, когато...

— Няма го тук, трябва да си е в спалнята — обяви на свой ред учителят-надзирател.

— Напред!... Напред!... Ще му го върнем с надбавка!...

Разплискаха се паницы, изподаха столове — кажи-речи всички гърчета се втурнаха към вратата, някои паднаха и бяха стъпкани от

напиращите зад тях, в ръцете на други бляснаха ками и отворени джобни ножчета.

Как да е, безредната тълпа най-сетне стигна до спалнята на горния кат на училището. Но виновникът за суматохата не се намираще там, нямаше ги и дрехите и другите му вещи от шкафчето. Само на стената се бе появила повторно голямата дървена лъжица.

След като си бе отмъстил за подигравките, тъй нареченият Сава Стефанидис от Котел бе напуснал завинаги Куру-чешме. И докато съучениците му елини, бесни от злоба, го търсеха по всички най-скрити кътчета на сградата, той вече крачеше с торбичка на рамо далеч от училището — излязъл бе на онзи друм, на края на който с ослепителен блясък грееше Безсмъртието.

[1] Дебелоглави (гр.) — за гърците особено презрително прозвище. ↑

[2] „Гневът е краткотрайна лудост“ (лат.). ↑

[3] Квинт Хораций Флак (65–3 г. пр.н.е.) — прочут римски поет и естет, проповядвал умереността и житейската мъдрост. ↑

[4] За тази епоха и за тези мечти на българчетата в Куру-чешме Ив. Богоров („Живота ми, описан от мене“, София 1887) разказва дословно: „... при вечерните наши разходки край лъскавото море Мега-Ревма, при свирните на цигулките из султановия сарай, бленувахме заради заспалата българска народност, която по това време едвам се събуждаше“. ↑

[5] Фенер — махала в Цариград, населена с гърци, където е била и Цариградската патриаршия. От там „фенерско духовенство“, „фанариоти“ и пр. ↑

[6] Пехливан(ин) — борец; прен. герой. ↑

[7] Чалъм — похват, хватка (в борба); чалъмлия — борец, който владее много хватки. ↑

[8] Училището в Куру-чешме имало 30 стаи, в това число спални помещения за около 150 ученици. ↑

[9] Лукиан (ок. 120–180 г.) — старогръцки писател, прочут с изящния си стил. Осмивал религиозните предразсъдъци и обществената поквара. Неговото съчинение „Разговори на мъртвите“ (действително изучавано в Куру-чешме) представлява находчиви и често остро сатирични диалози „на онзи свят“ между боговете и видни

исторически личности (напр. Меркурий, Крез, Диоген и др.), в които в иносказателна форма се критикуват много от отрицателните черти на Лукиановата съвременност. ↑

[10] Луций Юний Брут (умр. 508 г. пр.н.е.), наричан „старият“ за отлика от другия Брут, убиеца на Цезар. Виден римски политически мъж, водач на народа срещу тираничния режим на династията на Тарквиниите и основател на републиката (509 г. пр.н.е.). За опит за възвръщане на тиранията осъдил и предал на смърт и собствените си синове. ↑

[11] По-късно е станал един от добрите поети на Гърция. ↑

[12] Константинопол — Цариград, Истанбул. ↑

[13] Сафо (края на VII — началото на VI в. пр.н.е.) — видна старогръцка поетеса от остров Лесбос. Майсторка на любовната поезия, която творяла с отличен стил. ↑

[14] **Абдал** — глупак. ↑

[15] Харон — герой от гръцката митология, който обитавал в подземното царство и с лодката си пренасял душите на умрелите през реката Лета. ↑

[16] Анхиало — днес гр. Поморие. ↑

[17] **Зандан** — тъмница, затвор. ↑

[18] **Фишек** — цев от хартия, напълнена с барут; **къор-фишек** — ракета; прен. блъф, лъжа. ↑

[19] **Сеир** — зрелище; гледане. ↑

**„ДЕНЯТ СЕ ПОЗНАВА ОТ СУТРИНТА“
ЧЕТИРИ СЛУЧКИ ОТ РАННИТЕ ГОДИНИ
НА ХАДЖИ ДИМИТЪР**

1

ЗАКАНАТА

За разходка или зияфет^[1] всеки друг предпочиташе прохладата нагоре, по Селишкия или Новоселския боаз, те обаче винаги слизаха към равнината, по течението на Куруча. Нищо, че там тегнеше задух; пък и комарите не липсваха. Тъй като главната им грижа беше „тежко да го дават“ (този израз по онова време, както и днес, честичко се използваше в Сливен), те не си го признаваха дори и помежду си, но всъщност за катадневните си летни излети избираха именно тези места не заради прелестите на реката, а за да понагледат бахчите^[2] и бостаните си покрай нея. Ратаите са си ратаи, но друго е стопанинът сам да хвърли едно око, знаеш...

Общо взето, не вървяха зле работите по техните имоти. Поне до този ден, в който сякаш гръм трясна пред хаджи Кутьо — завари зеленчуковата си градина дотолкова изпотъпкана, сякаш три хергелета^[3] жребци бяха вилнели в нея. Когато се посъвзе, той грабна за ризата вардянина бай Слави и така го разтърси, че отлепи краката му от земята.

— Какво можех да сторя, чорбаджи! — оправдаваше се старият човек. — Сбили се бяха една тайфа^[4] турчета и няколко наши, български момчета от Клуцохор... Виж ме на! — Той показва една цицина колкото половин кокоше яйце на глава си. — Те мене, стареца, не пощадиха, че пипера и доматиите ли...

— Аз пък мислех — обади се миролюбиво дебелият Ефтим Чорбаджи, — че тия битки стават само горе, към Кумлука или около Харманите. Не е било по силите на Слави да ги възпре, Кутьо. Виждал съм ги проклетите му хлапета — като се сбъхтят, никому не прощават.

— И не знаят мяра — подкрепи го и Чорбаджи Йоргаки. — Не помните ли оня резил вчера?

Напомняше една наистина смешна случка, на която предния ден бяха станали свидетели. Едно кръглолико и набито българче бе скрило

дрешките на две-три турчета, влезли да се къпят по вировете на Куруч, а после ги бе погнало с камъни, та така, голи-голенички, ги бе прекарало през града чак до тяхната Айше-Хатун махала.

— Момчетийска им работа — завърши утешително чорбаджи Йоргаки. — С тях на глава излиза ли се?

Обаче два дни по-късно той напълно изостави този миролюбив тон. То стана, когато същата групичка от най-видните сливенски християнски първенци попадна на една такава война между турчета и българчета. А то беше още по-надолу по реката, при „Аркаръ куруч“, където, наблизо до бабината Трънкина воденица, се простираха прочутите бостани на Йоргаки — най-първия от първите.

То наистина не беше детско сбиване, а баш война; двете „войски“ тръгваха една срещу друга под гърма на измайсторени от тях барабанчета и с развени байраци — зелен на турчетата и червен на българчетата. Отначало чорбаджиите спряха да позяпат с любопитство (то там недалеч и възрастни турци следяха сеира^[5]), но това продължи само докато битката приближи до бостаните на чорбаджията. Тогава чорбаджи Йоргаки изведнъж разбра какво щеше да последва, и хукна да прогони „хайтите му недни“, преди да са поразили имота му. Другарите му се затътриха подир него за да му помогнат. Кешки да не бе им идвало на ум да го правят! Не само че не опазиха бостана, ами и сами си пострадаха: един поразкашкан домати се залепи точно върху челото на Йоргаки, по-зле изпати хаджи Гендо — той бе улучен от добре насочен запъртък, който се разточи по новата му салтамарка, изпотрошиха се и шарените джамлъци на хаджи Йоргакевия къошк^[6], с който той толкова се гордееше...

— Туй вече не може да продължава! — рече мрачно Йоргаки, когато се поизмиха на вадата. — От тук отивам право при каймакамина^[7]. Каушът^[8] е за това — да вразумява хаирсъзите^[9]. Големи или малки.

— А, не — размърда охранения си врат Ефтим чорбаджи. — Ще си вкараш таралеж в гащите. Не видя ли онуй кльоцаво турче, дето носеше зеления байрак и първо побягна през бостана ти? То е на кърагасъ^[10] Ведат ага^[11] изтърсакът. Или вярваш, че гарван гарвану око ще извади?

Чорбаджи Йоргаки се почеса по изпотения тил — изгледите да настрои срещу себе си началника на сливенската полиция хич не го

възрадва.

— А видяхте ли нашите българчета, бе? — обади се хаджи Гендо, като продължаваше да бърше петната по салтамарката си. — Коскоджамити хайдамаци^[12] имаше между тях, вече мустаки им поникнали, пък ги водеше едно ей толчаво, ще речеш — до коляното ми със зор ще стигне...

— И какъв свиреп поглед имаше само! — добави хаджи Стамат. — Като втренчи ония ми ти очи в мене, рекох си, ей сега ще вдигне сатър да ми разцепи главата^[13].

— Кое бе? — издигна глас хаджи Кутьо. — Онова якото с кръглата глава ли? Него аз го познавам. Хаджи Димитър е то, чадо на хаджи Никола Кебеджията.

— Не чадо, а изчадие — изруга Йоргаки, а Ефтим добави:

— Хубав хаджия! Не праведник, а жив хайдутин и кеседжия^[14]. И да знаете, той и само той беше онзи обесник, който посред бял ден преведе голите турчета през Сливен, та ги окепази^[15] пред целия град... Ама то нали знаете — крушата не пада далеч от корена си...

Разбраха намека му — в Сливен отдавна се шушукаше, че Стоян и Добри Кръстьови, братята на Никола Кебеджията, дълго са върлували като хайдутини в Балкана, а за хаджи Маринка, невяста на Никола и майка на хаджи Димитър, почти сигурно се знаеше, че е от коляното на прочутия войвода Желязко Палабуюка.

— Добре, че го каза, хаджи — заплашително сви вежди чорбаджи Йоргаки. — Ако не можем се оплака на каймакамина, то ще намерим колай^[16] да принудим Кебеджията да вразуми този свой, хм, хаджия...

И с тези думи той се отправи към Клуцохор — онази махала на Сливен, от която бяха излезли най-много хайдутини и войводи. Другарите му го последваха.

Почти никой не казваше на хаджи Никола по бащино и дядово име Кръстьов Асенов, а го знаеха главно като Кебеджията. Вече от доста години той държеше хан в Клуцохор, наблизко до църквата „Свети Никола“, но прякора си дължеше на кебетата^[17], с които се бе замогнал, преди да подхване ханджийството. Какво точно са му наговорили чорбаджиите, не можа да се разбере, но то пролича от настроението, с което по-късно вразумяваше петгодишния си син в една от задните стаички на хана:

— Ти, бе! — редеше му. — Как не те е срам! Язык, че още ей толчав съм те водил на Божи гроб и съм те топил в реката Йордан! Да ме срамиш ти пред най-почетните сливналии...

— Почетни! — изсумтя уж на себе си малкият хаджия, но достатъчно високо, за да бъде чуто от баща му. — Изедници и османски подлоги...

Хаджи Никола му опърли бузата и врата с един здрав шамар. Димитър се заклати, но стисна зъби нито извика от болка, нито сълза се показа на очите му.

— Вярно ли е туй — продължи бащата, — че водиш тайфа хаймани като тебе, да вършите поразии из хорските имоти?

— Не е вярно. Ние се бием с феслиите. Война е то, тате, пък във война се гледа врага, а не доматиите и карпузите^[18].

— Уж не е вярно, ама е вярно. Сам признаваш, че от вашите войни пострадват и бостаните, и бахчите.

— Че по-добре ли е заради някакви си бахчи да обърнем гръб на турчулята? Та те да не са по юнаци от нас, тате? Или ще ме поучиш да им превивам робски врат?

Кебеджията се почувствува с опрян до стената гръб — той самият съвсем не беше от ония, които се примиряваха с робския хомот. И като не се досети какво друго да направи, повиши глас:

— На тебе ли остана бе, педя хлапе, да събаряш турската царщина?

И получи неочаквания отговор:

— Аз ами! Щом като вие, големите, си траете...

Последва плесник и по другата буза. Но той не беше като онзи, първия, който още се червенееше върху лицето на малкия Димитър — може да се каже, че сегашният бе нещо средно между шамар и милувка. Ядосал се бе хаджи Никола, но в същото време се бе и погордял с ранното юначество на момчето си; както вече се спомена, хаджи Димитър едва бе навършил пет години.

— Ами чорбаджиите? — продължи по-меко. — Те поне не са агалари, не искат — как го рече? — да им се превива робски врат. Добри християни са те, че и хаджии при това, защо си нападали и тях?

— Защото са по-лоши и от турците, тате. Заради пустото си богатство, заради дините и пъпешите си те са готови до един да ни продадат на гаджалите^[19].

За втори път днес Никола Кебеджията се видя затруднен в спора с малкия син, „педя-хлапето“. Защото той самият гледаше горе-долу по същия начин на „първенците“ и дори между верни приятели ги наричаше „чорбаджийската пасмина“. И затова приключи:

— Да си събираш устата, чуваш ли? От днес нататък ти забранявам всякакви войни с турчетата и каквато и да е нападка, с думи или с друго, към чорбаджиите. Ясно ли е?

— Ясно е.

— Хайде тогава, обирай си крушите!

Тъй завърши тази кавга между бащата и сина. Уж с обещания, но всъщност нито Никола Кебеджията повярва, че момчето ще се преобрази в кротко агне, нито хаджи Димитър помисли да се откаже от войната с турците и с техните раболепни слуги.

Това най-напред разбраха чорбаджиите.

Още на следния неделен ден, когато, след черковен отпуск, те се бяха събрали на раздумка в кафенето, една кръгла главичка със свирепи очи се подаде от прозореца току-до лакътя на Чорбаджи Йоргаки и чуха един детски глас да произнася съвсем не по детски:

— Вие ме ковладите на баща ми, че щял съм да стана хайдутин. Ама от сега да знаете — ще дойде ден, до един ще ви изколя^[20]!...

И главицата изчезна също така внезапно, както се беше появила.

Кой знае защо, но никой от чорбаджиите не се засмя на тази детска закана. Напротив — умислиха се. Дали по някакъв начин в този миг не надникнаха в бъдещето, та там видяха, че Хаджи Димитър един ден наистина щеше да стане страшилище наравно и за поробители, и за чорбаджии?

[1] **Зияфет** — гощавка. ↑

[2] **Бахча** — зеленчукова градина. ↑

[3] **Хергеле** — стадо коне. ↑

[4] **Тайфа** — дружина, чета (най-често на безделници). ↑

[5] **Сеир** — зрелище; гледане. ↑

[6] **Кьошк** — лека постройка в имот извън населеното място; предна отворена и покрита част на къща. ↑

[7] **Каймакам(ин)** — околийски началник, управител на околия.

↑

[8] **Кауш** — килия в затвор. ↑

[9] **Хаирсъз(ин)** — зъл човек, проклетник. ↑

[10] **Кърагасъ** — околийски полицейски началник. ↑

[11] **Ага** — господин; турски административен чиновник ↑

[12] **Хайдамак** — едър и глуповат човек; дангалак. ↑

[13] Автентично. Ето какво пише за това видният изследовател на миналото на Сливен д-р Симеон Табаков: „Х. Димитър имал нещо необикновено в погледа си. Гледал изпод вежди и когато му се случвало да се възмути от нещо, спирал се и втренчвал очи, стоящ така неподвижен и без да премигне или да каже дума, след което отминавал или се хвърлял като лъв.“ ↑

[14] **Кеседжия** — разбойник, кръвник. ↑

[15] **Кепазе** — срамен, позорен. ↑

[16] **Колай** — начин на постъпване; способ, леснина. ↑

[17] **Кебе** — дебела вълнена тъкан; връхна дреха от такава тъкан.

↑

[18] **Карпуз** — диня. ↑

[19] **Гаджал(ин)** — презрително прозвище за турчин. ↑

[20] Думите на заканата — автентични. ↑

2

ВОЙНАТА СИ Е ВОЙНА

Хаджи Димитър беше пето дете на Никола Кебеджията. След него се намериха още пет, та станаха общо седем сина и три дъщери. Дали защото беше тъкмо по средата на голямата челяд, или туй беше по заслуга на неговия твърд характер, но бащата го имаше между по-големите — ония, пред които и ще се поодума, и съвет с половин глас ще поиска, и ще се покахъри. Напоследък в тези разговори на „големите“ все по-често се чуваше думата „мурабе“, ще рече — война. Търговци, джелепи^[1] и караабаджии^[2], които отсядаха в хана, след като са били в Цариград, все клатеха глави и повтаряха: мурабето било сигурно, нямало да мине и година и пак щели да се хванат за гушите дядо Иван и гъжвалиите^[3], кръстът и полумесецът. Но и да не бяха тези приказки, то пак си личеше, че работата отива на война, само сляп можеше да не го види, да не го разбере. Ден подир ден в Сливен се мъкнеха от юг стройни бьолюци^[4] редовен аскер^[5] и многочислени тълпи башибозук^[6], оставаха малко, колкото да си починат и да сторят някой зулум^[7], а сетне поемаха пак на север, към Дунава. Защо се нижеха те вече седмици? Да не би да бяха въдичари, тръгнали да ловят пъструга и сом във великата река?

— Голяма войска, голямо нещо се ниже през Балкана — думаше загрижено Христо, най-старият от синовете (и едничък от „големите“, който не беше хаджия — когато преди десет години Никола Кебеджията тръгна на хаджилък, взе и децата си, колкото бяха народени дотогава, остави само Христо да пази дома и имота). — Ще залеят Московията като море...

— Дали ще я залеят, аз не зная — поклати глава хаджи Никола, — ала зная друго: дорде тази паплач да се измете на север, ние хептен^[8] ще осиромашеем.

— Тъй де — подкрепи го хаджи Янаки, третият. — Виждали ли сте тези зебеци^[9] и манафи^[10], дето султанът ги има за войска, след

като ядат и пият до продънване, да оставят барем един бешлик^[11] на масата?

— Или за стопанисването на коня си да платят? — подкрепи го и хаджи Петър, четвъртият.

Много пъти се бяха водили тези загрижени разговори и одумки, но днес ги наруши онзи, комуто най-малко подходеше — хаджи Димитър, най-младият от „големите“. Той рипна на крака и рече страшно:

— Я млъкнете бе! Как не ви е срам таквиз думи да изричате! Дядо Иван ще ни отървава от мръсното иго, пък вие за шише ракия и торба зоб сте се загрижили...

Стъписаха се — колкото от словото, толкова и от вида му.

По това време хаджи Димитър беше на дванадесет години^[12]. Поизточил се бе и наедрял, дори рехав мъх се забелязваше вече на горната му устна, от предишното бе запазил само остротата на погледа си и буйността.

— Какво сте се разхленчили за асприте^[13] и паницата леща? — продължи той. — Щом ще става война, ние, тъй както ни гледате няма да сме сеирджии отстрана, а войници ще бъдем.

— На дядо Иван помощници — уточни хаджи Кръстьо, който беше най-близо до Димитър по нрав.

— Пък войната си е война — не спираше малкият хаджия. — Паднем ли му на сгода, османлията и ще ни граби, и ще ни тъпче, че може и на живота ни да посегне. Но пък дойде ли на чалъм^[14] нам, ние също няма да му простим. Туй е то войната...

Дълго мълчание изпрати невъздържаната хаджи Димитрова реч. Най-сетне го наруши бащата. И има доблестта да приеме упрека на хлапака:

— Прав си, сигурно си прав — рече. — Сбият ли се турчулята и дядо Иван, ние не можем остана настрана, със скръстени ръце, трябва да търсим колай да помагаме на нашите братя. — После обаче добави с променен глас: — Ала сигурно е и друго. Продължиш ли ти, хаджи Димитре, и навън с тези приказки и захванеш ли да действуваш според словото си, ние няма да оцелеем дълго, че да бъдем войници на московския цар срещу келявия султан...

Имаше и предупреждение, и настойчив съвет, че даже и малко молба в тези думи на бащата.

Ала не мина и една неделя и събитията показаха, че на немирния и дързък хаджи Димитър те са влезли през едното ухо и са излезли от другото.

Беше гроздобер и шарпаните^[15] се стичаха отвред към Сливен. Както ставаше открай време, турци, тукашните и още повече външните начесто ги спираха, за да си вземат по няколко отбрани чепки, че сегиз-тогиз и цели кошници, но тези случки гроздоберачите не си слагаха на сърце — хем бяха свикнали, хем тази година беше наспорил господ, та имаше и за османлиите, и за грижовните стопани. В този ден срещу една такава шарпана, която воловете тежко-тежко влачеха откъм Чаирлийските^[16] лозя, се изправиха трима въоръжени до зъби низами^[17] и с повелително „Ду-у-ур!“^[18] вдигнаха предупредително ръце на коларя; бяха от онзи алай^[19], на който сливналии, кой знае защо, казваха „чергалии“ и войниците от който уж се славеха с име на по-разбрани и по-свестни. Отначало случката не загрижи никого — ще се назобят агаларите и шарпаната ще си продължи пътя. Ала този път се случи нещо съвсем друго — „чергалиите“ изобщо не посегнаха към гроздето, а си извикаха нещо, уловиха по една от гроздоберачките и ги повлякоха към шубраците на Хамам баир. Разпищяха се жените, стъписаха се двамата мъже, които водеха шарпаната — що можеха да сторят те, безоръжните, на аскерите, накачулени от глава до пети с какви ли не пушки, ятагани^[20] и пищови?

Тримата похитители и техните жертви вече се закриваха сред гъсталаците на баира, когато сякаш изпод земята изскочи едно момче, което гроздоберачите веднага познаха — беше хаджи Димитър, всепризнатият войвода на всички българчета-размирници от Клуцохор. Сякаш без да си дава сметка, що може да се случи, когато се отиде с две ръце срещу трима възрастни мъжаги с толкоз оръжие по тях, синът на Никола Кебеджията изтръгна остена от десницата на коларя, пътем награби няколко по-едри камъка и с яростен вик се спусна подир низамите.

Сбъркаха се турците от това неочаквано нападение, почудиха се какво да правят — дърпащите се жени ли да държат, от тоя малък рис ли да се бранят (нали ще станат за резил, че едно нищо и никакво хлапе ги е накарало да вдигат силиях^[21] за защита?), да се престорят ли, че нито са го видели, нито искат да знаят за него. Още се чудеха те кой път да изберат, когато хаджи Димитър им показа, че няма намерение да

се задоволи с викове и заплахи. Един камък, добре прецелен с бринка (така сливенските момчета казваха по онова време на прашката), изби три кътни зъба на единия, няколко яки удара на остена отнесоха феса, че и част от ухото на другия... Третият, напълно объркан, не дочака да види какво е било приготвено за него, а пусна „своята“ гроздоберачка и позорно търти да бяга по южния склон на Хамам баир. Неговите аркадаши^[22] изобщо не се сетиха да посегнат към оръжията си, а последваха примера му и презглава хукнаха подир него.

Хаджи Димитър ги гони през целия Хамам баир, че и далеч отвъд него — чак докато ги видя да вдигат праха по Джан-куртаран...

Има ли смисъл да се казва, че още същия следобед неговото име не слизаше от устата на сливенските българи? И че даже свещениците го споменаха с благодарност във вечерните си ектении? Заваляха похвали и върху хаджи Никола, загдето е отгледал такъв юнак, още толкоз малък, пък вече закрилник на слабите, и бащата уж сумтеше, пък виждаше се, че отвътре се радва и гордее. Не изразяваха доволство само сливенските турци, те невям вече усещаха накъде ще избие това ранно юначество, а чорбаджиите направо си го казваха: „Един ден ще ни подпали чергата, той дженабетин^[23]...“

Да, ама случката с тримата посрамени низами не завърши дотук. Имаше тя продължение, и то от онези, дето са обагрени с кръв.

Тъй се подредиха нещата, че алаят на „чергалиите“ се застоя по-дълго в Сливен. И не щеш ли, седмица след събитията по есирлийския път същите трима низами, преминавайки през брода на Куруча (дето след десетина години бе вдигнат Големия мост), зърнаха отдалече онова набито момче, което с камъни и сопи ги бе гонило по баирите.

— Юнуз, Бейхан, гледайте! — развика се онзи, който го зърна пръв. — Кълна се в брадата на Пророка, той е!...

— Той е! — съгласиха се в един глас другите. — Сега ще му го върнем тъпкано...

— Само че първо да го проследим внимателно — добави Бейхан, — може да го изпуснем из тия криви сокаци^[24].

Проследиха го. И го видяха да изчезва във входа на един хан, който се намираще отгатък реката, наблиз до гяурския^[25] храм „Свети Никола“. Тогава тримата измъкнаха пищовите, запрегнаха ги и като се подканяха един-друг, нахлуха в хана. По никое време през деня

беше, та там нямаше никакви мющерии^[26], само двама младежи чистеха и пребърсваха масите.

— Не е нашият, други са — рече Нури, третият от „чергалиите“, след като ги огледа. — Измавило ни е копелето. Уж влезе тук, пък е свърнал нанякъде...

В същото време младежите се извърнаха към тях, престориха се, че не са забелязали пищовите в ръцете им и единият — беше Янаки, третият от синовете на хаджи Никола — ги подкани:

— Буйрун, заповядайте, агалар! Разположете се и кажете що ще обичате.

Спогледаха се тримата злополучни воители на султана: нито да сторят нещо на непричастните в онази случка младежи, нито да подвият опашки, след като с такъв сербезлик^[27] са нахлули тук със запрегнати пищови — и тъй, и иначе все ще станат отново за посмешнице. Почудиха се те как да излязат от това положение, и Юнуз (онзи, комуто липсваше парче от ухото) пръв съобрази:

— Отваряйте чекмеджето с парите, чоджуклар^[28], и изсипвайте тук всичко, което е вътре!

— Да имате да вземате — каза в отговор, по-големият, хаджи Кръстьо. — Никакви пари...

— Дай им бе, бате! — подкани го другият; хаджи Янаки знаеше, че сега, сутринта, в чекмеджето имаше само дребни пари за връщане. — Дай им и да се пръждосват.

— Дума да не става! — отсече Кръстьо. — Да не би да са се трепали да ги печелят, та сега...

— Я стига приказки! — насочи пищов към гърдите му Нури. — Давай чекмеджето или-и-и...

А Бейхан уточни:

— „Я кемер долосу, я хендек долосу“^[29].

— Тъй ли? — разнесе се един глас зад тях, който странно преливаше ту в мъжки, ту в детски. — Щом така го рекохте, тогаз нека да е хендек долосу^[30].

Докато още се извърщаха, един тежък ръжен се стовари върху главата на Нури. Турчинът изпусна пищова и мълком се повали с разцепен череп. Другите познаха, че ги бе нападнал именно „техният“ човек; зърнал ги бе той, че са по петите му, та се бе мушнало зад вратата. Бейхан дори свари да гръмне, но в бързината не го улучи и

куршумът му се заби някъде в тезгяха. Втори изстрел, не успяха да дадат. Кръстьо с един юмрук събори Юнуз и го притисна с тялото си към земята, Димитър и Янаки с ръжен и стол претрепаха Бейхан, а сетне и борещия се Юнуз.

Като се разправиха с нападателите, братята заключиха вратата на хана и се запитаха какво да правят с труповете им. Не мислиха дълго. Завлякоха ги в мазето, изкопаха под кюмюрлука един трап, хвърлиха ги вътре, затрупаха ги, а накрая закриха всичко с въглищата.

Малко по-късно тримата братя си поливаха един на друг над сутовцата^[31] и Кръстьо, докато смъкваше въглищния прах от лицето си, каза със смях:

— Излезе тъй, както го рече Димитър — войната си е война. Нападнаха ни с пищови, пък се намериха в кюмюрлука...

— Трябва да пишем едно писмо на дядо Иван и да му го проводим в Московията — обади се хаджи Димитър между две пливания. — Нека зачеркне трима от списъка на душманите^[32] си.

[1] **Джелеп(ин)** — търговец на добитък. ↑

[2] **Караабаджия** — прекупвач на аба; човек, който възлага изработването на аба. ↑

[3] **Гъжвалия** — пренебрежително прозвище за турчин, чалмалия. ↑

[4] **Бьолук** — рота. ↑

[5] **Аскер** — войска; войник. ↑

[6] **Башибозук** — нередовна войска; прен. сбирщина. ↑

[7] **Зулум** — насилие, грабеж. ↑

[8] **Хептен** — напълно. ↑

[9] **Зебек** — член на малоазийско племе. ↑

[10] **Манаф** — член на малоазийско племе. ↑

[11] **Бешлик** — монета от пет гроша. ↑

[12] Следователно стичането на турските войски към север е било като подготовка на тъй наречената Кримска война (1853–1856). Хаджи Димитър е роден през 1840 година. ↑

[13] **Аспра** — дребна сребърна монета. ↑

[14] **Чалъм** — похват, хватка (в борба); **чалъмлия** — борец, който владее много хватки. ↑

[15] Шарпана — диалектна дума от Сливенско, по произход от турско-арабската „шарапхане“ — возен на колела нарочен съд (кораб) за превоз и мачкане на грозде. ↑

[16] Чаирлий — с. Речица, сега квартал на Сливен. ↑

[17] Низам — редовна войска; войник от редовните войски. ↑

[18] „Стой!“ (тур.). ↑

[19] Алай — полк. ↑

[20] Ятаган — къса извита сабя. ↑

[21] Силях — оръжие. ↑

[22] Аркадаш — другар. ↑

[23] Дженабет(ин) — проклетник, вагабонтин. ↑

[24] Сокак — улица. ↑

[25] Гяур(ин) — немохамеданин, неверник. ↑

[26] Мющерия — клиент; купувач. ↑

[27] Сербез — нахално смел; упорит; **сербезлик** — показване качества на сербез. ↑

[28] Чоджук — дете. ↑

[29] „Или кемерът (кесията) пълен, или трапът пълен.“ Турска поговорка. ↑

[30] „Да е пълен трапът“. ↑

[31] Сутовца — диалектна сливенска дума, означаваща мивник; представлява наклонена дъска на чардак за миене, водата от която се изтича направо на земята. Думата вероятно е от турски произход и означава „водна дъска“: „су“ — вода и „тахта“ — дъска. ↑

[32] Душман(ин) — враг. ↑

3

ЕДИН ТИРАНИН ПО-МАЛКО

Случи се, че „дядо Иван“ загуби тази война. Отначало успехът беше на негова страна. Водени от своя прославен командир генерал-адютант княз Горчаков, руските солдати преминаха Дунава, обсадиха силната крепост Силистра, а отделни техни отряди слязоха на юг чак до Балкана. Сетне обаче военното щастие наклони към турците. Англичани и французи се притекоха на помощ на султана, изпратиха безброй кораби и многочислени войски и след тежки боеве край Севастопол и изобщо по Кримския полуостров (затова войната получи названието „Кримска“), Русия се принуди да иска мир. Турците сияеха. И макар че за победата имаха от скромнен по-скромнен принос, перчеха се и се надуваха до спукване.

Така дойде време, когато войските им, разни арапи, анадолци и зебеци, които години наред се бяха влачили на север, сега се занизаха в обратна посока. И Сливен отново запъшка заедно с цяло Българско по ангариите^[1] и от своеволията на аскера. Сега даже беше по-тежко — преди поне се живееше с надеждата, че войната ще донесе строшаване на робската верига...

По това време в хана на хаджи Никола Кебеджията бе отседнала една военна част и то от цариградските, най-представителните. Хазяйничеха аскерите съвсем като у дома си, а семейството на ханджията трябваше не само да ги хранути, но и за конете им, настанени в обора, да се грижи. Началник им беше един млад и много наперен юзбашия^[2], толкова наперен, сякаш сам, с двете си ръце, бе поставил Московията на колене. И какво го беше прихванало, че си бе избрал за жертва хаджи Димитър — от сутрин до вечер се чуваше само „Ти бре, я изтичай до кафенето да ми донесеш едно тежко-сладко!“, „Я ми полей“, „Я ми лъсни ботушите!“, я това, я онова — цял ден. И хаджи Димитър тичаше нагоре-надолу; какво друго да прави — не се ли подчини, ще доведе съсипията и на дом, и на семейство, и на имот.

Търчеше той да угажда на разните прищевки и своенравия, макар че от гняв и обида кръвта през цялото време тупаше в слепоочията му. И само веднъж не се стърпя и каза на български:

— Опичай си акъла, човече! Дядо Иван може да е сключил мир с вас, но аз — не. Хаджи Димитър е още във война с вас, така да знаеш!

— Какво рече той хаирсъзин? — запита офицерът.

— Обади ми се къде си го изпратил — замаза работата Никола Кебеджията.

— Тъй ли ти се обаждат синовете ти, бре гяур? Ще рече човек, на кръв ти се заканват...

— Дотежало му е, юзбаши ефенди^[3] — сви рамене бащата. — Ама и да ти кажа правичката, има защо да му е дотежало. Какво си го нарочил, та от тъмно до тъмно го гониш за щяло и нещяло?

— Аха! — засмя се турчинът и засука мустак. — Аз съм виновен, а?

— Не ти е сторило нищо момчето — продължи хаджи Никола, — пък ти си му вдигнал мерника тъй, сякаш десетгодишен гарез му имаш. Ако нещо си недоволен от него, на мен го кажи. Баща съм аз и господар на тоя хан — ще намеря начин да оправя работите.

— Много е курназ^[4] синът ти, ханджи, туй е, дето не мога да търпя у него — призна юзбашията. — Ние, както ни виждаш, цяла царщина тръшнахме, пък той ни гледа от горе на долу, сякаш по сила е над нас. И очите му таквиз едни кръвнишки... Ужким се подчинява, пък личи си — да има колай, до един ще ни издуши.

— Ех и ти, юзбаши ефенди! — разпери ръце и се разсмя пресилено Кебеджията. — Като те слушам, сецам се една ваша приказка: „Боюна ве постуна якъшмас“^[5]. Хич ти може ли човек като тебе, големец и забитин^[6], свят видял и на война ходил, да тръгне да дели мегдан с едно вчерашно хлапе, дето бръснач не е допирал още до лицето му...

— Вчерашно хлапе, ама готов хайдутин — не се съгласи турчинът. — Не знам какво мляко е бозал, ама не кръв, а яд тече по жилите му. Мрази ни, че чак се задавя в омразата си. Таквиз като него, когато пораснат, развяват бунтовни байраци в Балкана и вдигат ръка срещу правоверните, та дори и срещу падишаха^[7].

— Въобразил си си, ефенди, не е таквоз момчето. Причината е друга, аз да ти кажа. Мързеливо е то, та гледа накриво, понеже го

караш да работи. Пък да прощаваш, ама и не му е лесно, знаеш. Нали е казано: „Генч беге хизмет итмек, беяз бейгире тимар итмек гибидър.“^[8] Зарежи го, не се равнявай по неговия акъл, ефенди. Остави го на мира и ще видиш как бързо-бързо ще престанат очите му да гледат кръвнишки.

— Не ми давай ум що и как да върша, ханджи — закани се с ръка юзбашията. — Инак и тебе ще вкарам в пътя!

И с тези думи се разделиха.

Не си взе поука от хаджи Николовите съвети юзбашията и продължи да я кара по прежнему. Но съвсем, съвсем скоро стана хиляда пъти пишман^[9] за това.

Ден-два след този разговор той отиде до обора да нагледа дали гяурите добре се грижат за конете. И не щеш ли, там попадна на хаджи Димитър, който току-що бе премел около животните. Не беше лошо преметено, но младият юзбашия подвикна заядливо:

— Туй метене ли е бре, хандзър^[10]? Тъй ли се мете край низамски коне?

Прекипя на хаджи Димитър. Той се облегна на дръжката на лопатата и каза право в лицето на турчина:

— Щом не го харесваш, сам си премети. И без това си таман за метач...

— Що рече? Що рече? — не повярва на ушите си младият забитин.

Вместо да замаже работата, момъкът отчетливо повтори дума по дума казаното. Кръвта се качи в главата на турчина. Той измъкна сабята си и тръгна напред, като се заканваше:

— Ще ти отсека и двете уши, та да помниш кога си отговарял безочливо на един господар!

Хаджи Димитър продължаваше да се обляга на лопатата. Изглеждаше като да се е вкаменил от страх, но всъщност не изпуцаше нито едно движение на юзбашията. И когато онзи замахна с оръжието, той пресрещна сабята му с дръжката на лопатата, сетне така халоса ръката на турчина, че тя изпусна сабята. Хаджи Димитър не се задоволи с това, но стовари лопатата и върху главата му („хлопнал го по капацината“, както щеше да разказва по-късно). Не спря и дотук, а продължи да го налага, където завари, като редеше:

— Казвах ли ти аз да не ме закачаш, бе! Не ти ли рекох, че още съм във война с вас!...

Въоръженият забитин съвсем забрави, че доскоро се представяше за победител над цялата Московия, дори не посегна към револвера си, а удари на бяг, като — срам не срам — захвана да вика за помощ. Хаджи Димитър го следваше в бягството му, продължавайки да го засипва с щедри удари по гърбината. А когато един от аскерите се притече на помощ на своя началник, също и той получи един удар с лопатата — само един, но достатъчен, за да го простре на земята.

Когато попревързаха злополучния юзбашия, той пожела начаса да го заведат в конака^[11]. Изпълниха повелята му, само че той беше на такъв хал^[12], че не го заведоха, а го занесоха. В този окаян вид той се яви пред миралай^[13] бея^[14], началника на всички войски в Сливен, който тъкмо си сърбаше кафето коляно до коляно с Али ефенди, всесилния сливенски кадия^[15]. Жалостиво се оплака юзбашията, показва раните и синините си (дясната му ръка висеше на шарена кърпа, окачена на врата) и поиска най-строга казън за нападателя.

Миралай беят го изслуша смръщено, после извърна въпросителен поглед към кадията.

— Щур за десет щури е този хаджи Димитър, зная го — отговори му Али ефенди. — Той прайва такова нещо.

— Страшилище някакво ли е този хаджия или пехливанин^[16] от сборищата, че да натроши кокалите на един падишахов забитин?

— А, страшилище! — изкиска се кадията. — Шестнайсетгодишно момче е, миралай бей. От ей такъв го познавам...

— Шестнайсетгодишен? — възкликна началникът. — И той е...? — После се обърна към пострадалия: — Ами ти, бре! Коскоджамити юзбашия, който трябва да води войската от победа към победа, да се оставиш да те пречука едно хлапе! И не само да се оставиш, ами сетне да идваш тук да хленчиш и да молиш друг да отмъсти за тебе!... Марш навън! Никакъв падишахов забитин не си ти, а позор за войската и за падишаха... Вън!

Пръв се изкиска кадията Али ефенди. Този негов смях се предаде и на всички останали в конака, та той съпроводи пребития турчин, докато се измъкваше от собата^[17] и се препъваше надолу по стълбите.

Залежа се юзбашията и след две-три недели се представи пред аллаха.

Хората разправяха, че умрял колкото от раните си, толкова и от срам...

— Един тиранин по-малко — каза само хаджи Димитър, когато научи за смъртта на юзбашията.

И не се закахъри повече.

[1] **Ангария** — задължителна безплатна работа на робското население. ↑

[2] **Юзбашия** — стотник, началник на сто души; капитан. ↑

[3] **Ефенди** — господин; господине. ↑

[4] **Курназ** — горделив, дързък, надут. ↑

[5] „На боя (ръста) и на чина му не подобава.“ ↑

[6] **Забит(ин)** — офицер. ↑

[7] **Падишах** — титла на султаните. ↑

[8] „Да слугуваш на млад господар, то е като да гледаш бял кон“ (турска поговорка). ↑

[9] **Пишман** — който съжالياва за нещо, извършено от него. ↑

[10] **Хандзър** — свиня. ↑

[11] **Конак** — сграда на държавно учреждение; място за спиране и нощувка. ↑

[12] **Хал** — положение, състояние. ↑

[13] **Миралай** — полковник. ↑

[14] **Бей** — титла за високи военни и граждански чинове; титла на малък феодален владетел или на крупен земевладелец. ↑

[15] **Кадия** — съдия. ↑

[16] **Пехливан(ин)** — борец; прен. герой. ↑

[17] **Соба** — стая. ↑

4

УРЕЖДАНЕ НА ЕДНА СТАРА СМЕТКА

За близо пет столетия робство българинът бе усвоил до съвършенство уменията да търпи и да чака своя ден. Изтърпя той и тази изпития — връщането на „победителите“ — агалари назад в Азия. И животът отново влезе в руслото на тихото ежедневие.

Не, тази дума за тихото ежедневие не е вярна. Тихо и наглед безбурно беше ежедневието само отгоре, на повърхността, както го виждаха от височината на султанските сараи и от чардаците на валийските^[1] и каймакамските конаци. Всъщност под гладката повърхност вече бушуваха две стихии, чрез които се възраждаше народното чувство на българина — борбите за църковна самостоятелност и небивалият разцвет на образованието, — а съвсем наскоро към тях щеше да се присъедини и третата, революционната. Но дългото иго бе научило българина на хитрост и предпазливост, та той внимаваше вътрешният кипеж да не събужда вниманието и подозрителността на поробителя, да оставя в него впечатлението, че „раята“^[2] е кротка и послушна.

Тъй беше в цяло Българско, същото стана и в Сливен. Върнаха се сливналии към абаджийските станове и в занаятчийските дюкяни, даскалите отвориха вратите на училищата, свещениците пак заговориха уж за богоспасно смирение, пък на дело сипеха огън и жупел срещу гръцката патриаршия.

Но ако тази привидна кротост важеше за цял Сливен, имаше един човек в града, който не само пет пари не даваше за нея, а напротив, чудеше се какво ново и по-предизвикателно да измисли, за да стане трън в очите и на турци, и на чорбаджии — хаджи Димитър. Той сякаш имаше една-единствена грижа — как да не остави ден, без да стори нещо „напук“ на властниците, как да даде израз на своята непримиримот, на желанието си да подчертае, че нито се чувствава роб, нито признава силата на тираните.

Първото му предизвикателство беше във външния му вид, в „каяфета^[3]“. Уши си той колчаклии^[4] потури и ги носеше с разкопчани две-три петелки на подбедрицата, кривеше „по хайдушки“ калпак над едното око, кипреше се с червен пискюллия пояс — все неща, които от тридесет и пет години^[5] бяха забранени със закон за раята. А той не само се носеше така, ами нарочно минаваше в този „каяфет“ все покрай конака и пред турските кафенета, та агаларите пулеха очи и шепнеха на своите побратими, българските раболепни първенци: „Ама, чорбаджилар, ножът вече допря до кокала...“^[6] За хаджи Димитър не стигаше и това, та той се сдружи с неколцина младежи на неговите години и нали още от най-ранно детство си беше все пръв, все главатар и войвода, приучи ги да му подражават във всичко — по юначество, по дързост, по размирничество...

... В днешния празничен следобед — беше денят на Света Богородица — тази дружина, все с хаджи Димитър начело, се бе разположила „на теферич^[7]“ сред една полянка по Новоселския боаз. Поизлегнали се бяха момчетата по тревата, между тях, едва наченат, имаше голям гювеч с овнешко и една погача колкото воденичен камък, а отстрана, в рекичката, се изстудяваше бъклица с отлежала от лани шевка. Хапваха по залък лудите глави, радваха се на мимолетната си волност, пък Аджема и Радил, най-гласовитите, бяха подхванали оная, Злати Кокарчоолувата:

*Прочу се Златю войвода:
де види турци — коли ги,
де види хазна — зема я!...*

Другите, разчувствувани от спомена за славния войвода с „чаталестото“ сърце, от време на време се провикваха тъй, че Балканът се огласяше от тук чак до Сините камъни; в тези викове имаше и почит към юнака, и порив да повторят подвизите му, че може би и малко завист. Но тъкмо двамата изпяха прочутите думи на Злати

*Ех, гиди Стара планина!
Дорде е Стара планина,*

на турчин не се прекланям...

и песента секна изведнъж — неусетно за дружината току-до тях се бе изправил не друг, а чорбаджи Йоргаки, най-първият от сливенските първенци. Гледаше ги чорбаджията със смразяващ гняв, те също бяха събрали погледите си в него, дебнеха всяко негово движение, но иначе си стояха тъй, натъркаляни по земята, както той ги бе заварил. Ядосал се беше Йоргаки — спипал ги бе да се разполагат не другаде, а на собственото му място, оградено с трънлив плет, където догодина щеше да строи я долап, я бара — но повече го вбеси тази тяхна неподвижност. Вече от две десетилетия бе свикнал всеки да скоква на крака при неговото появяване и да прегъва гръбнак в чинен поздрав, дори турчулята, дето уж са господари тук, и те не пропускаха да му изразят уважението си, докато тия кюлханета^[8] не искаха и да знаят за неговото появяване.

— Вие бре! — разкрещя се той. — Хаймани с хаймани! Знаете ли вие на чий имот сте се курдисали?

— Ех, чорбаджи Йоргаки — с лек укор му възрази Слав Кехайов, — че какво толкоз сме сторили, като сме седнали в твоя имот? Тревата ли ще повехне, или земята ще се изтрие?

Този отговор, който не бе придружен от никакъв опит да се понадигне веселата дружина, сякаш пусна червено перде пред очите на чорбаджията.

— Млък! — ревна той така, че чак гласът му се прекърши. — Тоз час да изчезвате оттука, иначе...

Пак не помръднаха. А главатарят на момчетиите, непрокопсаният син на хаджи Никола Кебеджията, се подпря на лакът и като кръстосваше присмехулни очи с гнева на неговите, неочаквано вдигна глас и изпя:

*Кукувица кука
на зелена бука,
горо ле зелена,
наша стара майко.*

Войници се пишат

*на войнишко село,
ние ще се пишем
на зелено листе...*

Ако погледнеш, нямаше нищо лошо в това един младеж да си пее. Нито пък думите на песента съдържаха нещо обидно — е, избива на хайдушко наистина, но в края на краищата то си е за сметка на певица. Ала въпреки това чорбаджи Йоргаки си загуби ума от тази песен — тъй, както беше изпята тя в очите му и не как да е, а в отговор на лютата му закана, туй му се видя от дръзко по-дръзко предизвикателство. Нещо сякаш забули разсъдъка на чорбаджията. Той издаде звук като наранен звяр и стиснал тежки пестници и забравил всякакво достолепие, се втурна към веселящите да им даде добър урок за безочливостта им.

Кой те дявол караше, чорбаджи, да си разваляш рахатлъка^[9] и да тръгнеш да мериш сили с тези юначаги? Наистина ли вярваше, че самото ти появяване ги е вцепенило? Не се ли замисли, че може да стане като в поговорката — за вълна да тръгнеш, пък да се върнеш остриган?

По-късно чорбаджи Йоргаки напразно щеше да се мъчи да възстанови миг по миг и движение по движение онова, което се случи. Той запомни само, че насреща му се изправи един-единствен от дружината — главатарят й хаджи Димитър. Последва кратко вчепкване, сетне чорбаджията със смайване усети табаните^[10] му да се отлепят от земята, поляна и дървета изведнъж се появиха под необичаен ъгъл пред очите му, разлюляха се и... и чорбаджи Йоргаки с всичките си седемдесет и пет очи бухна с краката нагоре в най-гъстия трънак на плета, съпроводен от буйния смях на момчетийската дружина.

Още неосъзнал какво се бе случило, Йоргаки понечи веднага да рипне отново на крака. Понечи и начаса се отказа — шиповете така се бяха впили в дрехите и месата му, че всяко помръдване съдираше по малко и от едните, и от другите. Опита се бавничко да се освободи от тази бодлива прегръдка на плета, ала и сега не успя. И като преглътна срама и големството си, се примоли:

— Елате бе, момчета. Елате ме отървете от...

— Слушай, чорбаджи — прекъсна го хаджи Димитър, като се понаведе над него. — Слушай добре, че да разбереш защо се озова в трънака. Ако беше само твоето мандзосване^[11] заради пустия ти имот, щеше да се отървеш с изслушването на една песен. Ако пък беше само налитането ти на бой, най-много да отнесеше един-два пестника.

— А тогаз?...

— Защо си в трънака ли? Ей сега ще ти стане ясно, чорбаджи. Ти помниш ли, когато преди години се врекох да ти върна тъпкано за мюзевърджийствата ти? Или си помислил, че хаджи Димитър е човек, който ще забрави клетвата си?

В съзнанието на Йоргаки се появи смътната картина на една топчеста детска главица, от устата на която се леят люти закани.

— Ама как може бе, хаджи — захвана той, докато все още стоеше така, с краката нагоре. — То бива, бива, ама чак толкоз злопаметство...

— Стига приказки! — срязва го отново младежът. — Измитай се, зер ни се развали хубавото настроение и не отговарям какво може да стане по-нататък.

— Но аз...

— *Стига!* — Очите на хаджи Димитър бяха загубили присмехулството си и сега гледаха остро и кръвнишки. — Тоя кол виждаш ли? Докато река „три“, не си ли пресполовил пътя до Сливен, ще заиграе и той. Едно-о-о... две-е-е...

Чорбаджи Йоргаки бе разбрал, че с този бамбашка^[12] божигробски хаджия не минават пазарлъци, та като остави по бодлите половината от потурите и елека си, ведно с парчета от кожата, изтръгна се от плета.

— Три!... — чу гласа на хаджи Димитър и колът се стовари по задника му, като го изхвърли към портата. — Сега вече можеш да имаш старата ни сметка за уредена!...

Това беше последното, което стигна до слуха на раздърпания чорбаджия. Защото миг по-късно той вече бе свил уши и препускаше на подскоци като заек надолу към града. Зад него склоновете на Стара планина се огласяха от дружно подетата песен:

Войници се пишат

*на войнишко село,
ние се пишем
на зелено листе...*

Бягаше към Сливен Йоргаки, а болката по изподраната снага и срамът да бъде надвит от нищо и никакво келеме^[13] го изгаряха отвътре. Учудването и смехът на излезлите на разходка сливналии, които спираха да видят смачкания му каяфет (чорбаджията бе оставил в трънака дъното на потурите си, та сега се виждаха белите му гащи), съвсем не спомогнаха да се разсее неговият гняв. И тъй както беше раздърпан и окървавен, той изтича право в конака. Приятели бяха те с каймакамина Мустан бей, пък и простъпката не беше малка, та боят начаса̀ проводи нагоре по Новоселския боаз един чауш^[14] и няколко заптиета^[15] — да задържат младите капасъзи^[16] и да ги хвърлят в хапуса^[17].

Стражата завари веселата дружина така, както я бе оставил злополучният чорбаджия — излезната на земята и с бъклица, която обикаляше от ръка на ръка. Като ги гледаше такива млади и зелени — още момчета, не мъже, чаушинът се почуди как човек като чорбаджи Йоргаки е могъл да изпати от тях. Ала той нема̀ време да недоумява: едва си придаде строг израз и с тежки думи заповяда на виновниците да тръгват към кауша, когато го преряза остра болка и пред очите му притъмня — хаджи Димитър го бе хлопнал с бъклицата по главата.

Видели началника си да се сгромолясва пред тях, заптиетата наизвадиха оръжията, един даже свари да гръмне по дръзкия нападател, но в бързината не го улучи. До втори изстрел не се стигна — другите от тайфата се нахвърлиха върху тях, повалиха ги, отнеха им оръжията и докато да се опомнят, измъкнаха учкурите^[18] от потурите им и с тях ги навързаха по околните дървета, като ги нагласяха така, че да могат да се гледат един-друг. После предадоха цялото събрано оръжие на един пъдар, който се случи да минава наблизко, и като размахваха празната бъклица, тръгнаха с песен към града...

Тази невероятна случка — да бъдат нападнати първо чорбаджи Йоргаки, а после и няколко заптиета — потресе Сливен.

Излишно е да се казва, че още до вечерта хаджи Димитър бе заптисан и така се осъществи първото му запознанство с твърдостта на

дюшемето в кауша. (Не стоя дълго там — приятелството на баща му с кадията Али ефенди и няколко подходящи подаръка спомогнаха наказанието да не е бог знае колко тежко.) А името му прогърмя в цъфтящия и многолюден балкански град. Както находчиво щеше да каже Захари Стоянов след години, за турците то влезе в „бабаитския^[19] кодекс“. Пригласяха им и чорбаджиите, които, след злощастния опит на Йоргаки, благоразумно избягваха да си кръстосват пътищата с младия и буен юнак. А простите, но верни на род и отечество люде се възгордяха с него. Мнозина думаха:

— Туй пиле, синът на Никола Кебеджията, един ден ще излети толкова нависоко, че от сянката му ще потръпне всеки турчин, стъпил на българска земя...

И не сгрещиха в предсказанията си.

Но не бяха кой знае какви ясновидци — когато е за хора като хаджи Димитър, важи старата поговорка: „Денят се познава от сутринта“...

[1] **Валия** — управител на област (вилает). ↑

[2] **Рая** — немохамеданското население на султанска Турция; прен. — безправен, робски народ. ↑

[3] **Каяфет** — външен вид, изглед. ↑

[4] **Колчаклия** — украса с гайтани. ↑

[5] От 1821 г. — годината на неуспялото въстание на Заверата. ↑

[6] Автентично. ↑

[7] **Теферич** — веселба с гощавка сред природата. ↑

[8] **Кюлхане** — долен човек, негодник. ↑

[9] **Рахат** — спокойствие, безгрижие; **рахатлък** — състояние на рахат. ↑

[10] **Табан** — долна страна на ходилото; стъпало на обувка. ↑

[11] Диалектна дума от Сливенско, която означава мърморене, опяване, досадно повтаряне на едно и също нещо. ↑

[12] **Бамбашка** — особен, необичаен. ↑

[13] **Келеме** — негодник, нищожен човек. ↑

[14] **Чауш(ин)** — старши стражар. ↑

[15] **Заптие** — стражар: заптисвам — арестувам. ↑

[16] **Капсъз(ин)** — нехранимайко, безделник. ↑

[17] **Хапус** — затвор. ↑

[18] **Учкур** — връв за връзване на гащи или потури. ↑

[19] **Бабаит(ин)** — лице, което се представя за юнак, за храбър човек; **бабаитлък** — представяне за юначество. ↑

ПРЕЗ РЕКАТА

Отначало просто не го забелязваха — не бяха едно или две момчетата, които привечер се въртяха край Дунава, заети да ловят риба с въдица, да зяпат корабите по пристанището или само ей така, да мятат плоски камъни в реката и да гледат как те многократно подскочат по водната повърхност. После обаче постепенно се наби в очите на хората, та дори Юмер кафеджията му извади прякор хайаладжъ, ще рече — мечтателя. Защото това голобрадо чираче се появяваше все по едно и също време до брега („Можеш да си нагласиш часовника по него“, смееха се агите от кафенето), отминаваше с безразличие шетнята и многоезичната реч на моряците и пътниците, а се отправяше нагоре, почти до края на града, сядаше все на един и същ камък и там оставаше неподвижен час, та и повече, и само с широко отворени очи се взираше в Дунава, а лицето му беше такова, безизразно и винаги еднакво, че никой не можеше да разбере какви мисли се тълпят зад него. Накрая престанаха да му обръщат внимание: приеха го за безвреден малък чуждак — какви ли ги нямаше в шумния и многолюден Русчук^[1]? — и го забравиха.

Както мнението на хората към него не оставаше постоянно, така и за Райчо, чирака на терзията^[2] хаджи Васил, отношението към великата река на няколко пъти се променя.

Когато краката и гласът му го доведоха лани в Русчук, Дунав отначало породил в него страх и го отблъсна. Не със своята стъписваща големина или със силата си, а със спомените, които възкреси в сърцето на момчето. Защото за Райчо това беше „река като Янтра, само че поширока“, пък Янтра значеше за него двете години чиракуване, не, робуване при майстор Петко в Търново, жилавите пръчки на чорбаджията, вечното недоволство и навикванията на буля Петковица, непосилно тежките менци с вода, мъкнати по двайсет пъти на ден от реката до дома на майстора, кобилиците с праните черги, от които крехките рамене се огъваха до счупване... С време този спомен поизбледня. Както и подробностите около бягството от Търново. Най

му помогна майсторът. Този, хаджи Васил Минков, не беше като чорбаджи Петко. Е, пак имаше работа — и в дюкяна, и в къщи да се помага, и стока да се разнася, но туй беше работа при човек, не при джелатин^[3]. Тук и обноската беше друга, и храната, пък и времето бе разпределено по-другояче, та даваше на чирачето възможност да отдели по някой час за себе си, да поизлезе. Майсторът дори го поощряваше:

— Излез, чоджум^[4], излез се поразходи, погледай реката. Да, да, погледай я. Но постарай се да видиш реката, а не водата. Водата, чоджум, ще изтече в морето и ще се загуби, докато реката е врата към широкия божи свят. Поразсъди даже върху туй, че в горния си край тя прекосява земята на немеца, а в долния мие краката на дядо Иван и ще разбереш, щото ти хортувам сега...

Вслуша се в думите му Райчо и постепенно той, чуждото на голямата вода балканджийче, се научи да гледа реката. Не да влезе в нея, опазил го бог — къде в старопланинската махала Райковци толкова вода, че да се научи да плува! — но да съзерцава напирашците ѝ талази, да си спомня приказките за русалки и змейове, които обитават дълбините, и да дебне дали не ще се появят между диплите на вълните техните измамнокрасиви или пъклено-страшни образи, да си представя чуждите и безкрайно далечни страни, откъдето идва тази река и накъдето отива. Обикна ли я той? Приобщи ли се към нея? Не, тя продължаваше да буди необяснима боязън в душата му, стъписваше го с неудържимата си стихия, само че вече наред със страха той изпитваше и интерес, и уважение, и своеобразна привързаност, породена от опознаването. В тези именно дни му извадиха прякора хайаладжъ.

Следващата промяна на Райчовото отношение към Дунава дойде тогава, когато се разчу, че московският цар подхванал война със султана. По-точно — няколко месеца по-късно. В началото хаджи Йоан и другите приятели на чорбаджията му, които имаха привичка вечер да се отбият на чашка „бяла Рада“ в дюкяна, си шепнеха със светнали очи „Московецът минал Днестър... минал Прут... Серет...“, но тези имена нямаха свършено никакво значение за малкия балканджия. Съвсем друго беше, когато веднъж, по никое време сутринта, хаджи Йоан нахлу в дюкяна и извика от вратата:

— Днес черпнята е от мене, хаджи Василе. Снощи дядо Иван излязъл срещу Силистра и сега пои коня си в Дунава...

Това беше вече нещо съвсем друго! Ами че нали Дунав минава, речи го, пред вратата на хаджи Васильовия дюкян? И Силистра ей къде е, на няколко часа път с кон!

Пък за дядо Иван да не говорим! Райчо бе закърмен и отгледан с почти религиозна любов и преклонение към дядо Иван. Колко вечери баща му, беднякът селянин от Райковци Никола Трифонов, бе събирал децата си край огнището и къде като приказка, къде като заклинание им бе разказвал за силата на Русия, за неизбежността на земята ѝ и неизчислимостта на синовете ѝ, за обичта ѝ към България. И постепенно им бе втъпил, че „Русия“, „дядо Иван“ — това е равнозначно на надежда и упование в бъдното.

— Наша кръв е дядо Иван — обичаше да казва бай Никола, — той ще ни отърве и от робия, и от сиромашия, и от неправда...

Не само това — Никола Трифонов искрено вярваше, че дядо Иван не ще остави неоправено нито едно злощастие по българските земи. Кабзамалин^[5] някакъв смъквал кожата от гърбовете на раята^[6]? — „Дядо Иван скоро ще му подири сметка...“ Черкези^[7] бастисали християнско село и три дни се тъпкали с баници и пържени пилета? — „Няма да е задълго, дядо Иван ще им изкара пилетата и баниците през носа...“ Той стигаше дори до там, че смяташе дядо Иван способен да надвие и природните сили: „Градушка ли? Като дойде дядо Иван, той ще намира колай^[8] да стоварва градушките по голите чуки и да опазва плодната земя българска...“

Сега същият този вездесъщ дядо Иван, носителят на свободата, беше ей тук, отвъд реката — да извикаш по-силно и комай ще те чуе!

От този час насетне Райчо захвана да вижда в Дунава път на надеждата. Той пак седеше всяка привечер на „своя“ камък, но вече не мислеше за далечните страни и не се взираше за русалки и многоглави чудовища, а погледът му шареше само там, отсреща. Дошъл ли е насам дядо Иван? Заел ли е ниския бряг срещу Русчук? И какъв е той, солдатът на Русия, че го зоват „дядо“? Дали са всички беловласи като да речем този добър хаджи Йоан? Но ако са все стари като него, къде ще да е мощта им, която кара султана да трепери в цариградските си сарай?

Такива и даже по-чудати мисли се тълпяха една връз друга в малката рошава главица на чирачето Райчо, докато седеше край брега на великата река и с нетърпение дебнеше да зърне на отвъдния бряг дядо Иван, носителя на Доброто...

Колагасъ^[9] Халил бей^[10], настанил се в задната широка стая на хаджи Васильовия дом, причиняваше много ядове на Райчо. Не че се държеше обидно или господарски, не. Напротив — когато през вечер, през две се отбиваше на „бяла Рада“ при чорбаджията, той се отнасяше снизходително, едва ли не приятелски към момчето, което сменяше чинийките с мезета или наливаше изстудена ракия в чашките. Гневеше го беят с неизменното си самочувствие и с непоклатимата си вяра, че, както беше изразът му, „този път ще сложим Московеца на колене“. Ако се слушаха неговите думи (а Райчо се позаслушваше в разговорите на възрастните, докато им прислужваше на трапезата), това, руското излизане на Дунава и даже преминаването на дядо Иван на отсамния бряг в Добруджа, беше нищо, не дори и временен успех, а само перчене и бабаитлък^[11] на пехливанин^[12], който още не е сплел ръце с противника си за първата схватка. Халил бей не скриваше руското напредване, от неговата уста научиха и за обсадата на Силистра, но всичко туй, изречено от него, придобиваше окраска на нещо незначително и мимолетно. „Оная отпреди двайсет и пет години^[13] няма да се повтори, чорбаджи, сега е наш ред да бъдем отгоре“ — тези бяха любимите му думи. И предлагаше бас „на ока^[14] кръв“, толкова сигурен се чувствуваше.

— На ингилизите и френците ли се уповаваш, колагасъ ефенди^[15], когато залагаш ока кръв? — предпазливо подпитваше хаджи Васил Минков.

— Че френци и ингилизи ще ни бъдат полезни, туй е грехота да се отрича — отговаряше беят, но бързаше да допълни: — Важното е, че сега под нашия санджак-и шериф^[16] е друг аскер^[17], чорбаджи, не като оная отпреди четвърт век, който допусна московците на Дибич да слязат под Балкана.

Майсторът-терзия не възразяваше и дори благоразумно вдигаше чашка „за този аскер и за неговите славни забити^[18]“, но после, когато

Халил бей се оттеглеше в задната стая, ругаеше гласно:

— Бошлаф^[19] ви е прословутият аскер, боклук е той както и по-рано. Ама пусто, че сега зад гърба ви са ония. Да не бяха те, московският цар вече да си е пил кафето до брега на Босфора...

— Кои са тия френци и ангелизи, чорбаджи? — осмели се да го попита веднъж Райчо.

Да беше този въпрос зададен на Никола Трифонов от колибите Райковци, той начаса щеше да ги представи като хилавци някакви, дето на дядо Иван и ноктите не могат да подрежат. Но хаджи Васил поклати загрижено глава и въздъхна:

— Големи сили са те, чоджум. Думат пътници, стоварили са безчетна войска при Варна. Така те развързват ръцете на турчулята, та сам виждаш колко нещо се ниже всяка нощ откъм Шумен...

Беше вярно. За русчуклии не беше тайна, че всяка нощ многобройни турски части, топове и каруци с джепане^[20] усилено се придвижваха насам, но денем не се виждаха никакви — спотайваха се по разни скрити места.

— Няма ли да ги срази дядо Иван? — зададе нов въпрос Райчо.

— А, сигурно ще ги срази — неуверено каза чорбаджията. — Но няма да му е леко с тях на дядо Иван, хич няма да му е леко...

След такива разговори Райчо пак лягаше с другите калфи и чираци на коравия одър в стаичката зад дюкяна, но за разлика от тях сънят дълго не идваше да прихлупи неговите клепки. Мяташе се той неспокойно, горест и грижа стискаха в костеливите си пръсти малкото му сърце на волен балканджия. Особено се измъчваше, когато горе, точно над главата му, Халил бей се веселеше със свои другари — нетърпими ставаха тогава за него и музиката на саза^[21], и провлечените маанета^[22], и звънът на чашите, и гордите и самоуверени думи на забитите, които един през друг изтъкваха личната си храброст, обещаваха да извършат какви ли не подвизи и взаимно се убеждаваха в близката победа над Московеца.

В такива нощи Райчо до късно не заспиваше, вираше се в мрака на стаичката, а между хилядите мисли, които се тълпяха в главата му, най-отчетливо изпъкваша два въпроса:

Допустимо ли е да се окаже вярно, че османлиите, подкрепени от могъщите си съюзници, този път ще надвият Русия?

И още:

Какво може да стори той, Райчо, за да подпомогне дядо Иван макар само с ей толкова, колкото крайчеца на кутрето, в битката му срещу враговете — неговите и на България?

Обикновено Халил бей излизаше скоро след изгрев слънце и се прибираше чак вечерта, а понякога и късно през нощта. Този ден обаче той направи изключение — отби се за няколко минути до дюкяна по пладне, малко преди мюезините^[23] да призват правоверните за йойле намазъ^[24]. Той поговори нещо с майстора и накрая, докато хаджи Васил кимаше в знак на съгласие, завърши високо:

— Нали разбираш, чорбаджи. Аз мога да пратя войници, но ще бъде неудобно, когато ги срещат с такъв товар в ръцете...

— Бъди рахат^[25], колагасъ ефенди. Ей го Райчо — той завчас ще свърши работата.

Момчето, което по същото време беше на другия край на дюкяна, долови името си и се заслуша. Беят поклати глава:

— Не може да се справи Райчо, чорбаджи. Каса шампанско е това, не е шепа ашици.

Райчо вече бе научил какво е това шампанско, беше го виждал в стаята на забитина — чуждестранно вино, което се пени от само себе си и тапите на което изскачат с гърмеж като от пищов и се удрят о тавана.

— И за това нямай грижа, бей ефенди. Ще проводя и Станко. — Говореше за друго едно чираче. — Касата няма да се опре на тези двама юнаци.

В случката нямаше нищо необичайно — колко им беше на двете здрави момчета да пренесат касата от наредената по европейски гостилница на австриеца Хойдегер до дома на хаджи Васил Минков! — и тя положително нямаше да се запечати в паметта на момчето, ако не бяха нейните последици. По-точно — ако шампанското не бе развързало нечии езици.

Вечерта горе, у Халил бей, се събра много свят, все забити като него — може да имаше дузина. Изгърмяха много тапи, изпяха се двойно повече бабаитски песни, а между едните и другите се разнасяха шумни наздравници, които все говореха за скорошната победа

на полумесеца над кръста. Особено ехтеше един сипкав глас, който начесто повтаряше:

— Вдигнете чаши, ефендилер! Да прием за славните дни, които ни очакват. Защото само след седмица, на двайсет и пети юни, когато ще се стоварим изневиделица отсреща, така ще подпалим петите на Московеца, че няма да ги угаси с бяг до дивия си север, ами ще трябва да ги топи между ледовете, където са белите мечки...

Тази нощ сънят обори Райчо по-късно от друг път, във всеки случай след като пропяха първи петли. Наздравниците за близката победа, денят двадесет и пети, думите за изненадата и за неизбежния погром на руските солдати — всичко това бе опарило гърдите на малкия българин, не му позволяваше да заспи. Боже мой, такваз люта заплаха да тегне над главата на дядо Иван, пък той, безсилният, да не може да стори нищо, за да я предотврати!... Когато най-сетне умората го надви, той сънува кошмари — страдалци с обгорени пети, поле, залято цялото с кръв, турски аскерин някакъв, който го е притиснал под тежестта на тялото си, стиснал е с две ръце гърлото му и го души, души...

Също и на другия ден Райчо се чувствуваше като болен, не можеше да събере мислите си. Беше неспособен да внимава, извърши няколко малки белї, на три пъти заслужи Първан, главният калфа, да го хлопва по главата с аршина^[26]. Едва дочака слънцето да залее с жарава и пурпур Дунава и не отиде, а изтича до „своя“ камък. Глождеше го все същият въпрос, все същата мъка: ще остави ли той, потомъкът на изстрадали, но славни българи, тази река да почервене не от залеза, а от кръвта на дядо Иван? Обръщаше се с него към себе си, после и към Дунава и колкото и да е странно, реката му даде отговор.

То стана, когато откъсна за миг поглед от отсрещния бряг и за пръв път забеляза долу, току-под краката си, няколко турчета, които си играеха на плиткото. Оставили дрешките си на камъните, те цамбуркаха из водата, гонеха се, надплуваха се, събаряха се и всичко това бе съпроводено от радостен глъч и врява. „Лесно им е! — помисли завистливо Райчо. — Нали са отраснали тук, на брега... — После се защити: — Ама я да ги опъна по пътеката към Мечи поляни, тогаз ще видим кой за какво го бива!“ След малко обаче една подробност привлече вниманието му — не за всички турчета от

веселата тайфа^[27] прилягаше да се каже, че са като риби във водата, имаше едно, комай беше най-дребничкото, което се държеше на повърхността с помощта на кратунки, вързани под мишниците, но пак не отстъпваше на другите и по лудуване, и по отдалечаване към подълбокото.

Сякаш гръм трясна в нозете на бедния Райчо. Той се изправи, потърка очи. Не, нямаше грешка — турчето с кратунките не само се крепеше над водата, но като цапаше с ръце и крака, се движеше насамнатам почти наравно с останалите. Прощумя балканджийската кръв в жилите на момчето, устните му произнесоха гласно:

— Това е! Дядо Иван ще научи навреме какво му гласят тука. Туй нищо и никакво османлийче не се плаши да плува с кратунки, че аз ли ще се уплаша, дете съм от майка балканджийка роден и мляко от самодивски гърди засукал^[28]!...

После обаче пак го връхлетя споменът за разните духове и чудовища, които дебнат от дълбините. Усети внезапен студ да сковава пръстите му, после тръпка някаква премина по коленете. Ужасът от предишните месеци отново протегна ръце към сърцето му. Райчо се поколеба — нали в края на краищата беше достатъчно да си каже нещо като „Е, не е лъжица като за моята детска уста“, за да се почувствува оправдан пред самия себе си. Но той намери сили да тръсне рошава глава и не да изрече, а почти да изкрещи, сякаш в желание да надмогне слабостта си:

— Не, не и не!... Ако ще и да умра, ще бъде!... Още тази нощ!...

Когато се увери, че всички са заспали, Райчо полека се измъкна изпод общата черга, която им служеше за завивка, слезе от одъра и пипнешком събра дрешките си, но тъкмо да откrexне вратата и някой сънливо каза до него:

— Почакай, ще дойда и аз.

Райчо разпозна гласа на Станко. Той трескаво размисля една дълга секунда, после реши — изчака двамата с приятелчето му да са извън одаята^[29], безшумно затвори вратата зад гърба си и едва тогава отговори:

— Не отивам там, където ти мислиш.

— Ами къде?

— Да се къпя.
— На реката? — ококори очи Станко.
— На реката.
— Че баш сега ли бе, Райчо?
— Който е юнак, сега се къпе. По видело и баба знае. Ако искаш
— хайде с мене!

Покани го, понеже го имаше за плашлив. Но за негова изненада Станко прие. И не след дълго двете момчета бяха до брега.

— Аз съм дотук — рече Станко, когато стъпиха на крайречните камъни. — Сеира^[30] ти само да погледам ми се...

— Шшшшт! — прекъсна го Райчо. — Какво си се развикал? Да не искаш да събереш тук аскера и цялата глутница конашки заптиета^[31]?

— Ама защо се сърдиш бе, Райчо? Ние да не вършим нещо забранено и тайно?

Без да му отговори, другият вече бе свалил дрешките си и ги скупчваше върху един изхвърлен от реката дънер.

— Аз ще вляза — каза после. Зъбите му тракаха — не се разбираше дали от страх или от студ. — Ти ме почакай. Пък ако се забавя, прибери ми нещата и се върни при другите.

— Че къде ще се забавиш? Нали само...

— Стига си приказвал! — за втори път го сръза Райчо, докато обрамчваше вързаните една за друга кратунки. — „Защо“, „къде“, „кога“ — аман от твоите питаници! — Той пристъпи към водата. — И ако не ме видиш на сутринта да се надигам от одъра, прави се на паднал от небето, туй го имай от мене.

С тези думи той нагази в реката. Чуха се няколко плясъка, после всичко се умълча. Самотата склочи пръстен около Станко, уплаши го. Той не чака много-много, а като събра дрешките на приятелчето си, побърза към къщата на хаджи Васил Минков.

Не криеше пред себе си, че изпитваше луд, безпаметен страх. Да не беше Станко, той положително щеше да си запее някаква песенчица, както правеше някога в Райковци, когато минаваше през тъмното. Но сега го досрамя — нали сам бе рекъл, че който е юнак... Нагази до глезените и спря; поиска му се да каже някаква молитва, ала

главата му сякаш бе празна и куха като кратунките и нито едно свято слово не му дойде на ум. Прекръсти се набърже и стиснал зъби, направи още крачка-две напред в мастиленочерната река. Там стъпи на някакъв хлъзгав камък и внезапно се катурна във водата. Кратунките веднага издърпаха главата му на повърхността, а ръцете и краката му, без да ги направлява, зашляпаха безредно. Тогава усети, че се придвижва, че брегът остава все по-далеч от него и му се прииска да изкрещи от радост: виждате ли, хора, той нивга не е опитвал, до вчера даже не е допускал, че някога ще се впусне по бездънна вода, пък сега плува, плува!...

Райчо преглътна вика си. И вместо това се постара с равномерни тласъци на краката и загребвания на ръцете да усвои малко по-добре плуването. Сполучи ли или не, това не пролича твърде, пък и много скоро му се наложи и друго усилие — да се справя с поделото го течение и с вълничките, които упорствуваха да пълнят устата му с вода. Когато най-сетне реши, че е посвикнал с реката, той се извърна и погледна назад. Пусто да опустее това обръщане — то върна предишния Райчов страх. Брегът изобщо не се виждаше, мяркаше се само някаква светлинка, но и тя бе толкова далече, че да я назовеш накрай света, надали ще сбъркаш. За пръв път Райчо осъзна как е сам, безнадеждно сам сред една враждебна стихия и тази мисъл вледени душата му. Крайниците също вече отказваха да се движат — нямаше я волята, която им заповядваше досега. И момчето се залюшка безпомощно, увиснало на кратунките си и подхванато от ускорения бяг на реката.

Не щеш ли, точно тогава дойде и друго премеждие — нещо гъвкаво и рехаво се отърка о гърба на Райчо. Той не се удържа и изпищя от уплаха. Горкото момче — то никога нямаше да узнае, че това е било само купчина сено, кой знае откъде подхванато и понесено от реката. За него беше от сигурно по-сигурно — докоснала го бе разпуснатата коса на някоя русалка, от онези, които, ако не привлекат плувеца към дъното с измамния си чар, оплитат го в косите си и тъй го повличат надолу. Представата за тази обитателка на дълбините го извади от вцепенението му. С дива ярост зашляпа по повърхността, изскубна се от прегръдката на зловещата коса, но не спря, а продължи нататък. Когато се задъха, понамали усилието, но вече не си позволяваше нито да спре, нито да извърне поглед. Напред, напред,

Райчо повтаряше си трескаво. — Напред, плувай нататък, където те чака дядо Иван!...

Уви, изпитанията не бяха свършили. Новото премеждие дойде, когато изтокът вече бавно-бавно посребряваше. И когато се бе очертал и заветният бряг отсреща и неговият изглед бе покуражил малкия плувец. В главата на Райчо започнаха да се въртят въпроси за това как ли ще се срещне с дядо Иван и дали ще си разберат думите с него, когато...

Момчето погледна наляво и в един миг дъхът му спря — точно към него се носеше един воден змей, разтворил отдалече гигантската си паст. Не бързаше; просто приближаваше със спокойствието на онзи, който е сигурен, че жертвата няма да му се изплъзне. Какво да стори Райчо, боже мой? Как да се противопостави на тази сила, изплувала не от дълбините, а от самия пъкъл? Ако всичко това ставаше в приказка, а не наяве, Райчо навярно щеше да извърне лице към опасността, да посрещне в открит бой чудовището и с голи ръце да разчекне зейналата му уста. Сега обаче не се случи нищо подобно. Уплашен до несвяст, той отново призова всичките си сили и побягна настрана от приближаващата заплаха. И слава богу — изплъзна се. Чудовището мина някъде зад голите му пети и продължи надолу по течението. Райчо хвърли един мигновен поглед подир него. Видя не клон, а цяло разперено дърво със свежа зеленина по него, което се влачеше по повърхността със стеблото назад, ала тази гледка не го излъга — още от разказите на майка си знаеше, че чудовищата могат да се превръщат по своя воля в какво ли не.

Накрая дойде и умората. Тя натеза в ръцете му, притисна гърдите, задъха го, завъртя червени кръгове пред очите му. Райчо продължи — онзи, който бе мъкнал по търновските баири мокрите черги на буля Петковица, не можеше да преклони глава пред това усилие.

По едно време усети, че течението не го влече вече с предишната сила. Понадигна глава и що да види — брегът, жадуваният бряг беше на не повече от един хвърлей пред него! И даже нещо повече — там, между онези шубраци, се възправяше някакъв мъж с пушка през рамо и му махаше с ръка.

— Идвам, идва-а-ам, дядо Иване!... — развика се момчето. — Идв-а-ам!...

И заедно с думите изстиска от себе си всичко, което още можеше да се превърне в движение.

Мах... Втори... Трети... Още един мах...

После изведнъж всичко пред него плувна в някаква странна розова мъгла...

Първо се свести тялото му, пък доста по-късно и разумът. В началото той усети блажена топлина да се разлива по снагата и крайниците му, после долови движенията на една корава длан, която с безкрайна нежност го разтриваше с някаква сгряваща течност. Райчо бавно отвори очи. Намираше се под платнения купол на една шатра, а онзи, който с такава благост се грижеше за него, беше един огромен мъж, същински великан; имаше изпъчена, твърда гръд, чаталеста брада и неизмерима ласка в светлите очи. Момчето разбра — беше при руски солдат, при легендарния дядо Иван!... Усмихна се щастливо. После обаче си спомни всичко и подскочи:

— Чичко, аз трябва...

— Не говори, не говори, малышка — притисна го пак към одеялото другият. Странно: приказваше уж на друг език, пък Райчо му разбираше всяка дума! — Не говори! Сперва душу собратъ надо... [32]

— Но аз нося важна вест за най-големия началник!...

— Начальство, батенька, потерпит пока выпьем по стаканчику чая. [33]

Колко отдавна Райчо не беше срещал подобна нежност! Порови в спомените си и те го отнесоха назад, преди повече от четири години в Райковци — във времето, когато майка му беше още жива...

— Кой си ти? — попита по едно време.

Великанът, зает да запарва чай, извърна глава към него и предишната ласка отново разцъфтя върху лицето му. Кой знае защо, въпросът го развесели.

— Для тебя — дядя Иван — каза. — А по-иному рядовой Иванов Иван Андреич [34].

Момчето изобщо не чу последните дълги имена и титли. Като разбра по своему думата „дядо“ [35] то си мислеше щастливо: „Това е, знаех си аз — стигна ли до брега и ще попадна в ръцете на дядо Иван.

— После, сгряно от дебелото одеало и добротата на русина, се запита лениво: — Но защо е дядо, щом няма нито един бял косъм?“

Войникът го облече в един шинел, малко грубоват, но топъл и толкова дълъг, че Райчо трябваше да повдига краищата му, за да не се препъва в тях. Пиха и чай и сетне...

Сетне се завъртя такава вихрушка, че в последвалите дни момчето напразно се мъчеше да внесе някакъв ред в спомените си. Разпитваха го цял ред началници, малки и големи, млади и по-възрастни, голобради и белокози, а веднага след като се наобядва с войниците (за това се погрижи приятелят му дядя Иван) с него разговаря и още един чичко, възпълен, с червени бузи и добре разресани ситнокъдриви бакенбарди, към когото всички се отнасяха с особено почитание. Райчо се стараяше на всеки да даде колкото се може по-точен отговор, пък за което не му беше известно, простичко казваше „Това не знам“. Но затова пък държеше всекиму да каже колкото е възможно по-сериозно: „В нощта срещу двадесет и пети ще ви изненадат...“

Райчо се надяваше, че тази въртележка ще свърши със срещата с големия началник, но се излъга. След като разговаря с него, чичкото с бакенбардите повика няколко офицери и докато те стояха изпънати като струни пред него, им занарежда заповед след заповед. Момчето го слушаше, но не разбираше нищичко — какво можеше да проумее то, селянчето от Балкана, от думи като „дивизия“, „ескадрони“, „батареи“, „фланкиране“, „позиция“... А като свърши с разпорежданията си, началникът се обърна пак към него с помощта на преводача, който бе участвувал в разговора:

— Знаем, че си уморен до смърт, момко. Но от името на руската войска те моля да положиш още едно усилие. Налага се двамата с тебе да направим малка разходка...

Качиха се на един кабриолет с меки яйове, седнаха един до друг и кочияшът шибна конете. Райчо никога не бе допускал, че е възможно на едно място да се събере толкова много войска. Те минаваха покрай пешаци с дълги пушки на рамо, сторваха им път ездачи със саби до коленете и с дълги изострени пръти в ръце, изпреварваха върволици от топове и каруци, натоварени със зелени сандъци... И навсякъде солдатите спираха и отдаваха чест на началника, а после облещваха очи, когато виждаха до него на седалката едно тъмнооко момче,

черната коса на което упорствуваше да стърчи във всички посоки, облечено посред лято в дълъг войнишки шинел, изпод който се подаваше голото му тяло...

Не пътуваха кой знае колко дълго и пристигнаха в един град. Кабриолетът скоро спря пред двуетажна къща, боядисана в жълто и кафяво; от входа ѝ се показва гиздав млад офицер, който тракна токове пред чичкото с бакенбардите и в отговор на въпроса му произнесе отчетливо:

— Тъй вярно, Ваше превъзходителство. Негово сиятелство е предупреден и ви очаква.

Поведе ги по стълбите, почука на една врата, отвори я и ги пропусна да влязат. До стената отсреща имаше един мъж в синя униформа, богато украсена със сърмени ширити и златни висулки около пагоните. Той беше на крака, надвесен над голяма карта, която покриваше почти цялата маса пред него. Когато чу стъпките им, той вдигна глава, изправи се. Изгледа Райчо продължително, после попита:

— Този ли е, генерале?

Човекът с румените бузи и къдравите бакенбарди отговори със същото уважение, с което досега другите се обръщаха към него:

— Да, Ваше високопревъзходителство. Позволявам си да ви представя българския разузнавач Райчо Николов.

Приветлива усмивка се хлъзна по лицето на Негово високопревъзходителство. Той направи широк жест с ръка и каза на Райчо:

— Ну что, дорогой мой, подойди, присаживайся здесь. Посидим, поговорим... [36]

Райчо така захласнато се взираше в него, че забрави да повдига полите на шинела и за малко не се просна на пода. Този най-голям началник (много по-късно Райчо щеше да разбере, че е бил лично генерал-адютант княз Михаил Дмитриевич Горчаков, главнокомандуващ руската Дунавска армия) беше със светло лице, грижливо подстригани мустаци и бакенбарди, сресана на път коса и очи, които по цвят напомняха планински езера. Двамата с Райчо седнаха в меките кресла, другият началник остана прав.

— Значи, ти си прекосил реката — започна генерал-адютантът.
— Трябва да си добър плувец...

— Ами! — отговори момчето. — Хич не ме бива в плуването, ама аз така... с кратунки...

Думата „кратунки“ затрудни княза. Той повдигна въпросителен поглед към правия мъж и той му каза нещо тихичко, на руски.

— Не те ли беше страх?

— Уха — чистосърдечно призна Райчо. — И още как! Че то си е за страх. Нощ, тъмнина, пък в реката ужасии — колкото щеш...

— Тогава защо го направи? Защо се впусна в тази пълна с ужасии река?

— Знаете ли, Ваше... Ваше...

— Остави, не се мъчи — помогна му Михаил Дмитриевич Горчаков. — Можеш да ми казваш само „княже“.

— Княже? — слиса се Райчо. Без да го съзнава, той се свлече от високото кресло и застана прав. — Мигар вие сте княз?

— Представи, си, да.

— Ама такъв, като в приказките?

— Е, не точно като в приказките. — Светлите очи се смееха неудържимо. — Малко по-земен. Но седни, седни, имаме да говорим дълго. — Горчаков почака момчето да се настани отново в мекия стол и поднови въпроса си: — Щеше да ми кажеш защо предприе това нощно плуване през реката, щом като в нея е имало толкова ужасии.

— Баща ми честичко говори, че вие сте от наша кръв и че ще ни избавите от робията. А като научих какво ви гласи турчинът, не ми даде сърце... — Не му стигнаха думите, за да обясни всичко, което бе чувствувал през изминалите два дни. — Тъй де — завърши, — не е редно човек да чака всичко наготово.

Разговорът забавляваше княза, но думите „какво ви гласи турчинът“ го върнаха към главното.

— Добре, вярвам ти — каза. — Опитай се сега простичко, но без да пропуснеш каквато и да е подробност, да ми разкажеш какво си научил.

За кой ли път днес Райчо разказа всичко. Главнокомандуваният не го прекъсваше, но и не изпуцаше нито една думичка; той с машинален жест гладеше високото си чело с показалеца на дясната си ръка, а погледът му не слизаше от безхитростното лице на момчето. Когато Райчо свърши, започнаха въпросите: какви части са се придвижили откъм Шумен, къде се укриват, с колко кораби и лодки

разполагат турците в Русчук, коя дата точно е споменал дрезгавият глас и прочее и прочее. Изглежда, князът остана доволен от сведенията, понеже накрая лицето му отново загуби това изражение на напрегнатост и съсредоточение, с което бе слушал българчето, и предишната синя усмивка се върна върху него.

— Да сме пропуснали нещо, мальчик? — попита накрая.

— Знам ли, може и да съм пропуснал нещичко. То днес е такъв ден, че... Но кълна се в паметта на мама, не съм измислил нито дума...

Княз Горчаков дрънна една малка камбанка и в същия миг при тях се появи онзи спретнат млад офицер. Нареди му да се погрижи за момчето като за негов, на главнокомандуващия, личен гост и да повика офицерите от Главния щаб.

Когато командирите се събраха при него, князът започна направо:

— Господа, искам веднага да ви кажа, че повярвах напълно на сведенията, донесени от малкия разузнавач. И веднага ще добавя, че според мене, планът на турците не е измислен лошо. Ако се стоварят с изненада тук, а после със стремителен удар продължат на изток по левия бряг на Дунава, нашите части при Силистра ще бъдат отрязани.

— И от обкръжители ще се превърнат в обкръжени — вметна началник-щаба.

— Поради това заповядвам, господа, да отговорим на изненадата с изненада. Ще подготвим малка клопка на господа османлиите пък...

— Горчаков се засмя, — пък ще видим чи и пети ще се запалят... Имаме пет, не, вече само четири денонощия, господа — продължи той сериозно. — Времето е и много, и малко — зависи как ще го използваме. Вие, генерал Саймонов, като че искате да кажете нещо?

Онзи, който за Райчо бе чичкото с румените бузи и къдравите бакенбарди, се изправи.

— Желая да уведомя, че пет часа преди Ваше сиятелство аз също повярвах на момчето. И дадох първите разпореждания за придвижване на частите от поверената ми дивизия.

Той приближи до картата и запозна княза и другите офицери със заповедите, които бе отдал преди няколко часа. Всички ги одобриха, а после съставиха и подробен план за „горещото посрещане“ (изразът бе на началник-щаба), което щяха да устроят на нападателите. Когато

всичко бе решено, княз Горчаков се готвеше да разпусне офицерите, но думите му спряха до края на устните.

— Още нещо ли искате да добавите, Саймонов?

— Да, Ваше високопревъзходителство. Струва ми се, че ще бъде несправедливо, ако оставим невъзнаграден подвига на малкия българин. Не са много хората под слънцето, способни да повторят извършеното от него...

— Прав сте, Саймонов, напълно сте прав. Не само ще го възнаградя по заслуги, но и ще се погрижа за бъдещето му. Уверен съм, че от него ще излезе офицер, който би бил гордост за която и да е армия в света. — Главнокомандуваният нареди на един от адютантите да въведе отново момчето. И когато Райчо се появи, поздрави го с думите: — Ето го и нашият герой!

Райчо застана сред стаята, огледа се и присъствието на толкова знатни офицери видимо го смути. А в същото време княз Горчаков приближи до него и му каза развълнувано:

— Благодаря ти, мальчик. Благодаря ти от името на Негово величество царя, на матушка Рус и... да, и от името на България ти благодаря. Завиждам на народа, който те е родил и отгледал. И се гордея, че сме от една кръв, както са били думите на баща ти.

После сред всеобщото одобрително шумолене на офицерите свали един орден от собствените си гърди, приведе се и го закачи върху шинела, който покриваше крехкото телце на Райчо — на онова място, под което тупаше юначното сърце на малкия балканджия. А след това не се сдържа и бащински прегърна и разцелува момчето.

... Малко по-късно, когато другите се бяха разотишли, а той работеше при разгънатата карта с генерал Саймонов и двама офицери от оперативното отделение на щаба, навън се разнесе неочаквано „ура“ и небивала обща гълчава. Княз Горчаков вдигна глава, после кимна на един от офицерите:

— Бъдете така любезен, подполковник Оводов, да видите какво се е случило!

Офицерът погледна през прозореца и отговори с хубав, доброжелателен смях:

— Войската приветствува малкия герой, Ваше сиятелство. Научили са за геройството му и се радват, че такъв висок орден е

украсил гърдите на толкова малко момче. Понесли са го на ръце, Ваше сиятелство, и го поздравяват с небивало „ура“...

— И е напълно заслужено — сериозно каза главнокомандуващият. — Бих искал по-често да имаме поводи за такива триумфални чествувания...

Нов повод за ликуване имаха и то съвсем наскоро.

Беше на двадесет и пети юни, когато грижливо подготвеният опит на турците да се прехвърлят през реката бе съкрушен със стремителен отведен удар и се превърна в истински погром...

[1] Русчук — гр. Русе. ↑

[2] Терзия — шивач. ↑

[3] Джелат(ин) — палач. ↑

[4] Чоджум — обръщение към дете; моето момче (момиче). ↑

[5] Кабзамал(ин) — бирник. ↑

[6] Рая — немохамеданското население на султанска Турция; прен. — безправен, робски народ. ↑

[7] Черкезин — човек от мохамеданско племе из Кавказ, част от което преди Освобождението било заселено по нашите земи и вършило големи издевателства над българското население. ↑

[8] Колай — начин на постъпване; способ, леснина. ↑

[9] Колагасъ — чин във войската и полицията между капитан и майор. ↑

[10] Бей — титла за високи военни и граждански чиновци; титла на малък феодален владетел или на крупен земевладелец. ↑

[11] Бабаит(ин) — лице, което се представя за юнак, за храбър човек; бабаитлък — представяне за юначество. ↑

[12] Пехливан(ин) — борец; прен. герой. ↑

[13] Намекът е за Руско-турската война от 1828–29 г., за която вече знаем от разказа „Мальчишка из болгар“. ↑

[14] Ока — мярка за тежина, равна на 1225 или 1282 грама. ↑

[15] Ефенди — господин; господине. ↑

[16] Санджак-и шериф — свещеното знаме, за което мюсюлманското поверие твърди, че е останало още от Мохамед. ↑

[17] Аскер — войска; войник. ↑

[18] **Забит(ин)** — офицер. ↑

[19] **Бошлаф** — празни приказки. ↑

[20] **Джепане** — боеприпаси. ↑

[21] **Саз** — струнен инструмент, подобен на мандолина. ↑

[22] **Маане** — провлечена мелодия с извивки. ↑

[23] **Мюезин (муезин)** — низш духовен чин; викач от минаре за молитва. ↑

[24] Ислямът изисква от мюсюлманите пет задължителни молитви на ден, за които ги призовават мюезините — викачи от минаретата. Втората от тях е йойле намазъ — обедната молитва. ↑

[25] **Рахат** — спокойствие, безгрижие; **рахатлък** — състояние на рахат. ↑

[26] **Аршин** — мярка за дължина, равна на 68,75 см; дървена пръчка за мерене, на която са нанесени деления от аршин. ↑

[27] **Тайфа** — дружина, чета (най-често на безделници). ↑

[28] Последните думи — автентични. Заимствувани са от спомените на Райчо Николов, написани пет години след разказваните тук събития. ↑

[29] **Одая** — стая. ↑

[30] **Сеир** — зрелище; гледане. ↑

[31] **Заптие** — стражар: заптисвам — арестувам. ↑

[32] „Мълчи, мълчи, дете. Мълчи! Трябва първо да си събереш душата...“ (рус.). ↑

[33] „Началството, любезни, ще потърпи докато изпием по чаша чай“ (рус.). ↑

[34] „За тебе — чичо Иван. А иначе редник Иванов Иван Андреич“ (рус.). ↑

[35] **Дядя** — чичо, вуйчо (рус.). ↑

[36] „Е, какво, драги, ела, настани се тук. Ще поседнем, ще поговорим...“ (рус.). ↑

ПОБЕДАТА НЕ СЕ ПОСТИГА САМО СЪС СИЛА

Дали по тези краища турците бяха от по-друго, по-добро тесто измесени, или пък близостта на Московеца (зер на мнозина се струваше, че погледнат ли през реката и съзират яките му плещи и чаталестата му брада) ги караше „да си опичат акъла“, ала тук, в Тулча, „царуваше по-друг господ“, не както във вътрешността на полуострова. Насам властта се грижеше и зулумите^[1] да са по-редки, и разните хаирсъзи^[2] да не прекаляват с беззаконията си, че и към раята^[3] да се показва по-справедлива и да се отнася към нея с повечко търпимост. Една от проявите на тази търпимост например беше известното уважение, което проявяваше към големите ѝ верски празници: каквито тържества ставаха по байрама на мюсюлманите, същите се вдигаха и по християнското Възкресение. И тогава не липсваше нищо — хората, шарените сергии е всевъзможните примамни стоки, свирките, люлките и рахатлокума за дечурлигата, пехливанските борби. Или комай на първо място трябваше да сложим пехливаните^[4] — каймакаминът^[5] Гюрсел Турхут бей^[6], човек улегнал и с име на добър и безпристрастен, беше голям любител на борбите (разправяше се, че на младини той сам, наспроти богатия си и славен произход, се борел с удоволствие и бил долепял плещите на не един уж прочут пехливанин), та никога не изпускаше това зрелище и дори от личното си имане отделяше богати награди за победителите.

Тъй беше в Тулча от доста години, същото ставаше и сега, на тазгодишния Великден. Вече три дни наред празнуваха ведно и българи, и турци, възбудата държеше в шепата си богатия крайдунавски град и не му даваше нито минута отдих, пък празничната гълчава сякаш би стигнала чак до ушите на Исуса, ако беше вярно, че е възкръснал и се е преселил горе, на небето. И борбите пак бяха в центъра на празника; водеха се те едновременно на два алая посред главния мегдан на Тулча (Гюрсел Турхут бей и другите по-

първи управници се бяха разположили по такъв начин помежду им, че да не изпуснат по-интересното на който и да е от тях), а наоколо се тълпеше такъв народ, че да подхвърлиш червено яйце, все на нечия глава ще тупне. Това чрезмерно любопитство сякаш не беше случайно — май за пръв път се случваше за борбите да се съберат толкова прославени пехливани от цяла Добруджа и Делиормана^[7] пък един, някой си Коджа Юсуф, бе дошъл чак от Шуменско. Тук бяха тулчалиите Бейхан и Великин Георги, дето комай се препитаваха главно от победите си по сборове и панаири, Дели Мехмедчето от Касъм кьой^[8], гигантът-турчин по прякор Плясата от Хаджиоглу Пазарджик^[9], върлинестият, но целият от жили Харалампи пак от тамошния край, прочутият чалъмлия^[10] Едринч Балабан^[11] от Кеманларско^[12], пък по-безизвестните човек не можеше изобщо да ги изброи. Привлякла ги беше насам охранената и с лъснат косъм юница, дето каймакаминът бе отпуснал за победителя (за другите, които щяха да се наредят непосредствено подир него, имаше също привлекателни награди), но повече от нея ги мамеше самото състезание — да излезеш пръв в такива борби, туй щеше да ти донесе слава, която щеше да върви с името ти чак до гроба, че и след него.

Захванаха борбите още от неделя преди пладне и от самото им начало заваля истинска градушка от изненади. Най-тежко тулчалии понесоха загубата на своя любимец Бейхан — мнозина се бяха обзаложили, че той ще бъде крайният победител, пък Бейхан падна още в първата борба и то от един неизвестен, дето за пръв път му се чуваше името — Хамди, гагаузин някакъв от Варненско. Същия ден напусна борбата и Дели Мехмедчето; нему Едринч Балабан приложи такава хватка и толкова бързо, че преди Дели Мехмедчето да свари да извика или с плясване на длан земята да се признае за надвит, лявата му ръка бе изтръгната от раменната става и увисна безпомощно.

На втория ден бяха останали вече по-малко пехливани, но схватките между тях продължаваха къде-къде по-дълго — опитни мъже бяха те, не им липсваше сила, пък и знаеха всички тайни и хитрини на борбата, също и вниманието им беше постоянно нащрек, та вече изненади като загубата на Бейхан не се случваха и надвиваха наистина по-яките, по-ловките, с една дума — башмайсторите.

В понеделник надвечер най-сетне се разбра — за юницата щяха да мерят сили Великин Георги от Тулча и Плясата от Хаджиоглу

Пазарджик. Това стана очевидно, когато на единия алай Плясата едва не задуши в могъщата си прегръдка Коджа Юсуф, който до сега на три пъти бе доказал, че не носи даром прозвището си^[13] и че не е бил напразно пътя от Шумен до долното течение на Дунава, а на другия Великин Георги със светкавична задна сарма залепи плещите на гагаузина Хамди. Стотиците зяпачи вече се катереха един връз друг и облозите им невям опряха до пухкавите облаци, които последните лъчи на слънцето багреха в пурпур, когато каймакаминът Гюрсел Турхут вдигна ръка — повеляваше той, решителната борба да остане за вторник. Решението си беят обясни с това, че тъй, както са силни и изкусни двамата борци, схватката между тях така или иначе няма да приключи до тъмно и ще се наложи да бъде продължена на следната утрин, третия ден на Възкресение. Прав беше, всички му го признаха, ала каймакаминът имаше на ум и още едно съображение, което предпочете да премълчи, но за което също беше прав — уморени бяха вече двамата пехливани, загубили бяха и от силата, и от бързината си, та борбата им бе станала мудна и с повече пляскане и бутане по намазаните с шарлаган тела, отколкото с истинска мощ и чалъми; дадяха ли им една нощ за отмора, утре схватката помежду им обещавахе да стане неповторимо зрелище.

Изглежда, мнозина мислеха като каймакамина, понеже на другия ден най-запалените любители на борбата (пък те, кажи го, бяха всички мъже, младежи и момчета на Тулча) още по тъмно склучиха първите един-два обръча около алая, на който щеше да се реши паметното състезание. При изгрев слънце зяпачите вече брояха до двеста и повече. А когато каймакаминът и приближените му хора заеха запазеното за тях място и се настаняха с кръстосани крака по килимите и възглавниците, множеството вече не се поддаваше на преброяване.

Междувременно подготовката за борбата беше в пълен ход. Двамата противници бяха дошли в каспетите си — така се казват кожените гащи, дълги до към коленете и пристегнати по тялото, които се използват от пехливаните — и сега помощниците им обилно мажеха телата, вратовете и ръцете им с шарлаган. Пръв се приготви Плясата и както беше обичай по борбите, направи една обиколка в алая. Множеството отначало зажука като кошер, после едно дружно „Ашколсун!“^[14] се изтръгна едновременно от стотина уста. Видът на

Плясата действително заслужаваше и едното, и другото — така внушителен бе той! Представете си една човешка грамада, която стига някъде докъм трите аршина^[15]. Над нея бръсната глава, която, може би поради огромното туловище, изглежда съвсем малка. Стои тя не върху врат, а сякаш някак си направо върху раменете. Или върху безформена купчина от мускули и жили. Тялото изобщо не напомня човешка фигура, а е камара от кости, плът и мазнина, която на средно голям мъж не би се удало да я обгърне в захвата си. Ръцете му над лактите са колкото бедрата на другите хора и не от кльощавите, пък самите бедра, сега пристегнати в опънатите мазни каспети, като че напомнят кръста на нормален човек. Прибавете към това свирепия, даже малко кръвнишки поглед и полуотворената уста, от която се подават два реда едри и хищни зъби, и ще разберете какъв беше видът на този пехливанин, който обикаляше алая, издаваше застрашителни нечленоразделни звуци, като ги придружаваше с плясък на ръцете една о друга или о бедрата.

— Ще стане голяма борба! — възбудено прошепна каймакаминът, докато кимаше доволно на привичните за подобни случаи предизвикателства на Плясата.

— Нашите гяури^[16] ще се охаят по задника — угоднически, но не и без частица злобна радост каза в отговор чаушинът^[17] Рюстем, който седеше на възглавницата до него. И повтори: — Много възлагат те на своя Георги, ама ще се охаят по задника.

Както се вижда, Рюстем чауш не притежаваше нито великодушието, нито безпристрастието на Гюрсел Турхут бей.

— Ама какво става там, бе? — обади се някой зад гърбовете им; по гласа познаха, че беше Мустафа, онбашията^[18] на заптиетата^[19]. — Каква е тази бъркотия?

Наистина пред очите, им ставаше нещо, което не можеше отведнъж да се разбере. В ъгъла, където уж стяха за борба Великин Георги, бе настанала непривична суетня. Хората там ръкомахаха, оглеждаха се смутено, сетне се привеждаха над столчето, на което седеше пехливанина и шушнеха оживено, за да започне след малко всичко отначало — с ръкомахане, гузни погледи, шушукане.

— Рюстем чауш!

— Заповядай, каймакам ефенди^[20].

— Я иди да разбереш що става при българина.

Отиде чаушинът, повъртя се малко там, пък като се връщаше, лицето му грееше като месечина.

— Уплашило се е заешкото сърце на гяурина, каймакам ефенди — обясни той, докато още приближаваше, и го каза нарочно достатъчно високо, за да отекнат думите му над смълчаното множество. — Хванало го е шупето Великин Георги, не иска да излезе срещу Плясата. Зер е усетил, че тука може да си остави кокалите...

— Сега я втасахме! — изпъшка Гюрсел Турхут бей, докато си мислеше: „Уж за добро отложих последната борба с една нощ, пък то такъв резил...“ И добави гласно: — Я повикай Георги при мене!

Доведоха българина. По външност той не беше кой знае колко по-слаб от Плясата, но във всичко друго му отстъпваше — нито кураж се забелязваше в него, нито бабайтско^[21] самочувствие; очите му не се вдигаха от земята, ръцете му висеха някак си безпомощно, като закачени до мускулестото тяло, даже и ушите му изглеждаха, като клепнали от страха и срама, дето бяха обзели душата му.

— Вярно ли е каквото стига до слуха ми, Георге? — попита строго каймакаминът.

Великин Георги не отговори, само заби поглед още по-надълбоко в земята.

— Не те знаех за страхливец — опита се да го подкокороса бейт. — И за уюн билмез^[22] не те знаех. Пък от години те гледам на алая.

— А, не съм уюн билмез, каймакам ефенди — защити се приглушено българинът. — Туй, моето де, е позволено. Ще взема коча, дето е отреден за втория в борбите, и...

— Върви си! — рязко го прекъсна Гюрсел Турхут.

А когато Великин Георги се отдалечаваше, влачейки нозе по сламата на алая, настигна го подигравателният глас на чаушина Рюстем:

— Такива са те. Робска душа носят, пък сетне се жалят, гдето са роби...

Всички погледи — може да имаше до петстотин чифта очи — бяха отправени към тях. Това подсказа на каймакамина, че трябва някак си да приключи неприятната случка, която проваляше целия празник.

— Да свършваме — рече той с раздражение. — Ама да го направим, както си е по правилата. Ти, Рюстем, повикай ще се яви ли

противник за Плясата, пък сетне му дай юницата, а на онова влечуго — коча.

— Аз ли? — попита чаушинът, като имаше предвид раздаването на наградите — то по обичай се извършваше от най-старшия.

— Ти. Догнуся ме от тоя...

Чаушинът повторно се изправи, отиде до средата на алая и издигна глас, в който се долавяше смес от презрение и ликуване:

— Слушай, народе! Тъй като Великин Георги без борба се призна за надвит, има ли някой друг, който да оспори първенството на Плясата? Слушай, слушай, народе! До три пъти ще повикам. Не излезе ли човек, който до сега да не е побеждаван в борбите, да замести Великин Георги, юницата, дето я виждате там с венчето на рогата, става притежание на Плясата. — Той пое отново дъх. — Викам първи път: ще излезе ли човек да премери сили с Плясата от Хаджиоглу Пазарджик?

Над множеството се възвиси и плисна гълчава. Неясна беше, но все пак се разбираше, че зрителите турци ругаеха и се възмуцаваха за пропадналия сеир^[23], докато българите негодуваха за позорното петно, което техният съгражданин и едноведец лепна на челата им.

Гласът на Рюстем чауш надмогна врявата:

— Викам втори път: ще излезе ли човек да премери сили с Плясата от Хаджиоглу Пазарджик?

— Хайде бе, Георги — проточи някой, едновременно жалостиво и с негодувание, — излез да ни отсрамиш, бе!

А друг добави:

— По-добре да паднеш като мъж, нежели да оставиш този срам връз всички ни!...

— Излезте вие, бе! — озъби се насреща им Великин Георги. — Който е лаком за юницата, на, нека заповяда. Мен ми стига кочът, не ви желая нито славата, нито...

Разменяха се и други злоезичия, турците-тулчалии щедро обливаха с насмешки и презрение съгражданите си българи. После отново проеца подканата на чаушина:

— Викам трети и последен път: ще излезе ли...

— Ще излезе! — прекъсна го отривист глас. — Аз ще се боря с Плясата!

Гюрултията^[24] секна. Множеството в миг онемя. Дълга минута никакъв глас не наруши мълчанието. После също така внезапно избухна гръмък, неестествен, почти налудничав смях — онзи, който бе приел предизвикателството на гиганта-турчин, бе някакъв младеж, нещо по средата между юноша и млад мъж. Кискаха се зяпачите, превиваха се одве, шегобийците — между тях се намериха и неколцина българи — се надпреварваха кой по-хапливо остроумие да изхрачи към младежа, пиперлиите думи зачестиха като пролетен дъжд. И само двама сред навалищата останаха сериозни — момъкът, който щеше да се бори с човешката планина по име Плясата, и каймакаминът Гюрсел Турхут бей.

Сякаш глух за тупурдията и злоезичните подмятания, които валяха върху него, младежът без бързане се събличаше, като с искрено или престорено спокойствие грижливо подреждаше свалените си дрешки на земята. Той смъкна всичко от кръста нагоре, а тъй като очевидно не носеше каспети; остана да се бори в потурите си, само дето попристегна учкура^[25] им, сетне отиде до онзи край, дето все още седеше Великин Георги с помагачите си, и без да попита за разрешение, бръкна с шепа в съдинката с шарлаган и захвана да се маже.

От отсрещната страна каймакаминът не изпуцаше нито едно негово движение, а на лицето му се бе изписал странен израз — дали отвъд случката не виждаше спомен от собствената си младост или поне една от мечтите на младостта си?

Без да откъсва очарован поглед от момъка, Гюрсел Турхут запитва полугласно:

— Кое е това момче?

Чаушинът, към когото бе отправен въпросът, сви рамене в недоумение, сетне повика с пръст онбашията Мустафа, заел място зад тях, и го повтори нему.

— Тъдявашно е, ама не е и съвсем тъдявашно, семселето^[26] му само преди няколко години се пресели в Тулча. Стефан му е името, Стефан Тодороглу.

— Да не е син на Тодор Димов, ичмелията?

— Същият, чауш ефенди.

— Какво ще рече „ичмелията“? — обади се, все така без да се обръща, боят, който бе следил разговора им.

— Пришълци са те, каймакам ефенди — заобяснява угоднически Рюстем, — чак от южната страна на Балкана дойдоха, от село Ичме^[27]. Ама колкото можеш да ги пишеш от Ичме, толкоз им подобават и още половин дузина села от нашия край.

Това беше вярно. Тодор Димов от Ичме преди четиридесетина години се ожени за младичката си съселянка, фукара^[28] като него, Калина Маринова. За непълнен четвърт век те народиха точно десет деца — Стефан беше предпоследният, след него се намери само сестра му Пена, — а после Тодор, образец на неудачник в живота, вдигна каквото имаше (а той имаше повече деца, отколкото имущество) и тръгна да си дири късмета на север, към Добруджа. Установи се най-напред в село Бейдаут, но пътят му и там не се пресече със сполуката. Подир това се прехвърли в Саръюрт; в това село само на четиридесет и пет годишна възраст погребяха стопанката му Калина. После семейството поспря в Потур, в Чамурлий^[29] и накрая се установи на траен конак^[30] в Тулча.

— Колко лазарника са на плещите му? — продължи да пита Гюрсел Турхут бей.

— На кого? На дядо Тодор ли?

— Не бе, серсем^[31] със серсем. На това младото отсреща, дето се е накарало да изтръгне юницата от таквиз ръце, като на Плясата.

— Знам ли, каймакам ефенди. Аз го имам за шестнайсетгодишно, ама то расте дребничко, та може да е и на седемнадесет.

Беят не попита друго, но и не престана да следи с поглед момъка Стефан. И колкото повечето гледаше, толкова по-дълбоко се връзваше бръчката на загриженост между прошарените му дебели вежди — хубава снага имаше Тодороглу Стефан, стройна и съразмерна, пък тъй както се мажеше, под кожата му сякаш смокове играеха, но какво представляваше той пред такова мечище като Плясата? Каймакаминът вече си представяше как великанът от Хаджиоглу Пазарджик го счупва като пръчка, пък сетне го изхрусква и изплюва само някои от костичките... и от тази въображаема гледка му се повдигаше...

— Туй не бива да допущаме — продума той, като говореше на себе си. — Не борба ще е това, а убийство. И то убийство на такова невръстно...

— Що рече, каймакам ефенди? — приведе се към него Рюстем.
— Що рече?

Каймакаминът не благоволи да му отговори. А подир малко произнесе все така полугласно:

— Аллах няма да ми прости, ако не опазя момчето. Нищо, че е безизвестно гяурче... — После нареди високо: — Доведете ми младежа. Искам да му поговоря.

Разтичаха се. И не след много Стефан се изправи пред него.

Независимо дали беше на шестнадесет или седемнадесет, момъкът действително не би могъл да мине за висок, дори „среден ръст“ трудно прилягаше за него. Иначе виждаше се, че пращи от момчешка сила, не му липсваше и напетост в стойката. Обаче онова, което най поразяваше в него, не беше в тялото, а в погледа му: този поглед беше остър, пронизващ, властен, пълен с вътрешна мощ и с още нещо, на което каймакаминът не намери върнатата дума; за себе си го нарече „лют“, но знаеше, че с нея е наблизил, без да е улучил най-същественото.

— Кажу ми, чоджум^[32] — подхвана той, като се опита да вложи в гласа си всичките бащински нотки, на които беше способен, — кажи, наистина ли смяташ да се бориш с Плясата?

— Не се сърди, ако отговорът ми ще е малко непочтителен, каймакам ефенди. — Стефан говореше ясно, отривисто и се заканваше да бъде непочтителен, но всъщност не прекрачваше отвъд естественото уважение, което се дължи от по-млад на по-стар. — Ако не смятах да се боря, защо щях да се цапотя с тези зловония? За да ставам за джумбуш^[33] на сеирджиите ли?

— Човек излиза на алая — внимателно подхвърли Гюрсел Турхут бей — само ако се надява на победа...

— Разумява се от само себе си — беше простият отговор.

„Дали е с всичкия си? — запита се каймакаминът. — Възможно ли е да вижда с очите си каква канара е Плясата и въпреки туй действително да се надява на нещо повече от това, в края на борбата да не е изпуснал сетния си дъх? Или надеждата му е на някакви чалъми, непознати по тези места, които те са донесли от другата страна на Балкана? Или пък най-сетне да е от толкоз фукара семейство, че да е решил да се принесе в жертва, но да осигури на своите онази награда, която ще му дам и ако загуби?“

Такива мисли преминаха за секунда през главата на бея, а иначе той продължи с предишната благосклонност:

— Мигар дръзваш да слагаш силата си наравно със силата на Плясата, чоджум?

И не повярва на ушите си, когато чу:

— Победа не се постига само със сила, каймакам ефенди.

— Какво, какво? — нададе ухо беят.

Стефан повтори отчетливо. И добави:

— Във всяка борба има и още нещо, което не се мери със здравината на мускулите и костите, бей ефенди.

— Пъргавината? Чалъмите?

— Не е и до чалъмите. Чалъми Плясата сигур знае къде-къде повече от мене.

— Тогава? Какво остава тогава?

Стефан се поколеба и това беше единственият кратък миг, в който зениците му избягнаха вторачените в тях очи на турчина. После вирна пак брадичка:

— Позволяваш ли да кажа нещата тъй, както са те в сърцето ми, каймакам ефенди?

— Не позволявам, а те моля. И ти давам мъжка дума да не те закача, каквото и да изрече устата ти.

— Ще надвия Плясата с онова, за което излизам на алая. Той ще се бори за някаква си там юница, докато аз — за христовата си вяра и за българското си име. Чакай, не ме прекъсвай още малко, каймакам ефенди. Ти видя: преди малко един от нашите, дете надали отстъпва по сила на Плясата, ни опозори с бърливостта си. Калта от долната му постъпка се лепна не само на неговото чело, но също и на моето, и на половината от ей тези. — Момъкът с широко движение показва зрителите. — За честта на името и на рода си ще се боря аз, бей ефенди, и ще видиш, то е нещо много повече от пехливанската сила на Плясата.

Не бяха тези думи по сърце на Гюрсел Турхут, в края на краищата беят си беше османлия и султанов служител, ала той сдържа обещанието си — нито издигна гневно слово, нито заповяда наказание за изречената дързост, нито дори промени с нещо израза си. А дълбоко в себе си дори помисли с малко печал: „Нявга, по времето на Сюлейман и Баязид Светкавицата, също и синовете на аллаха са

тръгвали на борба с мисъл за честта и вярата си. А какво е сега? Ние ламтим за юниците, пък гяурите...“ Той се насили да кимне с разбиране, но напомни загрижено:

— Стотината победени, които вчера и онзи ден опитаха дали е твърда пръстта на мегдана, също излизаха с мисъл за победа...

— Състезание е — сви рамене Стефан Тодоров. — В него всеки отива за победа, пък тя, победата де, се усмихва само на едного.

— Ала ако не се усмихне в борба срещу великан като Плясата, човек може да изпусне не само победата, но и душата си.

— Прави са думите ти, каймакам ефенди. Но аз ще ти отговоря ей така. Бива в живота и таквоз време, в което е по-достойно да загубиш, че и с душата си да се сбогуваш, нежели да приемеш отгоре си позор като на оня там.

Изпълнен с уважение, беят кимна още веднъж в знак на съгласие. После продължи:

— Ще ти задам още един въпрос, Тодороглу Стефане. Последния. Ако те даря с една юница, дважд по-хубава от тази, ще се откажеш ли от борбата?

— Далеч от тази мисъл! — гордо отвърна момчето. — С такова обещание ти можеш да откажеш хора като Великин Георги или... или навярно като Плясата, не и човек, излязъл на алая за едната чест.

Тежко преглътна Гюрсел Турхут, толкова тежко, че ябълката на шията му подскочи чак до ченето. Помълча той и дълго се взира в опереното петле пред себе си, жал и завист се боричкаха в душата му, пък най-сетне склони глава — да бъде! Ала преди да даде знак за начеване на борбата, благородството му го подтикна да снижи глас и да добави:

— Ще стане твоето, чоджум. И нека вашият господ да ти помага... или да те закриля срещу онази хала там. Все пак не се сърди на стария човек, че ще ти даде един съвет и то от най-лошите — непоисканите.

— Благодарен съм ти предварително — учтиво, но без следа от раболепие отвърна Стефан.

— Поразбирвам аз от пехливанлък, чоджум, та виждам не само силата и чалъмите, но и някои хитрости, дето остават скрити за обикновените зяпачи. Приблужи още малко! — Момъкът се премести крачка напред. — Наблюдавах аз всички досегашни борби на Плясата

и забелязах една негова хитрина, дето не е от най-почтените, ама анджък^[34] тя му даде половината победи. Като опре глава о главата на противника си, Плясата не лови с пръсти врата, а обляга полусвита ръка на рамото му, — приблизително така, че свивката при лакътя е на една линия с ухото. И когато за околните, пък и за противника му, двамата борци само се бутат по главите като пърчове, Плясата прави движение, уж се готви да се раздалечи. Другият за миг притъпява вниманието си. И точно тогаз Плясата върши нещо, което малцина могат да разтълкуват. Той рязко изправя привидно отпуснатата си ръка и тя халосва противника около ухото. Пък туй е ръка, дето тежи двайсетина оки, чоджум! И е все едно да те хлопнат с топор по чутурата... Не човек, а вол да си, такъв удар все ще те зашемети за няколко секунди. Не пропилява Плясата тези секунди — сграбчва той противника си и... Е, останалото ти е известно.

Стефан понечи да каже още веднъж дума на благодарност, но каймакаминът с повелителен жест го спря. Сетне вдигна ръка и произнесе високо:

— Последната борба нека започне. Който надвие в нея, ще получи славата и ей тази юница с венчето! Хайде!

Малцина чуха последните му думи — едва съзрели жеста на ръката му, зрителите турци ревнаха така, сякаш искаха да ги чуят чак в Цариградските сараи на падишаха^[35]. И в общия невъобразим вик се долавяха приблизително все такива подкани:

— Смачкай го, Пляса!...

— Строши кокалите на гяурчето!...

— Сгъни го като чекийка, Пляса, и го окачи на рогата на юницата!...

А онбашията Мустафа, попривел върлинестото си тяло над рамото на каймакамина, пожелаваше ни повече, ни по-малко от това:

— Удуши го, Пляса!... Удуши го и го метни за мезе на рибите в Дунава!...

Прочутият пехливанин всъщност нямаше нужда от тези насъсквания — и без тях той бе разбрал, че само една последна и то твърде хилава преграда го дели от победата, та сам бързаше час и минута по-скоро да я прегази. Не се съмняваше в успеха си и ако помисли човек, имаше пълно право да не се съмнява. Зер Плясата бе сплитал ръце не с какви да е, а с най-прочутите борци на целия

османски девлет^[36]; тръшкал бе той и долепял плещите на най-опитните чалъмлии, надвивал бе противници-великани, които сякаш мерят сили и ръст с Балкана, надхитрявал бе най-големите хитреци по алаите. Та сега това момче-гяурче ли щеше да му се опре?

Нетърпелив за славата и наградата бе Плясата от Хаджиоглу Пазарджик, та дори не изпълни онзи ритуал, утвърден и наложен от памтивека — не отдели време нито за плясъците на длани и подвикванията, нито за заканителните обиколки на алая, за нищо не пожела да загуби време. Подскочи той и дори не тръгна, а се затича, тромав и тежък като бивол, към гяурчето. Постъпката му раздвои зрителите; едни подушиха в нея близка кръв и начупени кости, та изпаднаха в безпаметна възбуда, но други, които обичаха всяко нещо да се прави по правилата, проточиха едно „О-о-о!...“, в което имаше повече разочарование, отколкото похвала.

Плясата остана глух и за едните, и за другите — имаше си работа пехливанинът и бързаше да я свърши. Докато прекосяваше алая, изпод свъсените си вежди той следеше своя дребосък-противник. И едновременно забеляза две неща: момчето бе стъписано от този внезапен юруш^[37], но в погледа му, остър и челичен, имаше всичко друго, само не и уплаха. Толкова видя Плясата, а сетне вече дойде времето не на зяпането, а на действията.

Гигантът от Хаджиоглу Пазарджик не си бе съставил никакъв план за борбата, пък и не виждаше нужда от него. Той просто смяташе да стовари върху гяурчето всичките сто и двацет очи на огромното си туловище, а като му изкара въздуха и го сплеска под тях, останалото щеше да бъде за половин минута работа. Онова, което виждаше, като че благоприятствуваше намерението му — Тодороглу Стефан наистина не помръдна насреща му, нито на една стъпка не се премести, но комай нямаше намерение да бяга и се готвеше да отговори на силата със сила и на тласъка с тласък. Същото забеляза от мястото си и Гюрсел Турхут бей, та в един миг се запита: „Лудо ли е това момче, или просто е неспособно на най-проста преценка? Къде ще се мери то с такова чудовище като Плясата? Ами че Стефан на бой не стига дори до подмишницата на прочутия пехливанин, а на очи сигур няма и половината от неговите...“

Едва сколаса да помисли тези неща каймакаминът и първата схватка вече започна току пред нозете му. Всъщност не — до схватка

тъй и не се стигна. Момъкът протегна ръка — не можеше да се разбере дали я слагаше като преграда пред напада на турчина, или туй бе обичайната стойка на пехливаниите-чалъмлии. Плясата дори не си стори труда да махне лапа, за да отхвърли настрана тази невзрачна пречка, а както беше забързан, направо се хвърли с цялата си тежест върху гяурчето. Според всичко онова, което пехливаниинът знаеше за борбата, след секунда той трябваше да лежи по корем, а под него, задушено и наполовина премазано, неспособно и на най-малко движение, следваше да се намира българчето. Но мина тази секунда, последваха я още десет, а гигантът само смътно усещаше, че нещо не е тъй, както опитът от стотиците борби му подсказваше, че би трябвало да бъде. После ухото му долови един самотен и затова дважд по-нараняващ кикот; смееше се някой от зрителите и Плясата, кой знае как и от какво, безпогрешно разбра, че този присмех бе насочен към него. Напъна се да поразмисли и най-сетне проумя истината — уж всичко бе извършено с необходимата сила и точност, пък той лежеше на алая, плъснат като жаба, а под него имаше само поразхвърляна слама и нито следа от гяурчето. Повече учуден, отколкото разгневен, турчинът бавно извърна глава — само докъдето купчината мускули върху раменете му позволяваше. И го видя. Стефан стоеше прав на пет-шест стъпки от него, краката леко разтворени, ръцете скръстени на гърдите, а в погледа му събрана толкова надменност, колкото Плясата не бе виждал в целия си пътър живот.

Не по-малко смаян от пехливанина беше и Гюрсел Турхут бей — той се имаше за вещь в борбата (и наистина беше такъв), но също не разбра какво аджеба^[38] се случи. При това не беше от недовиждане; схватката, доколкото това изобщо можеше да се назове схватка, стана на не повече от три-четири аршина от него. Но тъй или иначе и той заедно с Плясата бе очаквал долу да лежи и се гърчи онова, което бе останало от момчето, пък то на земята се намираще само гигантът от Хаджиоглу Пазарджик, докато Стефан стоеше със скръстени ръце край него и го гледаше с насмешка. Как стана това чудо? Че Стефан не отстъпи, нито избяга, това се видя от ясно по-ясно. Но кога се разминаха двамата, големият турчин и мъничето-българин? После каймакаминът, обхванат от растящо недоумение, се запита друго: „А защо стои този Тодороглу Стефан така, като чуқан? — Какво печели от присмехулството си? И защо не се опита да оползотвори изгодата,

която случаят му е дал? Ей така на — да се хвърли върху падналия пехливанин, пък нататък докъдето му стигнат силите...”

Докато боят още си задаваше тези въпроси, Плясата бавно се надигаше от земята. Разтърка коляното си — явно, халосал го беше при падането си, пък да халосаш нещо, стоварвайки върху него сто и дващсет очи, туй не е безобидна работа... После се понатисна и от дясната страна на корема, там, дето е черният дроб; навярно сгромолясането на огромното туловище е сторило поразия и нататък.

Турчинът постепенно възвърна предишната си стръв и отново, макар и не така стремглаво, се отправи към Стефан. За онзи, който разбира, личеше — той пак нямаше намерение да се бори като равен с равен, само че щеше да бъде много, много по-внимателен, когато ще търси да затисне момчето под себе си.

Както и в първата схватка българчето го посрещна без всякаква мисъл за отстъпление, а от натритото му с мазнина тяло се подразбираше, че е напрегнат до крайна степен — мускулите му се бяха издули до пръсване. Сближиха се. Плясата направи измамно движение, сякаш ще се хвърли в краката, но Стефан не се поддаде на уловката, дори намери сили да се позасмее пренебрежително. Този смях, изглежда, скъса нещо в душата на турчина, та той отново скочи сяло напред и с разперени ръце, готови да докопат противника накъдето и да мръднеш той, не прекрачи, а буквално се нахвърли върху българчето. Гюрсел Турхут бей се наклони напред и се превърна, целия в зрение — не искаше той да изпусне нито едно движение, колкото и да е едва доловимо. И този път забеляза онова, което преди няколко минути бе готов да признае за чудо. При вида на връхлитащата върху него канара Стефан Тодороглу не само не потърси спасение в бягство, но с едно късо, светкавично движение не скочи, а просто се гмурна под чудовищната гръд на пехливанина. Всичко това продължи толкова, колкото време е нужно за едно мигване на окоето. След още едно Стефан пак беше на крака и вече кръстосваше ръце на гърдите. В същото време възглавницата под каймакамина се разлюля — с нещо като грохот, примесен и с пращане на кости, Плясата се сгромоляса на земята. Както преди, че даже и по-тежко — това личеше и от охкането му, и от изражението на болка, което изкриви плоското му месесто лице.

Злополучията на бабаитина от Хаджиоглу Пазарджик не направиха абсолютно никакво впечатление на Гюрсел Турхут — той още имаше пред очи и мислеше само за онова, което извърши младият Стефан. И като го оцени по заслуги, възкликна така високо, че всички го чуха:

— Аллах, аллах, каква пъргавина!... Това българче не е човек, а истинска сърна!...

(Турчинът не би могъл и да подозре като какъв пророк-кръстник се проявяваше в тази минута. Защото след години, когато Стефан нямаше да бъде вече някакво си там българче от Тулча, а прочут революционер и войвода, неговата ненамаляваща пъргавина щеше да накара другарите му да си спомнят думата „сърна“ — по турски „караджа“, — изречена някога от каймакамина и щяха завинаги да я прикачат като прякор към името му. И по игра на съдбата Стефан с този прякор, а не с имената на баща си и дядо си, щеше да извърви пътя до безсмъртието!)

Също и сега българчето не се възползува от предимството си, а с усмивка на уста изчака великанът пак да се надигне от земята. Този път обаче това бе съпроводено от гръмък смях на повечето зрители; е, намираха се и турци (между тях бяха също Рюстем чауш и онбашията Мустафа), които в развоя на борбата виждаха да се осквернява господарското им достойнство, та скърцаха със зъби и нервно пукаха кокалчетата на пръстите си, но главното все така беше насмешката. И как да не се надсмееш? Ами че това, което ставаше пред очите на зяпачите, беше все едно да се изправят в двубой един срещу друг як горски мечок и подскоклива катеричка и в него вместо да бъде размазана още от първия удар на мечешката лапа, катеричката вече за втори път да тръшва и намества кокалите на горския господар...

Докато Плясата се надигаше повторно и се чистеше от сламата, налепена по щедро облятата му с шарлаган снага, видя се, че новото сгромолясване бе сторило още по-големи поразии на пехливанина — натъртеното му коляно вече едва го държеше, а лявата ръка, вероятно понавяхната при падането, с мъка се движеше от рамото, за другите синини и охлузвания да не говорим.

Сближиха се за трета схватка, но този път Плясата и не помисляше да търси победа чрез тежестта на тялото си. Накуцвайки, той приближи предпазливо — предпазливост, в която мнозина съзряха

душевен смут и объркване, загубена самоувереност, ако не даже и най-обикновена уплаха — и с протегната напред дясна ръка потърси обичайното съприкосновение с противника. Стефан възприе този обрат в борбата и също приведен от кръста застана в познатата стойка. Дватама противници допряха глави и с по една ръка обхванаха вратовете си. До някое време се бутаха и ужким се мъчеха да се уловят с пръсти, но отнапред се знаеше, че при тази мазнина по тялото това ще е напълно невъзможно. Тикаха се така двамата и се тласкаха и при тези движения Плясата неусетно поизвиваше ръката си в лакътя. „Ох, ще изгуби момчето! — с искрено съжаление помисли Гюрсел Турхут бей, забелязвайки как пехливанинът се подготвя за непочтения си удар. — Аз ли лошо му обясних този чалъм, или то се замая от досегашните си успехи?“ А в това време Плясата продължаваше бавно, милиметър по милиметър, да отмества лакътя си...

Най-сетне турчинът реши, че е спечелил разстоянието, което бе нужно за удара му. Той, разигравайки умора, шумно изпусна веднъж-дваж въздуха от дробовете си, после с преместване на крака показа, че има намерение да се отдръпне за кратък отдих. Младежът пред него сякаш също се приготви за отдръпване. И тогава Плясата прецени, че е дошъл моментът за развръзката. С добре премислена и многократно проверена рязкост той остро изпъна превитата си до сега дясна ръка. Но ако за това движение му е била необходима една секунда, само за половината от това време Стефан изпревари тежкия удар на ръката му. Той не се наведе, а просто се стрелна надолу и могъщата ръка на Плясата профуча над главата му. И толкова нечовешка сила бе вложена в този замах, че повлечено от него, тялото на турчина се завъртя около оста си и политна настрана. Този път обаче Стефан не остана да го наблюдава с кръстосани на гърдите ръце. Той направи огромен скок, достоен за току-що измисления му прякор, озова се зад гърба на загубилия равновесие пехливанин и не обхвана, а сякаш се впи в дебелия му кръст. „Няма да успее да го вдигне! — мрачно предсказа на ум каймакаминът. — Ами че то е все едно заек да вдигне вълк-единак над главата си!...“ Беше прав боят, действително Стефан не би могъл да отлепи от земята човешката грамада в прегръдката си, ала той сгреша в друго — в намерението на младия българин. Стефан изобщо не направи опит да вдигне противника си, а само продължи залитането на тялото му и когато Плясата напълно загуби устойчивост, с

мигновено движение се хлъзна под него, прехвърли го през себе си и с всички сили го тръшна посред алая. Разнесе се шум от тежък удар, последван веднага от късо хлъцване и след това... И след това всъщност нищо повече не се случи — Плясата, непобедимият пехливанин от Хаджиоглу Пазарджик, остана да лежи неподвижен, проснат по гръб върху сламата на алая, а от гърчовете на тлъстия му корем личеше, че прави напразни усилия да възстанови прекъснатото си дишане. В същото време Стефан скочи прав до него, поколеба се, пък момчешката гордост взе връх в него, та сложи крак върху поваления турчин.

И тогава над смълчаното множество прозвуча пълният с възхищение глас на Гюрсел Турхут бей:

— Евалла, Тодороглу Стефане!... Не знам как го направи, ала победител в борбата си ти! И юницата е твоя...

Гръмнаха крясъци — този път почти изцяло поздравления и само тук-там някоя закана, — към тях се присъединиха и игривите звуци на зурли^[39] и дайрета. И в тази победна олелия каймакаминът смушка своя чаушин и му посочи юницата с венчето на рогата. Не се зарадва Рюстем чауш, че му възлагаха да награждава един презрян гяурин и то такъв, дето, речи го, едва-едва е покрил с мъх горната си устна, но стискаше ли му да отиде наспроти волята на своя управител? Надигна се той, хвана юницата за юларя, поведе я и все така сред оглушителната гюрултия на народа я предаде на младия победител. Още веднъж се поколеба Стефан, но взе оглавника и тръгна да се поклони на каймакамина. Сега обаче отново даде воля на нрава си — не мина по най-краткия път, а нарочно избиколи, водейки зад себе си юницата. Почудиха се хората на тази постъпка, ала той сам скоро даде отговор на неизречения им въпрос — като стигна до къшето на Великин Георги, поспря само за миг и се изплю презрително в нозете му. После, сякаш нищо не било, продължи нататък и застана срещу Гюрсел Турхут бей. Стори сдържан, но почтителен поклон пред него, сетне изрече ясно:

— Не се обиждай, каймакам ефенди, но тази юница аз не мога да приема.

Боят го изгледа смаяно, пък попита:

— И защо, Стефане?

— Защото надвих, но надвих с чужда помощ, каймакам ефенди. Пък победа, дето е с подкрепа от друг, не е честна победа. Поради това не мога да взема наградата.

— И кой ти помогна в борбата?

— Ти — беше неочакваният отговор. — Без твоя съвет сега не Плясата, а аз щях да се ваям там, на сламата...

— А, това ли било! — засмя се широко Гюрсел Турхут. — Не си прав, чоджум, никак не си прав. Съветите са хубаво нещо, ама те не залепят плещи на земята. Води юницата и нека венчето ѝ да стане белег на твоята слава! — Стефан се канеше да възрази нещо, но почтеният каймакамин го спря с властен жест. — Чакай! Щом си толкоз добросъвестен и не желаш да останеш борчлия, то нека направим един альш-вериш^[40]: аз съм ти дал акъл, ти ще върнеш на мене същото.

— Какъв акъл очакваш от недозрял момък като мене, каймакам ефенди? — подозрително запита Стефан.

— Откъде намери сили да тръгнеш такава грамада като Плясата, ето какво искам да науча от тебе.

— А, това е лесна работа — засмя се Стефан и за пръв път през този ден очите му загубиха остротата и „лютостта“ си. — Ами че това аз ти го обясних още преди борбата. Когато човек се бори не за юница или дори за цяло стадо юници, а за честта на името и на рода си, тогаз в него се намират сили не един пехливанин, а планина да повдигне.

С тези думи Стефан се поклони повторно пред каймакамина, пък се извърна и потегли. И само на втората крачка попадна в прегръдките на дядо Тодор, баща му, и на братята си, които — всички до един — бършеха сълзи и в същото време се заливаха в радостен смях. После, сякаш отприщен яз, към тях се втурна народът и ги раздели. Безброй ръце вдигнаха над главите още необлечения Стефан и го понесоха през улиците на Тулча, а зад тях, влачейки юницата за юларя, не пристъпваше, а подтичваше дядо Тодор. Повечето от турците изпратиха победителя и не принудено образувалото се шествие с искрено или престорено „евалла“, но някои не скриваха озлоблението си. И като че най-личен измежду тях беше Рюстем чауш:

— Щом е толкова силно, Тулча очевидно е вече тясна за това проклето гяурче... — ръмжеше той и в неговата уста тези думи съвсем не звучаха като благопожелания за рожден ден.

А докато шествието се отдалечаваше в едната посока, в другата гузно се измъкваша двоица едри мъжаги — Плясата и Великин Георги. Посрамени по различен начин от подвига на младежа никой от двамата не отвори дума за овена, който се полагаше на втория в борбите.

В далечината ехтеше името на Стефан. Така щеше да ехти то от този ден чак до гибелта му, че и дълги години подир това — докато има българин-родолюбец на Земята.

[1] **Зулум** — насилие, грабеж. ↑

[2] **Хаирсъз(ин)** — зъл човек, проклетник. ↑

[3] **Рая** — немохамеданското население на султанска Турция; прен. — безправен, робски народ. ↑

[4] **Пехливан(ин)** — борец; прен. герой. ↑

[5] **Каймакам(ин)** — околийски началник, управител на околия.

↑

[6] **Бей** — титла за високи военни и граждански чиновове; титла на малък феодален владетел или на крупен земевладелец. ↑

[7] Делиорман — днес областта Лудогорие. ↑

[8] Касъмкьой — гр. Генерал Тошево. ↑

[9] Хаджиоглу Пазарджик — град Добрич, днес Толбухин. ↑

[10] **Чалъм** — похват, хватка (в борба); **чалъмлия** — борец, който владее много хватки. ↑

[11] **Балабан** — едър, голям; прен. силен, герой. ↑

[12] Кеманлар — град Исперих. ↑

[13] Коджа — голям, едър (тур.). ↑

[14] „Браво!“. ↑

[15] **Аршин** — мярка за дължина, равна на 68,75 см; дървена пръчка за мерене, на която са нанесени деления от аршин. ↑

[16] **Гяур(ин)** — немохамеданин, неверник. ↑

[17] **Чауш(ин)** — старши стражар. ↑

[18] **Онбашия** — десетник, началник на десет войника. ↑

[19] **Заптие** — стражар: заптисвам — арестувам. ↑

[20] **Ефенди** — господин; господине. ↑

[21] **Бабаит(ин)** — лице, което се представя за юнак, за храбър човек; **бабаитлък** — представяне за юначество. ↑

[22] Уюн билмез — който не познава (правилата на) играта (тур.). ↑

- [23] **Сеир** — зрелище; гледане. ↑
- [24] **Гюрултия** — шум, врява. ↑
- [25] **Учкур** — връв за връзване на гащи или потури. ↑
- [26] **Семселе** — семейство, фамилия; род. ↑
- [27] **Ичме** — днес с. Стефан-Караджово, Ямболско. ↑
- [28] **Фукара** — бедняк, сиромаш. ↑
- [29] Изредените села са все от тогавашната Тулчанска околия. ↑
- [30] **Конак** — сграда на държавно учреждение; място за спиране и нощувка. ↑
- [31] **Серсем(ин)** — глупав, налудничав. ↑
- [32] **Чоджум** — обръщение към дете; моето момче (момиче). ↑
- [33] **Джумбуш** — смешка, веселба, забава. ↑
- [34] **Анджък** — именно. ↑
- [35] **Падишах** — титла на султаните. ↑
- [36] **Девлет** — държава; **девлет-душман(ин)** — държавен враг. ↑
- [37] **Юруш** — нападение, атака. ↑
- [38] **Аджеба** — дали наистина. ↑
- [39] **Зурла (зурна)** — духов музикален инструмент, подобен на кларинет. ↑
- [40] **Алъш-вериш** — вземане-даване; търговия. ↑

ОТМЪСТИТЕЛЯТ

Когато положението стана вече напълно непоносимо, хаджи Осман ага^[1], потомствен мухтарин^[2] на Медвен, стори нещо, което селото отколе не помнеше — свика мушавере^[3] на старейшините. Турски и български. И наистина старейшините, а не старците — например даскал Буньо, един от поканените, беше още толкова млад, че когато бръснеше розовите си бузи, бръсначът му доста се луташе, преди да стигне от косъм до косъм. Не можеше да мине за възрастен и Ремзи Балабан^[4]; макар да бе сварил да натръшка половин дузина деца, той все още гонеше тридесетте и май нямаше да ги направи съвсем скоро. Освен тези трима, на къошка^[5] в хаджи Османовата къща бяха насядали и още трима — Исмет ходжа, главен имам^[6] на селото, богатият и влиятелен Хюсню бей^[7] и Съби Чорбаджи, главата на българската църковна община. Отначало Осман ага имаше намерение да покани за мушаверето и поп Захарий, най-стария от медвенските свещеници, но сетне се отказа. Знаеше се, че Исмет ходжа няма да седне на една маса с поп Захария, пък ако ще да се касаеше за съдбата не на селото, а на девлета^[8].

Както изискваха правилата на турското гостоприемство, шестимата, първо изсърбаха по едно кафе и докато не се видяха дъната на филджаните^[9], никой не проговори. После домакинът, седнал с кръстосани под него крака на миндера и облегнат на коленете си, рече тежко:

— Знаете защо съм ви събрал, ефендилер^[10]. Туй, нашето, вече дойде прекалено. Не спрат ли поразииите... — Той примижва замислено. — Известно ли ви е, ефендилер, как мютесарифът^[11] в Сливен захванал да нарича нашия Медвен?

— Мустафа Ариф бей ли, хаджи? — попита Хюсню, като искаше да изтъкне познанството си с управителя.

— Същият, Хайдуткьой^[12], тъй рекъл за нас, ефендилер. Пък като си помисля само, че Медвен винаги е минавал за мирно и почтено

село... — Старият турчин поклати загрижено глава. — Не спрат ли паразитите, не отговарям за последниците, ефендилер.

— Туй можеше да го кажеш само на гяурите^[13], хаджи — избърза да нападне Исмет ходжа. — Тяхно дело са безобразията, те трябва да ги спрат.

— Наше дело ли? — вдигна прошарени вежди Съби Чорбаджи. — Туй пък откъде го измисли, ходжа ефенди?

— Скрояват се кюлафи^[14] все на правоверни, туй надали е случайно, чорбаджи. Да ти припомня ли? Кабзамалинът^[15] беше правоверен, та и служител на падишаха^[16] на туй отгоре. Трите момчета, дето стъпиха на гвоздеи, са пак наши, макар да не са имали още сунет-дуюню^[17]. Пъдарят, който за малко не се удави в Чъртовец, също е от правата вяра. Или не си чувал за тези случки, чорбаджи?

И Съби беше чувал, и другите ги знаеха.

Всичко бе започнало преди около година. Дошъл бе един кабзамалин от Сливен да прибере неоправените вергии^[18], а като си тръгна след неделя, му се случи прекеждие, в което той за малко не си строши врата — по средата на пътя до Градец впрягът му скъса хамутите, конете, подплашени, избягаха, а каруцата се обърна и само по чудо не падна в една пропаст, дълбока до четири-пет човешки боя. Кабзамалинът и двамата му придружници се видяха в чудо — нито да продължат, нито да оставят коженото чувалче със събраните вергии. Маяха се те и се пооглеждаха за помощ, пък накрая се натовариха като магарета с парите и другите неща от колата и с подвити опашки се прибраха капнали от умора обратно в Медвен. А най-странното се видя на другия ден — че хамутите не са се скъсали тъй, от само себе си, ами са били сръчно позакъсани с тънко ножче.

Не мина и месец, когато пострадаха трите момчета от Долната махала. Не бяха твърде стока, с паразитите си бяха дотегнали и на християни, и на мюсюлмани. На тях пък им се случи, че като излизаха на сутринта от къщите си, и тримата горе-долу по едно и също време стъпиха на пирончета, оставени точно на пътя им с острието нагоре. Не се подлютиха раните на тримата малки обесници, но все пак се наложи да натискат постелите си по четири-пет дни, че дори едното цяла седмица.

Последваха други три-четири подобни тайнствени произшествия, но те бяха по-дребни, та останаха почти незабелязани.

Докато преди двайсет дни някой бе подкопал един камък на „Вадата“ (там нямаше никаква вада, но тъй наричаха тогава — тъй я наричат и до сега — една малка площадка на седем-осем човешки боя височина вдясно от Синия вир), на който Серт-Али, пъдарят, обичаше да посяда и „да изпие“ по лула тютюн. Поседна пак пъдарят, та като се сурна, обра праха по нанадолницето и — бух! — в средата на вира. Не се натърти кой знае колко Серт-Али, но за малко не се удави — сияхлъкът^[19] му го теглеше към дъното, та ако не се бяха случили там никакви момчета-горнокрайненчета да му подадат края на една сопа и да го изтеглят на скалите със странните имена „Столчето“ и „Копанките“, можеше и да нахрани рибите.

След този случай селото гръмна от приказки, ехото от които се разнесе навред между Котел, Сливен и Карнобат. И тълкувания какви ли не — кое от кое по-чудновати, кое от кое по-нагласени.

Съби чорбаджи бе прехапал устни, но вместо него отговори Осман ага:

— Не си прав, Исмет ходжа, никак не си прав. Имаше и българи да пострадат. Двамата кокошкари от Юрта махала, дето се хванаха в капан за лисици, не бяха ли българи? Ами оня ичеренец, който стана на петмез с крушите си? И той не беше ли българин?

Справедливият по душа мухтарин напомняше случая с един хитрец от Ичера, който, бе подлъгал някакво овчарско момче от Горната махала да му даде едно бяло меджидие^[20] за кривач крушидивачки, та сетне, разправяха, майката на момчето само дето не му откъснала ушите. Когато привечер ичеренецът си отивал, магарето му, сякаш внезапно подлудяло, го хвърлило заедно с коша непродадени круши, та го направи мати-маскара. После се видя, че злополучието му се дължеше на цяла шепа конски мухи, които някой, скрил се отстрани на пътеката, бе пуснал на добичето...

— Така е, така е — побърза да потвърди чорбаджията. — Злото върви наред и при вас, и при нас!

— Зад злото има злосторник — тежко отсече хаджи Осман. — Трябва да го пипнем, иначе ще окепазим^[21] хубавото си село.

— А дали наистина има злосторник, мухтар ефенди? — обади се Ремзи Балабан. — Жив човек прайва ли всички тия поразии? Ако слушате мене — той неволно се огледа, — туй по мяза на сърдит джин^[22] някакъв, на зъл дух...

Домакинът изсумтя недоволно, даскал Буньо не удържа една подигравателна усмивка.

— Пфу! — издаде презрителен звук Хюсю бей. — И туй го приказва един сейменин^[23]... — Ремзи Балабан имаше службата на стражар на селото и заради нея, не поради ума си, вземаше участие в мушаверето. — Какъв му е боят, пък акълът му...

— Джин ще поразии със светкавица или магия — поясни Исмет ходжа, който смяташе, че тези неща са от неговия занаят, — а не с чекийка или конски мухи.

— А ти пък с кой акъл мислеше, че тук имат пръст хайдутите от Балкана? — озъби се насреща му Ремзи. Другите се заслушаха — очевидно за пръв път чуваха за това предположение на имама. — Хич ти ако един Желю войвода, Пею Буюкли или Панайот войвода^[24] реши да се заяде с някого, че с гвоздейчета и къпане във вирове ли ще го стори, бе? И ще остави ли кабзамалина да си отнесе среброто?

— Тази пък не бях я чувал — стрелна го с подканящ поглед Осман ага.

— Остави, да караме нататък — рече посрамен ходжата, но Ремзи Балабан настоя отмъстително:

— А, защо, нека им кажа. Щом ще си приказваме за акъли...

И той разказа. По внушение на Исмет ходжа Ремзи бил свикал сеймените от Градец, Катунище и Жеруна^[25] и няколко дни и нощи правили пусии^[26] насам-натам. И към Равно буче лежали със запрегнати пушки, и към Чомаков дол, и към Момина могила...

— И що? — попита нетърпеливо Съби чорбаджи.

— Нищо и половина. — Сейменинът се изсмя в лицето на Исмет ходжа. После добави сериозно: — Само оня ден бяхме повярвали, че към Царевец аха-аха ще излезе дивеч на мушката ни, ама то пък взе, те там се намеря едно тукашно хлапе, Джендо, на чобанина^[27] Стоян сина, та развали работата.

— Какво ви стори момчето? — обади се Хюсю ага.

— Ще речеш — нищо. Само вдигна глас, та се разпя. Пък където има такваз гюрултия^[28], иди гони хитри лисици като Пею или Панайот...

— Джендо? — замислено повтори хаджи Осман. — Къде го чувах наскоро тоя Джендо Стоянов?

— Ами че нали той бил оня хитър базиргян — изкиска се Ремзи, — дето за десет круши-дивачки дал цяло меджидие...

— Взе нещо да му се чува името, на тоя Джендо — произнесе замислено мухтаринът, но думите му се удавиха в хихикането на останалите. Единствен даскал Буньо намери за необходимо да му каже:

— Не са туй дела на две педи голямо хлапе, дядо Осман. — Кой знае защо, българите от Медвен така наричаха своя мухтарин. И той го приемаше, звучеше му по-свойски, пък и свидетелствуваше за някаква обич и уважение. — Може ли човек, който ще даде сребърна пара за шепа круши, да съди постъпките на един опитен кабзамалин?

Това беше първото и последното обаждане на учителя за целия следобед.

Поразвеселените събеседници постепенно забелязаха, че лицето на домакина си остава съсредоточено, сякаш умът му бе зает с важно откритие. И постепенно гълчавата им замря от само себе си.

— Що, мухтар ефенди? — запита Хюсню бей. — Нещо ти проблясна, или...?

— Думите на даскала ми подсказаха нещичко — кимна Осман ага. — Вижте, ефендилер, тука сме си биз-бизе^[29], можем да си речем всичко направо, без белило и червило. Кюлафът на кабзамалина е скроен за мъст — сигур си спомняте как докарваше сметките този пладнешки хайдук, как щедро надписваше лихвите. Серт-Али също си го търсеше — откакто видя власт в ръцете си^[30], той се почувствува по-високо и от аллаха, ама не за благодеяние, а за лошо, урсузлуците^[31] му не могат се изброи.

— Нали той изсече свирчовината между Горната махала и Долната — допълни имамът, — само и само да направи на пук на всички медвенци?

— Не исках да го кажа досега — тихо се обади на свой ред Съби чорбаджи, — но и трите момчета са пострадали от мъст, ефендилер. Ден преди да се намушкат на пироните, тези палавници остригали овцете на баба Узун-Пройновица и задигнали вълната. Пък старицата е сама като кукувица и тази вълна е едничкото ѝ богатство...

Умълчаха се. Всеки преравяше „поразиите“, сторени от година насам и с изненада виждаше, че наистина всеки от пострадалите, турчин или българин, бе имал какво да плаща.

— Където има жертви на мъст, там има интикамджъ, отмъстител — бавно изговори Исмет ходжа.

— Тъй ще излезе, ефендилер — отново потвърди с глава домакинът. — Някой в Медвен е запретнал ръкави да става отмъстител за сторените неправди.

— Дали не е Кючюк Иван, авджията^[32]? — подхвърли с лукава надежда Ремзи Балабан. — Човек, който е оставен да продава сербезлици^[33] със силяха^[34] си...

— Не говори глупости! — смъмри го мухтаринът. — Знам ти аз мерака за пушката на Кючюк Иван, оная, със седефа по кондака^[35], ама тия няма да минат. Ако нишанджия^[36] като Кючюк Иван ще мъсти, знаеш...

Не се доизказа. И не беше нужно.

— Да ставаме, ефендилер — предложи Хюсню бей. — Не можем да седим тук, на чардака, и да искаме да открием отмъстителя. Добре е, че поне напипахме края на края. Вървим ли по него, той рано или късно ще ни отведе, където трябва!

Преметнали шарени торбички през рамо, азбукарчетата се строиша по двама в двора на новото медвенско школо. Даскал Буньо — истинското му име беше Господин Бъчваров — се показа от сградата и огледа редицата. Остана доволен, но не каза нищо — минаваше за свидлив на похвали.

— Кой са надзирателите за днес? — попита. Излязоха две снажни момчета; ще речеш — мъже за задомяване.

— Право по домовете и без никакъв шум и непристойности — напомни им учителят. — Няма да позорим името на школото, я! А някой ако се разбесува, утре...

Всички знаеха какви наказания се полагаха на ученик, ако се провини в пътя към къщи, при оплакване от родителите за немирство или за закачки по време на църковна служба. Надзирателите вече щяха да поведат строените деца, когато даскал Буньо допълни:

— Да остане Джендо Стоянов!

От редицата се отдели едно момче — дребно, по-скоро слабовато, със смугло лице, не го ли знаеш и не му ли чуеш приказката, може и за циганче да го вземеш. Но във всеки случай не и за медвенско дете — медвенци, истински чеда на планината, растяха

все едри, с широки гърди, дългокраки, докато тоя, вече тринадесетгодишен, няма да му дадеш повече от седем-осем...

— Влез! — нареди му късо учителят. И махна към другите: — А вие вървете!

Джендо се върна в класната стая и без да го иска, погледът му веднага спря със загриженост на пръчките с различни дебелини, изправени в ъгъла. Учителят влезе след него и затвори вратата след себе си.

— Седни! — каза.

Тази дума зарадва момчето — ако ще има бой, стоене на колене върху царевични зърна или други някакви наказания, не поканват ученика да седне. Въпреки това той благоразумно избра място подалече от пръчките.

Даскал Буньо се разхожда известно време между вратата и прозорците. Виждаше се, че сам не знае откъде и как да започне.

— Знаеш ли що ще рече на турски интикамджъ? — подхвана най-сетне, като прекъсна разходката си и потърси погледа на момчето.

— Знам, господин учителю. Отмъстител.

Джендо леко позаекваше, това си му беше кусур от рождение, но сега се запъваше кажи-речи на всяка буква.

— Вярно, отмъстител. Тази дума се назова вчера в дома на мухтарина, когато се говореше за беладжията, дето размири напоследък Медвен. — Думите сякаш предполагаха някакъв отговор, но Джендо Стоянов не прояви охота да отвори уста, та учителят продължи: — И всички я изговаряха с лошо. И на деянията на отмъстителя не се гледаше като на детски лудории, а като на грях и престъпление.

Този път даскал Буньо не чакаше отговор, та дори се поизненада, когато чу момчето да казва:

— Гаджалите^[37] тъй съдят и хайдутите в Балкана, господин учителю.

Тези думи пообъркаха учителя — свариха го неподготвен.

— Нали знаеш каква е съдбата на хайдутина, когато го хванат?

— Когато го хванат — с едва доловима насмешка повтори Джендо. Говорът му се беше внезапно оправил — сега в него нямаше и следа от запъване. — Ще има да чакат агаларите, дорде хванат да речем Панайот войвода, Хаджи Димитър или Пею Буюклията...

— Всеки не е Панайот или Пею. — Учителят се поразядоса — разговорът се изплъзваше от волята му. — А който се хване, нему краката увисват под бесилото.

— За тях, обесените, също се пеят песни, господин учителю. Песни с благодарност. Туй... — Момчето се поколеба. — Туй като че и от твоята уста съм чувал...

Беше вярно. Даскал Буньо ревностен радетел на българщината, в словата си неведнъж бе поставял народните отмъстителите наравно със светците и просветителите. Или пък в часовете по отечествена история неусетно бе продължавал редицата на нявгашните славни царе и пълководци с днешните войводи. Сега учителят призна пред себе си, че бе попаднал в собствения си капан. И като помисли, реши да обърне гръб на тази първа, несполучлива за него схватка и да поведе разговора в друга посока, по-малко хлъзгава. Той се поразходи отново из класната стая, после отново спря.

— Няма да те питам дали знаеш кой е този тайнствен медвенски интикамджъ.

— Защо, господин учителю? — осмели се да попита Джендо.

— Защото, ако ми кажеш истината, ще стана съучастник на отмъстителя, а аз това не желая, понеже не одобрявам пакостите му. Ако пък ми кажеш неистина, пак ще бъда недоволен, защото ще си излъгал учителя си.

Кой знае защо, момчето се изчерви. И тъй като беше много мургаво, лицето му придоби цвят по-скоро на патладжан, нежели на домати. А следващият въпрос на даскал Буньо съвсем го обърка:

— Колко е две и две?

— Ех, господин учителю... — засегна се Джендо, който минаваше за един от най-будните, най-напредналите ученици на Медвенското школо.

— Искам да те предупредя, че също и в конака^[38] знаят да съберат две и две. Например да си спомнят, че пусията накъде Царевец е издадена и провалена от същия хлапак, който лани бе пострадал от продавача на круши-дивачки, та... та имаше за какво да му отмъщава...

Момчето заби поглед в земята.

— Ремзи Балабан ли?

— Остави го този суеверен глупак, той всякъде вижда само зли духове и таласъми^[39]. Но дядо Осман, Исмет ходжа и Хюсню бей имат ум, който не е за подценяване. И ще съумеят да зложат достатъчно хитра клопка на този, хм, отмъстител.

Продължително мълчание.

— Истинският юнак не е онзи, който е сляп пред лицето на опасността, Джендо. Предпазливостта не петни юначеството, напротив — краси го. Ти говореше одеде за войводите. Отговори ми сега на такъв въпрос. Ако някой от най-славните войводи — нека бъде Панайот Хитов, Желю или Филип Тотю, както предпочиташ, — бъде сгашен в Балкана от бълюците^[40] и башибозука^[41] на Мустафа Ариф бей, какво ще стори той? Ще поведе юнаците си на битка гърди срещу гърди, макар и да вижда, че ще бъдат един срещу хиляда? Ще ги обрече на сигурна гибел само защото после ще пеят за тях по седенки и сборове? Отговори де, отговори!

Въпреки подканянето момчето не отваряше уста. То продължаваше да гледа в земята, да се черви и да немее гузно.

— Нищо подобно няма да извърши войводата — рече вместо него учителят. — Той ще стори всичко — и в дън земя ще се крие като кърт, и няма да се поколебае да обърне гръб на преследвачите си в главоломно бягство, — но ще опази и себе си, и своите юнаци от безсмислената смърт. И ще го нарече ли после някой страхопъзльо или бълзив заек? Не, всеки ще го похвали и ще го възвеличае още повече. Защото той ще е опазил дружината си за друг ден, когато слабите и угнетените пак ще имат нужда от нея. — Даскал Буньо разпери ръце. — Това имах да ти кажа, Джендо. Това и още само едно — „който има уши, да слуша“, както е речено още в Евангелието. А сега — можеш да си вървиш, майка ти ще се тревожи...

Буля Йова наистина бе започнала да се тревожи. Марко и Васил, по-малките ѝ синове, вече бяха омели с дървените лъжици горещата чорба и бяха хукнали някъде към Блъснат камък, а Джендо още го нямаше никакъв. То изобщо така си беше у тях — малките бяха кротки и хрисими (пък и да се разлудуваха, едно шамарче стигаше за вкарването им в пътя), докато Джендо...

Още се питаше за причината на закъснението му, когато той най-сетне се появи. Поздрави, седна и уж подхвана копривената чорбица, пък личеше си — умът му беше другаде.

— Къде закъсня? — попита го буля Йова.

— Даскал Буньо ме задържа.

— За нещо лошо ли?

— А, за лошо. Ей тъй, говорихме само.

Тя разбра, че Джендо няма намерение да разкаже повече, и не направи опит да го насили; знаеше го — заключи ли уста и с ченгел не можеш извади думите от нея. И се задоволи да подхвърли:

— Добре е да слушаш даскал Буньо. Млад е той, но много знае. И пипето му сече. Дори и старите се вслушват...

Не довърши. Прекъсна я едно подсвирване, което долетя отвън, придружено веднага и от подвикване:

— Джендо, ей, Джендо!...

Момчето остави дървената лъжица и мигом изскочи на чардака. Навън, току-до оградата, се подаваше ъглестото и ръбато лице на авджията Кючук Иван.

— Ето ме, бай Иване.

— Ще ли ти се утре да отидем да нагледаме моите капани?

— Иска ли питане...

Кючук Иван поклати глава:

— Не, първо запитай майка си, дали няма да ѝ трябваш. Неделя е, ама може да има нужда от нещо.

— Няма да ѝ трябвам, аз ей сега я питах — излъга Джендо. — Ти само кажи кога.

Уговориха се, после Джендо се върна при едва-едва наченатата паница.

— Не ми харесва дружбата ти с Кючук Иван — каза майката.

— Защо? — засегна се момчето. — Че какво му е лошото?

— Като погледнеш — нищо. И той минава за редовен човек, и челядта му, дето броят ѝ не се знае — (Кючук Иван имаше осем деца) — също. Ама все пак...

— Какво? — продължи да се цупи Джендо. — Хем не е лош човек, хем „все пак“...

— А бе другаруването с човек, дето си вади хляба от пушките и ножовете, няма да те научи на друго, освен на пушки и ножове. Пък

мен по ми се иска да те видя другар на книгите. — Синът щеше нещо да възрази, но тя го подкани: — Яж, яж!... За пушките ли, за книгите ли, трябва първо да пораснеш голям. Пък който не яде, той си остава между другите както е кутрето между пръстите.

Мина така някое време, после майката попита:

— Защо го мрази чорбаджи Съби?

— Бай Иван ли? Не знаех, че чорбаджията го мрази.

— И още как! Да има колай^[42], в капка вода ще го удави. Е, то Кючук Иван не му върви по гайдата, вярно е, ама само за това...

— Сигур го мрази, защото е добър човек. И е с достойнство — не чупи гръбнак нито на турчин, нито на калпав българин, пък дори и да е тъпкан с пари. Такъв е трън в очите на чорбаджиите.

Буля Йова въздъхна. И това беше краят на разговора им.

Кючук Иван се изсмя:

— А вярно ли е, че си пял?

— Вярно е.

— И каква песен ти дойде на устата?

— Единствената турска, която знам:

*Ах, къзъм, къзъм, каналъ къзъм,
санада бир сархош истейор,
верелим она, аман, аман...^[43]*

Прочутият ловец вече се превиваше от смях.

— И защо пък точно турска песен подхвана?

— Защото, ако старопланинските юнаци бяха нейде наблизко, да помислеха, че идат гаджали. Пеех ли на български, щяха да се чувствуват в безопасност...

Усмивката изчезна от лицето на Кючук Иван. Той поразмисли върху думите на момчето, после кимна сериозно:

— Прав си, дявол да го вземе. — Той приклегна да оправи един капан, за зайци и в същото време продължи: — То, ако помислиш, горските пилета знаят да се пазят и сами, не са останали до закрилата на децата и до „Ах, къзъм, къзъм, каналъ къзъм...“ Ама ако някой наистина искаше да им помогне, комай не можеше да стори нищо

повече от тебе. — Ловецът се изправи и потупа Джендо по рамото. — Аферим^[44], момче. С този акъл, стига да не омажеш въжето на някоя бесилка, далеч ще отидеш.

Джендо се изчерви от удоволствие и не намери какво да каже в отговор. Другият го подкани:

— Разказвай нататък.

Докато вървяха един до друг през гората, момчето продължи разказа си и почти дума по дума предаде вчерашния си разговор с учителя. Ръбатото лице на Кючук Иван оставаше съсредоточено, само черните му каврък^[45]-мустаци помръдваха неопределено — не можеше да се разбере на сръдня ли, на смях ли.

— И що? — попита, когато Джендо свърши. — Нарекли те интикамджъ агаларите, а?

— Тъй излиза, бай Иване.

— А ти смяташ ли се наистина отмъстител, моето момче?

— Че иначе защо съм вършил туй, което съм вършил? Дал съм си дума аз, бай Иване, да мъстя на всички чалмалии...

— На всички ли? — прекъсна го ловецът.

— На всички ами! Щом са ни потъпкали хубавата татковина...

— И на дядо Осман ли също имаш да мъстиш? — тихо рече Кючук Иван.

Въпросът, уж нищо и никакъв, накара Джендо да се засрами. Защото старият турчин имаше славата на почтен и справедлив човек, който не дели седлото на свои и чужди, на господари и рая^[46], а гледа на всички да е добре, всекиго да запази; прочут беше с това, че веднъж в неделята, макар никой да не го караше, яхваше магарето и повеждаше медвенки на пазар в Котел и тогаз се знаеше, че никакво зло няма да сполети жените. Дали защото искаше да го избави от неудобството, или наистина цялото му внимание се отвлече в друга посока, но бай Иван възкликна:

— А! Я виж, Джендо, каква гостенка ни е споходила нощес...

Както подсказва името му, ловецът беше дребен на ръст^[47], та нисичкият Джендо успя да погледне през рамото му. И видя — в капана за зайци бе попаднала лисица.

Малко по-късно докато внимателно сваляше кожухчето й, Кючук Иван каза с непреднамерена почуда:

— И гледай каква е белязана! Не бях виждал такава... Хей, какви ли чудеса не се срещат по Грачище!...

Лисицата действително имаше нещо необикновено — по някаква игра на природата едното ѝ ухо беше съвсем бяло.

Когато ловецът одра и прибра кожата ѝ, двамата приятели — възрастният и момчето — отново тръгнаха през гората.

— Прав беше, ама и не беше прав, бай Иване, като ме заприказва, одева за дядо Осман. Сред турците таквиз като него, дядо Осман де, срещнеш по-рядко, отколкото можеш да срещнеш бяла муха.

— Важното е, че не може да се мъсти на турците въобще, а само на онези, които са си го заслужили. Знаеш ли колко проверки правят горските юнаци, преди да потърсят сметка на някой зулумджия^[48]?

Известно време те вървяха мълчаливо, после Кючук Иван с опакото на ръката оправи мустаците си и рече:

— Пък ако искаш да знаеш, съветът на даскал Буньо е добър. Време е отмъстителят да изчезне. Иначе ще доведе такваз беля и на себе си, и на вашите, че... Обещава ли?

Джендо се поколеба. После каза неохотно, но искрено:

— Обещавам!

— Е, слава богу. — Усмивката се върна върху ъгловатото лице на ловеца. — Аз пък се уплаших, че ще захванеш и на мен да ми правиш на инат... А знаеш ли как ще те възнаградя за тая думичка „обещавам“? Ще те науча да стреляш.

Дъхът на момчето спря.

— Със седефената пушка ли?

— И с нея, и с пищовите. Ще те направя нишанджия за чудо и приказ. Да почнем още сега, а? Виждаш ли забеленото място ей там, на кората на онова дърво? Не е далече, няма повече от двацет и пет крачки. Я да хвърлиш един куршум нататък!...

За Медвен есента и зимата, които последваха, бяха по своему паметни. Донесоха те събития, които разтърсиха ежедневието на иначе мирното село, та се запомниха...

Всъщност всичко започна не със събития, а с една липса на събития — дяволитите подвизи на неизвестния „отмъстител“ секнаха от само себе си и малко по малко се позабравиха.

После обаче дойде нашествието на лисиците. Никой не беше чувал тези животни да се събират на повече от двойка, а сега комай не глутници, а цели гъмжила бяха нападнали селото и околността му. Че почти не минаваше ден да не бъде опустошен някой курник, туй, кажи-речи, беше още в реда на нещата. Но хитрите кумици-лисици се одързостиха, та захванаха да налитат на къшли^[49] в планината, че и да проникват чак в домовете на медвенци. Истинска и незапомнена напаст!

Когато лисичето настъпление заприлича на бедствие, мухтаринът хаджи Осман ага предложи и цял Медвен, турци и българи, в един глас прие да се вдигне обща хайка срещу пакостния звяр. В деня на хайката се явиха всички мъже на селото, включително овчарите (между тях бе и Стоян, бащата на Джендо), които си бяха дошли след дългомесечно отсъствие по равна Добруджа или на юг, в Загоре. Мнозина — де на шега, де на истина — се заканваха, че вечерта ще се приберат с конски впряг лисичи кожи, но по перчене и хвалби никой не можеше да се сравни с Ремзи Балабан; на сборното място сейменинът се яви накачулен като катунарска талига с какви ли не оръжия, а гласът му проглуши мегдана — сега щяло да се види кой е баш-авджията на Медвен, да му мислят онези, на които само (и напълно незаслужено) името им било такова или онакова...

Както и да е, ловците се пръснаха из околността и целия ден до селото долитаха лай на гончета и гърмежи на пушки-игленки и на стари шишанета^[50]. Но как и що се случи, тъй и не стана ясно — лисиците ли се бяха пръждосали, или ловците се оказаха нескопосни, — ала когато се събраха отново по здрач, съвсем не можеше да се рече, че хайката е предизвикала нещо като мор по лисиците. Е, имаше някои да са ударили по едно животно, Хюсню бей даже бе видял сметката на две, но повечето не бяха сторили нищо повече от една хубава разходка. И докато за всички това беше само повод на незлобиви закачки и майтапи, цял Медвен посрещна с доста хапливи подигравки Ремзито — връщаха му за бабаитските^[51] приказки на тръгване.

— Няма лисица за цяр — отговаряше им смръщено Ремзи Балабан. — То, ако имаше, от моето око ли щеше да се изплъзне?

Будалкаха го до някое време за тези негови думи, пък сетне го поведоха към дома на Кючук Иван. И там що да види Ремзи — седем прясно одрани лисичи кожи, три червени и четири на въглищарки, бяха

окачени да съхнат на чардака! Зла завист сви тогава сърцето на сейменина и устните му промълвиха:

— Магьосана е пушката на Иван! Аллах ми е свидетел: през огън и вода ще мина, грях ще сторя, ала ще бъде моя...

Неколцина чуха тази приказка, но си спомниха за нея чак когато се случи другото от бележитите събития — гибелта на Кючук Иван.

Това злощастие остана забулено в тайнственост и затова — още по-впечатляващо. Преди изгрев Кючук Иван натовари на кончето си цяла камара дивечови кожи, праметна през рамо пушката със седефения кондак и потегли — намислил бе към Карнобат или дори към Айтос и Бургас да потърси добър пазар за стоката си. Напразно буля Иваница го спираше с думи за безбройните опасности по пътя — докато имал тази (ловецът потупваше ласкаво вярната си пушка), нищо не можело да се случи, тъй й отговаряше той и се смееше ли, смееше... А един час по-късно случайни пътници го донесоха на собственото му конче. Черна спечена кръв багреше лявата му гръд, а от кожата и пушката — нито следа...

Цялото село — и турците наред с българите — отиде да изпроводи Кючук Иван до сетното му жилище. Във всички очи имаше сълзи, но най-горко плакаха двама — буля Иваница и Джендо, малкият приятел на ловеца; тях мъката толкова притисна, че се наложи да ги изведат настрана, преди да се чуе грозния тропот на буците пръст върху ковчега, пък сетне и двамата легнаха болни по за цяла неделя. При гроба чорбаджи Съби раздаде по една сребърна пара на осемте сирачета на Кючук Иван, но туй беше вятър работа и показна добродетел — и крина злато да дадеш на детето, няма да заместиш баща му...

А случи се, че на връщане от гробищата дядо Осман и даскал Буньо тръгнаха рамо до рамо и тогаз старият и мъдър турчин, след като дълго не продумваха, потънали в мислите си, изрече следните странни думи:

— Чудновата е тая гибел, даскале, туй ще ти река аз. Не е дело тя на случаен разбойник по друмищата — в тоя студ никой не се решава да стои на пусия ей така, като разчита само на късмет. Онзи, който е дръпнал тетика^[52], е чакал не друго, а минаването на Иван.

— Ще излезе — подхвърли учителят, — знаел е, че ще пътува...

— Анджък^[53] в това е чудноватото. В сряда аз издадох тескере на авджията, но за него споменах само пред Съби. Ще речеш, Съби е гръмнал. Но не е — вчера сабахлен чорбаджията си беше у дома, туй случайно сам го видях... — Стариат турчин помълча малко. — А скоро един се кълнеше в името на аллаха...

Не завърши, а само загрижено и с дълбок размисъл поклати глава.

Вижда се, хаджи Осман ага наистина умееше да събере две и две.

Три недели след Кючук Ивановата злочестина селото отново жужеше като кошер — разбуни го този път вестта, че идва светиня му Вениамин, гръцкият владика. Същият, за когото се мълвяха кое от кое по-лоши неща: че служел не на Исуса, а на Мамона^[54], че като раздавал комка, уж случайно посягал към пазвите на младите булки, че предпочитал турчин, евреин или какъвто и да е друг иноверец, нежели най-богобоязлив християнин, ала от българско коляно...

В очакване на високия по сан и широкия по снага гост Горната махала няколко дни прекара в небивало оживление. В домовете на свещениците и чорбаджиите се стягаха като за най-личен празник: то се тупаха черги, то се точеха баници, то се колева пилета — не е за изреждане. Останалите християни също се стягаха за посрещането, но по малко по-друг начин. В кръчмата на Топал Бери мъжете ругаеха и се заканваха, припомняха как жеруненци бяха изгонили същия този Вениамин, та той си бе загубил калимавата и забравил патрахила в бягството. Други нескрито се хвалеха, че вече са приготвили кюскиите... Най-разобличителни слова бяха даскал Буньовите, докато Стойно Ганев, вторият учител в школото, направо подканяше поголемите ученици да си подберат по един-два джоба камъни.

Такова беше настроението в Медвен, когато светиня му пристигна. Но подготовката се оказа на халос: дебелият Вениамин беше хитър грък и вече познаваше българите-балканджии, та благоразумно се промъкна в селото по тъмно и слезе от кабриолета си чак когато видя зад него да се затваря тежката порта на поп Захариевия двор. Тогаз обаче плъзнаха люде из Медвен и разнасяха от врата на врата едно-единствено слово: никой да не отива на църква!

Както се наговориха медвенци, тъй стана — на утрото Негово преподобие трябваше да отслужи тържествена литургия, а в просторния храм „Света Марина“ се въртяха, напълно объркани, само

тримата селски свещеници и още толкова чорбаджии: „Потънахме в земята от срам пред светиня му“ — вайкаше се по-късно чорбаджи Васил. Другият народ на Медвен, паството, което Вениамин се готвеше да остриже — овчарите, абаджиите, земеделците, занаятчиите, — те чисто и просто си бяха останали по домовете.

Разтичаха се тогава попове и чорбаджии, измолиха и помощта на мухтарина дядо Осман, та с увещания и заплахи успяха за вечерня да напълнят църквата с богомолци. И всичко уж вървеше мирно и кротко, но щом поп Коста зачете Апостола на български, владиката почервеня, а после вдигна такъв глас, че чак светците от иконите сведоха уплашени очи — бог разбирал само гръцки, какъв бил този презрян език, на който дръзвали да се обръщат към него!

— Езикът на този народ, пред който си застанал! — отвърна му някой от дълбочината на притъмнелия храм. И без да се обръщат, медвенци познаха гласа на даскал Буньо.

Крещя и бесня светиня му, къса страници и тъпка с крака Апостола, но после отново си наложи маската на богосмирена кротост и ласкаво чувство към паството — минаваха с дискаса между богомолците и в него заваляха аспри^[55] и меджидиета, а чорбаджи Съби пусна цяла златна лира.

Ала когато по-късно медвенци, тръгнаха да се разотиват и Вениамин с нетърпелива и алчна ръка дръпна месала от дискаса, за да преброи събраните монети, рев, подобен на волско мучене, се откъсна от гърдите му и разтърси божия храм — на мястото на очакваните монети владиката бе намерил само купчина бели и гладки речни камъчета. Видяха това „чудо“ и медвенци и на вениаминовите крясъци отговориха с весел, неудържим смях...

Преляха му злобата и обидата на отец Вениамин, та той начаса се качи на кабриолета си и кочияшът му подкара конете надолу, към равнината.

... А на сутринта буля Иваница, вдовицата на убития прочут ловец, откри на трема едно подхвърлено през нощта вързопче, на големина колкото овчарски пестник. Развърза го и ахна от почуда — вътре имаше по-дребни и по-едри сребърни монети и една махмудия от истинско злато...

Отмъстителят се бе върнал в Медвен!

Някъде около времето, когато щъркелите отново се прибраха по родните си места, дойде една случка, която повече от всичко разтърси духовете на селото. Причини я Ремзи Балабан, медвенският сейменин. Той се губи някъде три-четири дни, а като се върна, на рамото му висеше една пушка, която всеки в Медвен познаваше по седефа на дървото ѝ — прочутата пушка на Кючук Иван!

Ремзи разправяше, че обикалял по свои работи по Сливенско и Ямболско и в Стралджа един анадолски караабджия^[56] му продал пушката за пет алтъна, но, разбира се, никой не вярваше на тези измишльотини. Всичко се изясни напълно една неделя по-късно, когато пъдарят Серт-Али, попрекалил със забраненото от аллаха питие^[57], издаде, че през всичките дни, когато уж е скитал в равнината, Ремзи Балабан бил прекарал в къошка на Серт-Алиевото лозе под Плюшевица и си убивал времето в скитане по лов.

Разкритията възмутиха цял Медвен, мнозина, включително неколцина почтени турци, се заканваха да отвърнат на злодееца по правилото „око за око, зъб за зъб“. Хаджи Осман ага даже се вдигна и отиде в Сливен да иска съд над Ремзи Балабан, но удари на камък — Мустафа Ариф бей, мютесарифът, му отговорил нещо като „че къде ще му излезе краят, ако вземат да съдят сеймените, крепителите на девлета“ и се задоволи да даде смътно обещание за мъмрене и сплашване, за налагане на някаква кръвнина. Почакаха медвенци да видят що за кръвнина ще бъде тази, която мютесарифът ще наложи, и в това чакане озлоблението им се попритъпи, пък междуременно дойдоха и усилените дни на кърската работа, та малко по малко озлоблението и жаждата им за мъст заглъхнаха от само себе си.

Единственият, който не се поддаде на робското примирение, беше малкият Джендо. Той посвети цели дни да следи и изучава живота и табиятите^[58] на сейменина, докато веднъж го зърна да се връща от път, понеже котка изтича пред него, и това наглед незабележимо събитие му припомни едни даскал Буньови думи: „Остави го този суеверен глупак, той всякъде вижда само зли духове и таласъми.“ В този миг решението не само се роди, но и узря в главата на Отмъстителя.

Следващите три нощи Ремзи Балабан не мигна — по всичко личеше, че сонм вампири и караконджоли си даваха среща не другаде,

а баш под неговите прозорци: дърветата не помръдваха, пък долу фучеше и плачеше вятър, начесто се разнасяше смразяващ кръвта кикот, съпроводен от грохот на гръмотевици... Ако беше истински мъж, както подобава на един сейменин, Ремзи щеше да излезе навън и скоро-скоро щеше да разбере произхода на „тайнствените“ звуци. Защото цялото „сборище“ на злите духове се изпълняваше от един-единствен човек и то хлапак на четиринадесет-петнадесет години — Джендо Стоянов. Момчето майстореше шума на вятъра като въртеше една плоска летвичка, завързана на канап, смехът на вещиците и лаят на вампирите излизаха от собственото му гърло, а гръмотевиците не бяха нищо друго, освен думкане по една газена тенекия... Да, но сейменинът не беше истински мъж (въпреки прозвището Балабан, което сам си бе прикачил), дори не помисляше да подаде нос извън вратата, а цяла нощ се криеше в харемлъка^[59] при кадъните^[60] си, трепереше и се молеше на аллаха, и на сутринта се люлееше като призрак от безсъние и умора, пък под очите му се появиха не сини, а направо пепелявочерни кръгове.

На четвъртата нощ не се чу нищо, но Ремзи пак не мигна — слушваше се като заек и в мълчанието на нощта болното му въображение виждаше какви ли не страхотии и заплахи. А на сутринта сърцето му едва-що не се пръсна. Първото от децата му, което се показва на двора, изпищя едно неистово „Вай, баба!“^[61], което смрази къщата. Сейменинът изскочи на чардака и в следващия миг трябваше да се подпре на стената, така се подкосиха краката му. Защото точно отсреща, на вътрешната страна на дуvara, през нощта джин някакъв (в това Ремзи бе напълно убеден!) бе изписал тайнствени знаци, някои от които достигаха до човешки бой големина. Турчинът бе живял достатъчно дълго и бе видял достатъчно много, за да има нужда да отиде до оградата, за да познае боята — познаваше се и от чардака, че магическите черти и изображения бяха изписани с кръв...

(Ако беше отишъл по-близо, щеше да забележи и полепналите перушинки на пилето, което бе дало „боята“. Но и това нямаше да го успокои — той вече бе дошъл на такъв хал^[62], че даваше свръхестествени обяснения и за най-очевидните неща.)

В този същия ден Ремзи Балабан — повече умрял, отколкото жив — отиде да търси помощ от Исмет ходжа. Главният имам на Медвен му прочете съответния откъс от Корана (това беше неговото

задължение на мюсюлмански богослужител), който се предписваше против зли духове и страх, но после, когато останаха на приказки, му подхвърли не без злъч:

— Да не би да имаш нечиста съвест, та тя да събира джиновете, Ремзи?

— Не съм извършил никакъв грях според законите на правата вяра.

— А според законите на човештината?

— Мислех, че от тебе ще получа илач^[63], или съвет — рече сейменинът, след като мълча дълго, — пък то налетях на упреци, имам ефенди...

— А, защо, готов съм и съвет да ти дам — сви сухите си рамене Исмет ходжа. — И вярвам, все ще ти бъде полезен — нали е казано, че „кърк насихат бир серенджендем ийидир“^[64].

— Слушам те с упование и нетърпение, имам ефенди.

— Ами че съветът ми е да сториш най-простото, Ремзи Балабан. Мъж си, препоръчваш се за пръв нишанджия, пък имаш и пушка, хм, купена за, хм, пет алтъна, за която сам разправяш, че е вълшебна и че куршум на празно не хвърля...

Ремзи се възползува от съвета му, но чак след няколко месеца. Защото още на другия ден... Да, още на другия ден сутринта той откри на най-долното стъпало на къщата си изображението на една пушка, изрисувана не с друго, а с нагъсто подредени капчици кръв. След този пореден удар (и то само едно денонощие след като му бе четено срещу зли духове!) сейменинът легна болен и не стана цели месеци. Баячки гориха билки до главата му в пълнолуние, викаха хекимин^[65] от Сливен, Ремзи захвърли проклетата пушка, извор на всичките му злочестини, в най-дълбокото място на Чъртовец, занесоха го с талига чак до Харманлийско, да му леят куршум — нищо не помогна, макар че джиновете му бяха дали отдих...

Докато Ремзи Балабан лекуваше страха си, в Медвен се случиха някои нови събития, които дадоха повод за още по-оживени приказки с главен герой Отмъстителя. Ето един случай, когато стана реч за тях. Наближаваха годишните изпити на школото^[66], когато Осман ага направи така, че един празничен ден да се поразтърпе с даскал Буньо. Бяха до Сюлеймановата чешма, та мухтаринът пожела да пийне малко студена водица. Но туй се оказа само повод, да може да каже нещо ей

така, между другото, докато уж е зает на чешмата, та да избегне погледа на учителя. Той тъкмо плакнеше калайдисаното кепче, когато подхвърли през рамо:

— Че Ремзито си плаща за мръсния грях, с който зачерни жена и цяла сюриня^[67] дечурлига, туй го разбирам, даскале. Но старият ми акъл не може да проумее защо аджеба^[68] нашият интикамджъ взе на мерника си и Съби чорбаджи. Злополучията на Съби не са случайна работа, даскале. Интикамджъ и само интикамджъ стои зад тях — туй е така ясно, както може да се познае един писач по почерка на написаното. Незнайна ръка пусна жива невестулка в курника на чорбаджията. Е, застреляха я на другия ден, но тя вече бе сварила да издуши всичките двеста кокошки на Съби. Сетне и колелото на каруцата му, което се откачи по пътя към Котел, та чорбаджията едва не си счупи врата, когато се катурна в хендека^[69]. То също не падна от само себе си, даскале. Ръката на интикамджъ е избила наполовина джугата^[70] му. Е, не съм се закахърил много за Съби, негова милост не е твърде стока, но все пак се чудя — с какво си спечели той отмъщенията на Отмъстителя.

Учителят размисли бързо, после каза предпазливо:

— Не го знам кой е, че да го попитам, дядо Османе. Но комай мога да си обясня това-онова. Имал ли си случай да видиш новото джубе^[71] на чорбаджията?

— Как не? Та нали Съби се перчи с него като същински паун... Ще речеш — той единствен в света има дреха с лисичи кожички...

— Е, в това джубе виждам аз разковничето на загадката, хаджи. — Даскал Буньо се поколеба още една секунда и се изчерви от напрежение. — Чух да се хортува в кръчмата на Топал Беро, че лисиците по това джубе били от товара на Кючук Иван, който изчезна при смъртта му едновременно със седефената пушка.

Ръката, която поднасяше кепчето към старческите устни, замръзна във въздуха.

— Сигурно ли е това, даскале? Кой може да отличи лисица от лисица, и то когато друг ги е стрелял и драл?

— Лисицата, която е на врата на чорбаджията, може да се отличи, мухтар ефенди. Беязана е тя, както може да отбележи не човешка ръка, а само бог. Едното и ухо е така бяло, както зиме е бял снегът върху покривите.

Хаджи Осман ага забрави жаждата си (впрочем тя беше мнима) и окачи кепчето на чешмата.

— Кръгът се затваря, даскале — каза след продължително мълчание. — За намерението на Кючук Иван да пътува към Карнобат и Бургас аз бях казал само на Съби. Самият Съби не е стрелял по нещастника, но е съобщил за пътуването на Иван на убиеца. И убиецът го е възнаградил с няколко кожи, ако не и с целия товар. — Старецът поклати глава. — При това известно е, че чорбаджията недолюбваше авджи Иван.

— Защо, дядо Османе?

Турчинът повдигна рамене:

— Знам ли? Умът на таквиз като Съби ги ражда едни, дето никой не може да ги разбере. Заради ваши сънародници от неговата кройка е поговорката ни „Булгар кафасъ — катран кофасъ“^[72]. И все пак на дъното трябва да е проклетото човешко честолюбие: Съби не се побираше в кожата си, загдето Кючук Иван пет пари не даваше за чорбаджилъка му...

Те продължиха прекъснатата си разходка. И стигнаха почти до реката, преди мухтаринът да заговори отново:

— И да ти кажа ли нещо съвсем между нас, даскале? Да бях помлад, аз самият щях да мъстя и на Ремзито, и на Съби, както го прави Интикамджъ. Заслужават си го, негодниците... Пък ако бях и дост^[73] на покойния авджи Иван...

Джендо, разбира се, не научи за този разговор, но той и не мислеше да се откаже от клетвата за мъст, която бе дал пред гроба на своя убит приятел в деня, когато пушката със седефената украса се появи на рамото на Ремзи Балабан. Напротив, той обмисляше и подготвяше следващия си удар. А в случая „подготвяше“ означаваше, че с една лъжица дълбаеше вътрешността на три динки, откраднати предната нощ от бостана на чорбаджи Васил Попов.

А същата вечер Ремзи Балабан най-сетне можа да изпълни съвета, подхвърлен му по-скоро като подигравка от Исмет ходжа.

Всичко започна с това, че таласъмите и върколаците пак се върнаха под стените на сейменската къща. Пропищя вятърът, чу се вледеняващият им вампирски лай, сякаш изпод земята прокънтяха тътените и гръмотевиците. И докато Ремзи Балабан, загубил ум от

страх, се криеше в най-тъмното къоше на харемлъка, едно от децата му се развика:

— Тате! Тате!... Гледай!... Там... до плета... един джин...

Ремзи се престаши да погледне. И видя — над плета, който в двора ограждаше зеленчуковата му градина, и точно откъдето се носеха грозните звуци на подземните обитатели, се подаваше някаква кръгла глава със светещи очи и демонично ухилена уста, от която проблясваха пламъчета. Турчинът свали двуцевната си игленка от стената, запрегна тетиците ѝ (в последните месеци тя стоеше винаги пълна) и като откряна вратата към чардака, прицели се и гръмна. Главата на джина се пръсна, светлините в миг угаснаха. Ремзи таман щеше да изкрещи победно, когато откъм плета, се разнесе познатият му таласъмски кикот и главата, уж току-що унищожена, отново показва огнената си усмивка срещу него. С верен изстрел на втората цев сейменинът отново я пръсна. Но се случи същото — злият дух се разсмя още по-зловещо и след секунда-две пак подаде проклетата си глава над плета...

И този път сейменинът не издържа — хвърли пушката и с нечовешки стон рухна в ръцете на жените си.

Не дочака утрото и захвана да товари талигата. Напразно му показваха до плета парчета, надробени динени кори — Ремзи Балабан не желаше да чуе нищо повече. Не се вслуша той нито в съвети, нито в плачове: същия ден събра многочисленото си семейство и напусна Медвен. Завинаги...

Три дни след като селото остана без сейменин, клепалото на „Света Марина“ вдигна посред нощ медвенци на борба срещу нова — и този път неизмислена — опасност: надолу, към Ветро поле, огнени езици се издигаха към небето, като раздираха мрака със страшните си отблясъци. Скочиха мъжете, подгониха каруци с бъчонки вода, други затичаха нататък с кирки и мотики... Е, слава богу, не позволиха на пожара да се разпростре, но не се мина и без загуби — кръстците с житните снопи на Съби чорбаджи изгоряха до един...

След тази поредна пакост дядо Осман пак намери колай да остане насаме с даскал Буньо и сякаш между другото му рече:

— Пито — платено, тъй мисля аз, даскале. Ако бях на мястото на нашия Интикамджъ, щях да сметна, че вече достатъчно съм отмъстил за гибелта на авджи Иван.

Учителят отклони поглед, когато каза в отговор:

— Да го знаех кой е, начаса бих му предал думите ти, мухтар ефенди.

Старецът все едно че не го чу. И продължи сякаш на себе си:

— И умно е не само да се спотаи, но час по-скоро да вдигне праха накъдето му видят очите. И за колкото по-дълго, толкова по-добре. Нали разбираш, даскале? Едно е да накараш някакъв серсемин^[74] да гърми по динени кори, друго да сториш пожар. Ще има истиндак^[75], без него вече не може да се мине след такова произшествие. Е, аз ще се опитам да потуля нещата, но случи ли се да се разкрие кой е Отмъстителя, тогаз аллах и вашият господ да са му на помощ...

Учителят измърмори пак нещо неопределено, но още щом се разделиха, побърза към дома на Стоян овчаря. Там разгони дечурлигата и остана насаме с буля Йова. Говориха, каквото говориха, пък накрая жената плесна с ръце.

— Олеле, даскале! Белким мислиш, че наш Джендо върши всички тези поразии из Медвен?

— Остави какво мисля аз, буля Йово. — За втори път днес младият учител избягваше да срещне очите на събеседника си. — Лошото е, че някои турци мислят така. И комай могат да го докажат.

— Божичко и света Богородице, ще ни изгори къщата!... — Жената не на шега се разрида. — И себе си ще затрие, че и нас...

— Не е време за вайкане, буля Йово. Веднага, ама разбираш ли, *веднага* прати хабер^[76] на бай Стоян. Да прави, да струва, но да прибере Джендо при себе си.

— Какъв ти хабер, даскале? Нали знаеш, че аз съм сляпа за азбукето... Но ти си добър човек, даскале. Седни и пиши ти на моя Стоян, пък аз ще намеря начин да му проводя писмото.

Така и стана. Как буля Йова успя да прати толкова бързо писмото, как бай Стоян сколаса, както е думата, на един дъх да вземе пътя от Добруджа до Медвен, но не мина и месец и Джендо беше вече хванал друма с баща си — отиваше да става овчар като него.

Каква беше изненадата на двамата пътници, бащата и сина, когато далеч извън селото, някъде чак отвъд Момина могила, налетяха на даскал Буньо, който беше излязъл нарочно за тях и ги чакаше. Размениха се думи за сбогом и пожелания за „дълъг и полезен народу

живот“, после учителят подари на Джендо за спомен пиринчен дивит^[77] и една от книгите си — „Вечният календар“ на П. Раданов-Карловца. Искаше му се да се удържи докрай твърд и спокоен, но не успя — притисна момчето до гърдите си и прошепна в ухото му:

— Запомни, Джендо. Твоят учител не всякога е одобрявал постъпките ти, но тайничко винаги се е гордял с тебе...

Те се пуснаха и някак прекалено припряно забързаха в противоположни посоки. Защото нито един от двамата не искаше другия да види сълзите в очите му.

[1] **Ага** — господин; турски административен чиновник. ↑

[2] **Мухтар(ин)** — селски кмет. ↑

[3] **Мушавере** — съвет, съвещание. ↑

[4] **Балабан** — едър, голям; прен. силен, герой. ↑

[5] **Кьошк** — лека постройка в имот извън населеното място; предна отворена и покрита част на къща. ↑

[6] **Имам** — мохамедански свещеник, пръв за даден храм. ↑

[7] **Бей** — титла за високи военни и граждански чиновци; титла на малък феодален владетел или на крупен земевладелец. ↑

[8] **Девлет** — държава; **девлет-душман(ин)** — държавен враг. ↑

[9] **Филджан** — чашка за кафе, обикновено без дръжка. ↑

[10] **Ефенди** — господин; господине. ↑

[11] **Мютесариф** — управител на санджак (окръг). ↑

[12] **Хайдуткьой** — хайдушко село (тур.). ↑

[13] **Гяур(ин)** — немохамеданин, неверник. ↑

[14] **Кюлаф** — буквално вид шапка; **скроявам кюлаф** — изигравам, измамвам. ↑

[15] **Кабзамал(ин)** — бирник. ↑

[16] **Падишах** — титла на султаните. ↑

[17] **Сюнет-дюйню** — мохамедански религиозен обряд приблизително със значението на християнското кръщение, извършва се към 12–14-годишна възраст. ↑

[18] **Вергия** — данък. ↑

[19] **Силяхлък** — широк кожен пояс за носене на оръжието. ↑

[20] **Меджидие** — сребърна монета, равна на 20 гроша, по името на султан Абдул Меджид. ↑

[21] **Кепазе** — срамен, позорен. ↑

[22] **Джин** — дух, демон. ↑

[23] **Сеймен(ин)** — вѳорѳжен пазач, стражар. ↑

[24] Прочути хайдушки войводи от епохата. Желю войвода (1810–1878), роден в селото, което днес носи неговото име (Желю войвода, Сливенско). Бил хайдутин при Димитър Калѳчлията, а после самостоятелен войвода. Пею Буюклията (1828–1896) бил хайдутин при Бойчо Цеперански и Димитър Калѳчлията, после виден войвода. Панайот Хитов войвода (1830–1918) — прочут хайдушки войвода, родом от Сливен. По-късно деен участник в революционното движение. ↑

[25] **Жеруна** — днес с. Жеравна, Сливенско. ↑

[26] **Пусия** — засада. ↑

[27] **Чобан(ин)** — овчар. ↑

[28] **Гюрултия** — шум, врява. ↑

[29] **Биз-бизе** — между нас. ↑

[30] През епохата селският пѳдар е бил носител на значителна власт и подобно на споменатия Серт-Али, рядко я е използвал за добро. ↑

[31] **Урсуз** — проклет, опѳк човек. ↑

[32] **Авджия** — ловец. ↑

[33] **Сербез** — нахално смел; упорит; **сербезлик** — показване качества на сербез. ↑

[34] **Силях** — оръжие. ↑

[35] **Кондак** — приклад на пушка. ↑

[36] **Нишан** — знак, белег; **Нишанджия** — който умее да се прицелва; стрелец. ↑

[37] **Гаджал(ин)** — презрително прозвище за турчин. ↑

[38] **Конак** — сграда на държавно учреждение; място за спиране и ношувка. ↑

[39] **Таласъм** — нощен дух, вампир. ↑

[40] **Бьолюк** — рота. ↑

[41] **Башибозук** — нередовна войска; прен. сбирщина. ↑

[42] **Колай** — начин на постѳпване; способ, леснина. ↑

[43] „Ах, дѳще, дѳще, каносана дѳще, тебе един пияница те иска, ще те дадем на него, аман, аман...“ — куплет от хумористична турска народна песен. ↑

[44] **Аферим** — браво. ↑

- [45] **Каврък** — засукан. ↑
- [46] **Рая** — немохамеданското население на султанска Турция; прен. — безправен, робски народ. ↑
- [47] **Кючук (кючюк)** — малък, дребен (тур.). ↑
- [48] **Зулум** — насилие, грабеж. ↑
- [49] **Къшла** — кошара за зимуване на овце. ↑
- [50] **Шишане** — стара къса и тежка пушка с широка цев. ↑
- [51] **Бабаит(ин)** — лице, което се представя за юнак, за храбър човек; **бабаитлък** — представяне за юначество. ↑
- [52] **Тетик** — спусък. ↑
- [53] **Анджък** — именно. ↑
- [54] **Мамон (църк.)** — бог на богатството и парите. ↑
- [55] **Аспра** — дребна сребърна монета. ↑
- [56] **Караабаджия** — прекупвач на аба; човек, който възлага изработването на аба. ↑
- [57] **Мюсюлманската религия** забранява консумирането на алкохол. ↑
- [58] **Табият** — навик, обичай; нрав. ↑
- [59] **Харем** — жените на един мъж, където има многоженство; **харемлък** — женското отделение на мохамеданска къща. ↑
- [60] **Кадъна** — съпруга на турчин; туркиня. ↑
- [61] „Олеле, тате!“ (тур.). ↑
- [62] **Хал** — положение, състояние. ↑
- [63] **Илач** — лекарство. ↑
- [64] „Четиридесет съвета са по-добри от едно нещастие“ (турска пословица). ↑
- [65] **Хеким(ин)** — лекар. ↑
- [66] **Годишните изпити** са ставали в средата на м. юли. ↑
- [67] **Сюрия** — множество; върволица; голямо стадо овце или кози. ↑
- [68] **Аджеба** — дали наистина. ↑
- [69] **Хендек** — трап; изкоп край път, канавка. ↑
- [70] **Джуга** — диалектна дума на населението от Сливенския край, която означава клин, метален напречник на врата или друго подобно. В случая „джуга“ е металния клин, който се прекарва през оста на каруцата, за да не изпада колелото. ↑

[71] **Джубе** — горна дреха от дебел плат, обикновено подплатена с кожа. ↑

[72] „Българска глава — кофа за катран“. ↑

[73] **Дост** — приятел. ↑

[74] **Серсем(ин)** — глупав, налудничав. ↑

[75] **Истиндак** — дознание, следствие, разпит. ↑

[76] **Хабер** — вест. ↑

[77] **Дивит** — металическа мастилница с отделение за пера, която се е носела на пояс. ↑

МОМЧЕТО, КОЕТО УМЕЕШЕ ДА ХОДИ НА РЪЦЕ

Наглед безучастен към всичко околно, непознатият стърчеше недодялано в пруста на етрополското мъжко училище и зяпаше таблата, окачени по стените.

— Господине — произнесе едно звънливо гласче до него, — даскал Тодор ли чакате? Той е в учителската стая. Подрежда си дневниците и ей сега ще излезе.

Човекът, към когото бяха отправени тези думи, се извърна после свали поглед надолу. Говореше му едно ситно-дребно момченце, („голямо колкото палец“, щеше да го опише по-късно непознатият), чистичко и спретнато облечено, широколико, със сресани на път кестеняви косици и с умни, гълъбовосиви очи.

— На мен ли говориш? — смая се непознатият.

— Че на кого другиго? — Момчето остана сериозно, но в ъглите на устните му се сгуши дяволита усмивка. — Тук сме само двама...

— И ме наричаш „господине“? Мене, колибаря?...

Непознатият наистина приличаше на фукара^[1]-балканджия, слязъл от колибите. Носеше протрити, отдавна неминали през корито и сапун дрехи от бозяв шаяк, ямурлук, видял и по-добри дни, и на главата — проскубано калпаче от овча кожа. Чернилката по коленете на потурите му и по не дотам добре измитите му ръце издаваше, че или е въглищар, или работник в някой от самоковите горе, в планината.

— Мен ли назова „господине“? — повтори въпроса си той. — Не ми ли виждаш каяфета^[2]?

— А, по каяфет сте същ кюмюрджия — съгласи се хлапакът. — Само че...

— Само че какво?

— Само че един истински кюмюрджия и дингил-ахмак^[3], на какврто се правите, щеше да гледа картинките на разните

чуждестранни птици и животни на оная стена, а не да четете уставните правила за реда в школото...

Непознатият облещи очи от изненада. Объркан, той потърси някакъв смислен отговор, но като не го намери, изръмжа неясно, а сетне попита заядливо:

— А защо пък ти дойде на ум, че чакам именно даскал Тодор? Защо да не е някое от школничетата? Или друг от учителите?

Сега усмивката излезе от двете си укрития и заля цялото лице на детето.

— То не е толкова сложно за отгадаване, господине. Когато някой ябанджия^[4] човек се върти тядява, учен и знаещ е, пък се прави на прост и...

— ... дингил-ахмак — кисело му подсказа другият. Беше придобил такова изражение, сякаш го болеше зъб.

— Такъв човек — завърши малкият — ще да е дошъл само за учителя Тодор Пеев, за никого друго.

Гостът отново се напрегна, но пак не намери дума за достоен отговор — нито да опровергае, нито да обърне работата на смях. Мълча и се черви цяла минута, пък накрая изсумтя ядосано:

— Многознайко и дървен философ, ето, това си ти. Да знаеш и още нещо?

— Зная — кимна момчето. — И то е таквоз, че цялото школо ми завижда за него.

— И що е то?

— Знам да ходя на ръце — беше неочакваният отговор. — Искате ли да ви покажа?

И преди да дочака потвърждение или отказ, то се вдигна на ръце и като размахваше крачетата, за да пази равновесие, тръгна с главата надолу из пруста. Измина един полукръг около смаяния чужденец, после се отправи към изхода на училището, все така на ръце слезе по външните стъпала, там се отпусна на крака и с весел смях полетя нагоре, към Царската махала. Непознатият го проследи с поглед, чак докато се загуби между къщите на градеца. Беше напълно вцепенен, сякаш закован о пода, неспособен за каквото и да е движение или даже за звук.

В същото положение го завариха малко по-късно двамата мъже, които излязоха рамо до рамо от учителската стая и си говореха

полугласно. Вдървената му фигура привлече вниманието им, защото те спряха, загледаха го с интерес и по-високият с брадичката — той беше главният учител на Етрополе Тодор Пеев — каза на спътника си, като се стараеше да придаде на гласа си безгрижие или поне бодрост:

— Нещо трябва да се е случило. Негова милост изглежда така, невям е хипнотизиран от змия-пепелянка...

Другия, русокос и синеок мъж на тридесет и няколко години, облечен в алафранга^[5] сюртук с кадифяна яка, не се поддаде на спокойствието, което му внушаваше учителят. Той се озърна като човек, който е свикнал да живее винаги нащрек, готов да посрещне нова опасност, и десницата му мигновено изчезна някъде под дрехата. Но като не видя каквато и да била заплаха, направи две-три крачки към вкаменения мним въглищар.

— Какво има, бай Общи? — попита го. — Изглеждаш тъй сякаш...

Онзи най-сетне се размърда.

— И аз не знам как да го нарека туй, дето се случи, Дяконе — рече най-сетне. — Уж нищо работа, пък...

Беше Димитър Николич Косовец, познат повече като Димитър Общи. От няколко Месеца Българският революционен централен комитет го бе изпратил за помощник на Апостола в работата му из западните краища на поробеното отечество.

А както читателят вече се е досетил, русият спътник на Тодор Пеев беше сам Левски.

— Разкажи тази „нищо работа“ — настоя Левски. Не криеше, че е угрижен. — Нали е казано, дребните камъчета прекатурват колата.

Димитър Общи разказа в подробности цялата случка. И колкото повече го слушаше, толкова лицето на Тодор Пеев просветляваше, а накрая и съвсем се разсмя. Обаче за разлика от него Дяконът не измени смръщения си израз.

— Нямаме повод за страх и тревога — каза му учителят, когато Общи свърши разказа си; имаше звучен и плътен глас и умееше да говори красиво и плавно — както го бяха възпитали софийският му учител Сава Филаретов и преподавателите в цариградския Френски колеж. — Досещам се аз кой ще да е бил този прозорлив хлапак, който е притискал до стената негова милост. Същият е и в клас — има ум за десетмина умници, но и дяволии за десет баш-дяволи. Такъв ще те

разсърди, не, ще те вбеси с някоя лудория, пък след минута така ще ти разкаже урока, че не само ще забравиш пакостта му, но и ще ти се прииска да разцелуваш умната му главичка.

— Как, рече, е името му? — попита мрачно Общи.

— Не съм го изрекъл още — поправи го Тодор Пеев. — Христо, така се казва момчето. Седем-осем годишно трябва да е, второкласник е при мене.

— И, казваш, няма защо да се страхуваме от него?

— Гарантирам за него така, че съм готов като Муций Сцевола^[6] да сложа ръката си в огъня. — Учителят обичаше да изпъстря речта си с примери из историята. — Христо е издънка от здрав корен. Баща му, Цено Христов, е...

— Кой бе, даскале? Оня Цено Христов, търговеца ли?

— Търговец, табак^[7], много неща е той — кимна Пеев. И продължи: — Но увереността ми не идва от търговията, която върти, а от другото му житие-битие, скритото и тайното. Че Цено е посветен в народните работи и без да го хваля, един от най-сигурните комитетски люде е. Избрахме го в управата на нашето читалище „Напредък“. Той и там така си гледа работата, че, кажи го, читалището е като близък на комитетата. От сина на такъв човек няма защо да се страхуваме.

Учителят имаше намерение с тези думи да приключи разговора — нали беше гарантирал за малкия остроумник? — но с изненада видя, че думите му, колкото и убедителни да бяха, не разсеяха тъмния облак от челото на Левски. Попита несмело:

— Какво, Дяконе? Мигар не повярва на словата ми? Или...?

— Повярвах ти докрай, учителю. И нека те благослови богът на България, загдето така изтънко познаваш и дарбите на школниците си, и нрава на комитетските хора.

— Защо тогава са тъй свити на възел веждите ти?

— Не заради малкия Христо, а от недоволство към тогава, дето са ми го пратили уж божем за дясна ръка в трудната и опасна работа.

— Що рече? — трепна обидчиво Димитър Общи. — От мене ли си недоволен?

— Учудваш ли се? — сви рамене Левски. — Нашето дело не е игра на стражари и апаши, байно, а борба на живот и смърт, в която залогът не е само твоята душа или моята, а славният ни народ и

неговата прескъпа свобода. Нам, тружениците на това дело, не е позволено нито миг лекомислие.

— Лекомислие? — продължи да се цупи Общи. — Ти ме обвиняваш в лекомислие?

— Можех и по-лоша, по-тежка дума да кажа. Щом едно осемгодишно дете те е разпознало, що ли... Или ти смяташ, че турските шпиони са по-несъобразителни от момчето? Че са слепи? Или че не са способни да стигнат до най-очевидните заключения?! Ние, байно, сме длъжни ден и нощ да не забравяме кои сме и що сме. И да не допускаме грешка дори и в най-дребната, най-нищожната подробност...

Димитър Общи не възрази повече и наведе глава. Но личеше — с яд и доказание го правеше, не от осъзната вина.

Учителят Пеев усети напрегнатостта на момента и се постара да я разсее. Рече примирително:

— Хайде, Дяконе, нека сега да кажем едно „било, каквото било“. И да поемем към манастира. До „Варовитец“ има три четвърти часа добър ход, а нашите люде сигурно вече ни чакат.

Етрополският манастир се наричаше „Света Троица“, но местните хора открай време си го зовяха по свойски „Варовитец“. Игуменът му, отец Хрисант, верен другар и сподвижник на Левски, отдавна го бе превърнал в истинска крепост на революционната борба.

— Да тръгваме — съгласи се Апостолът. — Нека Бочукоглу да знае, че както изискваме от него ред и точност, тъй и ние му служим с ред и точност.

„Бочукоглу“ беше тайното име на комитета в Етрополе.

Тръгнаха. Левски и Тодор Пеев напред, Общи — на тридесетина крачки зад тях. Щеше да бие на очи, ако двамата мъже в европейски дрехи вървяха редом с един въглищар от Балкана...

В следващите месеци дейността на „Бочукоглу“ така се оживи, че много пъти се наложи през Етрополе да минат отново и Левски, и Димитър Общи. Но само няколко дни след Великден на 1872 година съвсем неочаквано над планинския градец и по-точно — над неговия частен революционен комитет се стовари беда.

... Навярно в основата имаше някакво издайство, защото този път турците действуваха подготвено, обмислено, целенасочено — просто личеше, че знаеха кого и къде да търсят. Още сутринта от Орхание^[8] пристигнаха три дузини заптиета^[9], начело с известния кърагасъ^[10] Мустафа Бимбаллъ, и като забраха със себе си тукашния мюдюрин^[11] Салих ага^[12], по прякор Къопавия, завардиха всички излази на Етрополе; пущаха да се приберат хората, отишли на работа по къра, но не даваха никому да прекрачи въвн от градчето. По пладне, позабавили се по разкаляните пътища на планината, дойдоха още двајсетина заптиета от Златица, всичките на коне, и веднага се поставиха под началството на Бимбаллъ. А той ги изпрати по улиците и крайнините на градеца — да заптисват всеки, който се опитва „да хване Балкана“.

От тези ненадейни действия Етрополе се смръзна, а скоро напълно замря. Занаятчиите и търговците спуснаха кепенците на дюкяните, майките прибраха дечурлигите от стъгдите, учителите разпуснаха своите школници, бащите залостиха портите — над града сякаш бе увиснал смъртоносен облак. И най-страшното от всичко беше неосведомеността — питаха се людете през дувари и комшулуци, но никой не съумяваше да разтълкува постъпките на турската полиция. Дори попитаха някои турци, за които бе известно, че не са способни да сторят зло — Мето Помака например или стария хаджи Шабан, — но и те не знаеха повече от раята^[13].

Всичко се разбра по икиндия^[14], когато от София с малък конвой пристигна Али чауш^[15], онзи покрит с черна слава полицейски началник, с името на когото бабите от тези краища заплашваха внучетата си. Али чауш одобри извършеното от кърагасъ Мустафа и още по здрач започна лично да претърсва къща по къща. Не скри целта си — заканваше се, че ако трябвало, щял да вдигне и камъните от калдъръма^[16], но щял да пипне девлет-душманина^[17] Васил Иванов из Карлово, известен още като Левски, Апостола, Дякона, Аслан Дервишоглу и други няколко имена. Че този Васил Иванов се намираще в Етрополе, това Али чауш изобщо не поставяше под съмнение; знаеше го със сигурност, та дори можеше да опише и външността му — дошъл бил престорен на паралия прекупвач на

кожи, облечен в синьо джубе^[18] и гайтанлии потури от същия цвят, а на главата с морав фес с пискюл чак до раменете.

Три нощи и два дни продължи претърсването на малкия град, време, в което, кажи го, животът в Етрополе почти угасна. От дворовете се носеше жално блеене и мучене на изгладнял добитък, хората също започнаха да се оплакват от недоимък на хляб и гозба. Всички се надяваха, че след нечуваните тараша, които не донесоха нищо, турците ще си вдигнат чуковете, но не би — Али чауш се заканваше, че ще умори от глад града, но няма да си отиде, без да води пред себе си страшния султанов душманин^[19]. Разреши само стари жени да излизат за вода до чешмите и кладенците и да се отвори по един дюкян на махала, но и до тях допускаше да отиват за покупки само деца под десет години. И градчето, заприличало на мъртвило, продължаваше да изнемогва под незапомненото бреме.

На петата нощ от идването на Али чауш, в онзи час, в който заспиват дори звяр и птица, няколко сенки се промъкнаха по завардените улици на Етрополе и като произнасяха предварително уговорената лозинка, безшумно се хлъзваха в дома на Илия Правчанов, касиерина на революционния комитет. И зад притъмнените прозорци на собата^[20] около запалената дебела вощеница се събраха шестима — стопанинът на къщата Илия, Левски, поп Кръстьо Дончев, когото всички зовяха поп Кръстьо Младия, председателят на комитета Тодор Пеев, Григор Спасов и Симеон Златаря. Единственото ведро лице, което можеше да се види в бледата светлина на трепкащото пламъче, принадлежеше на Дякона. Никой от останалите не успяваше да скрие грижата си.

Новодошлите разказаха на Апостола онова, което бяха преживели и което бяха успели да научат, а той ги слушаше търпеливо и само кимаше глава. Накрая учителят Пеев обобщи:

— За мен, брате Левски, най-важното от всичко е, че Али чауш не можа да сложи ръка върху тебе.

— А за мен още по-важно е — рече му в отговор Дякона, — че никой не издаде къде се укривам. Свидетелство е туй, че „Бочукоглу“ е съставен от верни и корави българи, които не се опъват пред заплахата.

— Признателни сме ти за ласкавата дума — каза от името на всички поп Кръстьо Младия. — А сега ще ни изясниш ли, Апостоле, коя беше важната причина, поради която ни призова по късна доба?

— Да не се надяваш, че от него ще излезе такава мисъл! — избърза пред запитания Илия Правчанов. — Искал бил на всяка цена да се измъкне от обсадата и...

Той щеше да каже „и да продължи апостолския си път“, но сега пък Левски завърши вместо него:

— ... и затова ви повика, да поиска съвета ви. Шест глави мислят по-добре от една.

— Нека да ти го кажа направо, брате Левски — започна пръв Тодор Пеев. — Немислимо е туй, което си решил. Али чауш е стегнал Етрополе в железни клещи — не дава невръстни пастирчета да изведат добитъка на паша, камо ли възрастен човек да се измъкне от обръча им.

— И не е само по пътищата — добави Симеон Златаря. — Навред наоколо дебнат хитро укрити пусии^[21]. Опитвали се някои да се промъкнат към „Боготвор“, към „Острома“, към „Лиската“... Ядец! Навред засада до засада...

— Какво говориш за околността, Симеоне — издигна глас Григор Спасов. — А тук, в града, мигар е по-добре? Като идвах насам едва не налетях на пусия и при Табашкия мост, и при Мотишовия... Вижте ме на — за да дойда, прецапах реката и то не през бродовете, а тъй, на кестерме^[22]!

— Така е, брате Левски — каза пак учителят. — Ние, етрополци, сега сме като императора Никифор, когато цар Крум го спипал в прохода. „И пиле да стана, пак не мога да се измъкна“, тези думи рекъл тогава проклетият ромеец.

— А народните работи, които сега ме изискват да съм в Тетевен и после в Ловеч?

— За народните работи е по-добре един жив Левски в закъснение, нежели навреме, но само бездиханен труп...

— И аз мисля същото — присъедини се Илия Правчанов към възражението на председателя на комитета. — Пък и сам се увери, двамата с моята Йошка — той говореше за жена си — такова убежище сме ти направили, че гаджалите^[23] и сам Али чауш, да пукне дано, седем пъти бяха на педя от тебе и даже през ум не им мина...

— Право говори Илия — одобри поп Кръстьо. — Обсадата няма да е вечна, Апостоле, не може да е вечна. На, тукашните турци също захванаха да възроптават...

Възцари се дълго, прекалено дълго мълчание. Всички в собата разбираха, че в тези минути Левски, опитният и неуловимият, претегля чутото на везните, търси остроумна пролука в безизходицата. И мълчаха, даваха му възможност спокойно да се съсредоточи и разсъди. И наистина по едно време лицето на Дякона просветля.

— Знаете ли кой ще ме измъкне от капана на Али чауш? — беззвучно се засмя той. И побърза сам да си отговори: — Същата онази черна душа, която ме е предала на чалмалиите.

— Не те разбирам, господине — каза Григор Спасов. — Как тъй предателят ще...?

— Само да мога да пратя хабер^[24] на отец Хрисант във „Варовитец“ и всичко ще е наред. Един ден по-късно агите сами ще ми сторят път към Тетевен...

Левски им изясни плана си. Неизвестният издайник така се бе престарал, че дори в най-големи подробности бе описал дрехите му. Но съобразителен и предпазлив, Апостолът се бе погрижил да влезе в Етрополе под друга външност, а колчаклиите^[25] потури и моравия фес с дългия пискюл сега се намираха грижливо скатани, в скривалището под магерницата на манастира.

— Разбирате ли ме вече? Ако отец Хрисант прати по наш верен човек „търговските“ ми дрехи я във Видраре, я в Правец, или — защо пък не? — в Орхание, или даже, в самата София и там ги подхвърлят в ръцете на турците...

— Разбирам! — плесна се по коляното Симеон Златаря. — Разбирам, дявол да го вземе! Тия абдали^[26] ще си рекат, че пак са те изпуснали и...

— Ех, Апостоле, ум-бръснач носиш ти! — похвали го ухилен поп Кръстьо Младия. — Язык за нашата православна църква, че изтърва глава като твоята...

— Цялата работа е как да се прати хабер на игумена — не сподели общото оживление Илия, като поглади увисналите си мустаци и се почеса по почти плешивата глава. — Сами рекохте одеве — не човек, но и пиле не може да се измъкне от капана на проклетия Али чауш.

— Това ще сторя аз — предложи се начаса Тодор Пеев. — Мен ми минава думата и пред Кьопавия, и пред Юмер ходжа, че дори и

пред каймакамина^[27] на Орхание — все ще взема разрешение като за една разходка из околността...

— Не! — късо отсече Левски и всички разбраха, че няма да отстъпи от думата си. — Няма да хабиш връзките си за такава дребна работа. Ще дойде време да ги употребиш за нещо по-важно, по-смислено.

(Апостолът на българската свобода се оказа добър пророк. Само подир половин година, след неразумния обир на турската поща в Арабаконашкия проход, извършен от Димитър Общи, благодарение на тези връзки Тодор Пеев можа да се измъкне във Влашко и така, косвено поемайки вината върху себе си, да запази комитетските люде от арести, побоища, бесилки и заточения.)

— Тогава? — попита Григор. — Как ще пратим тогава хабер на игумена Хрисант, Дяконе?

Собата отново се изпълни с тишина, но този път тя беше по-кратка, не като предишната. Не мина много и я наруши Левски:

— Има едно момче, син на наш верен другар и работник...

— Сещам се — прекъсна го плътният и звучен глас на Тодор Пеев. — Словото ти е за Христо, момчурляка на Цено Христов.

— Позна! Сега искам едно от вас, братя. Да се разотидете „ни лук яли, ни лук мирисали“, а утре да намерите начин да проводите малкия Христо насам. За него по-няма да е трудно — сами рекохте, че гаджалите пушат деца я до бакалницата, я за друго. Нека Христо да дойде, останалото ще оправим двамата с него.

Шестимата мъже се надигнаха.

Навън точно пропяваха втори петли.

Струваше му се, че вече ще се пукне от съклет^[28]. Караселим пети, не, шести ден висеше тука, на голия път, мръзнеше, ядосваше се и защо? — За тоя, дето клати клоните на гората. Понеже Караселим уж пазеше, пък освен хрема и душевно притеснение нищо друго не хвана...

Всичко, ама съвсем всичко му беше дотегнало — и ръбовете на камъка, върху който най-често посядваше, и мутрите на другите заптиета, дето идваха понякога „да усилят поста му“, и вечните им приказки за плюскане и жени, и сухоежбината, която нагъваше, и

проверките на къргагасъ Мустафа и на Али чауш, софиянлията, всичко. Понякога дори му се приискваше страшният гяурин^[29], от когото целият османски девлет, че и сам падишахът^[30] в Стамбул трепереха, да излезе насреща му; ако се вярва на хорските приказки, една такава среща не би предвещавала нищо добро (зер тоя Левски бил по-опасен от триглава ламя), ама Караселим вече и това предпочиташе пред бездействието и мръзненето, които сякаш обещаваха да се проточат до края на вековете.

Така си мърмореше през този ден заптието Караселим, докато не толкоз от глад, колкото да убива времето — бе проснал шарен месал на плоския камък, дъвчеше лениво хляб, сирене и лук и с жални очи гледаше към просналия се в долината хубав градец и виещите се над покривите му сини пушеци. Изведнъж турчинът трепна, послуша се. Хапката му остана недодъвкана в устата, ръката се протегна към подпряната пушка. Не, не се бе излъгал — някъде откъм гъстите шубраци вляво някой редеше полугласно:

— Караселим! Хей, Караселим ага! Не ме ли чуваш?

Щом го викаха по име, щеше да рече, познат човек беше. Въпреки това заптието сложи пръст на спусъка, пък едва тогава подвикна в отговор:

— Кой си ти, бре? Я се покажи, да те видя!

Храстите се размърдаха и на десетина крачки от Караселим се появи едно хлапе. Ако се съдеше от боя му, трябва да нямаше повече от шест-седем години.

— Ти ли викаш, бре?

— Аз, Караселим ага. Че кой друг?

— Сам ли си?

— Съвсем сам.

— И откъде ме знаеш по име?

— Че ти не ме ли знаеш, аго? Аз съм на Цено Христов момчето. Нали ден през ден минаваш през дюкяна на баща ми, да му удариш по една-две...

— Шшшшт! — спря го предупредително турчинът; уплашил се бе да не би някой да научи за неговата привичка да нарушава забраната на Пророка^[31]. — Христо, ти ли си, бре?

— Е, виждаш ли, че ме позна, аго? — Момчето бе забелязало, че прозвището „ага“ ласкаеше обикновеното заптие, та никак не го

пестеше. — Същият Христо съм.

— И какъв дявол търсиш по тия пущинаци бе, чоджум^[32]?

Христо предпочете да заобиколи прекия отговор:

— Глад ме свива, Караселим ага, пък като те гледам как сладко-сладко си похапваш... Дай малко от тоя симит, бе аго...

— Симит ли? Не видиш ли, че си е обикновен хляб?

— Ти го казваш хляб. За гладни очи като моите е по-бял и от симит.

Разсмя се „агата“. Той не го съзнаваше, но случката му доставяше удоволствие не само с шеговитостта на разговора, но дори и със самото появяване на детето — то внасяше разнообразие в скучното му клечане на този пост, гдето не човек, но и мишка не минаваше. Караселим остави отново пушката, отчупи един комат и го подхвърли на малкия, който продължаваше да стърчи там, до шубрака. Христо го улови във въздуха, хапна един залък, но едва го преглътна — сух му беше.

— Слушай, Караселим ага — рече след това. — Хайде да склучим един бас.

— Бас ли? — ухили се турчинът. — Че какъв бас можем да склучим ти и аз?

— Там, на камъка, имаш две бучки сирене. Обзалагам се, че мога да изям едната, без да сторя крачка оттук до тебе и без да я хвана с ръка.

— Хайде де...

— Ако не ми вярваш, приеми баса.

— И какво ще вържем?

— Ако спечеля аз, ще изям сиренето с комата хляб.

— А ако загубиш?

— Като минеш следващия път до дюкяна на тате ще имаш от мене една...

— Е, стига де! — скара му се заптието и повторно се огледа. — Добре, приемам баса. Ха да те видя как ще вземеш сиренето, без да прекрачиш дотук и без да го хванеш с ръка!

Христо мушна парчето хляб в джоба на потурките си, позатисна калпачето си над ушите, пък в един миг се изправи на ръце и бавно, но уверено започна да се движи към турчина.

— Аха, разбирам те, дженабетин^[33] такъв! — прихна в смях Караселим. — Туй било то да не сториш крачка... И все пак няма да успееш. Едно е да джапаш така по отгпканата пътека, друго — да се качиш по камъка.

Той обаче не позна — момчето измина на ръце десетина крачки до него, после трудно и с много залитане, но успя да се качи и по камъка. Там попрегъна лакти, понаведе се и захапа едната бучка сирене. Накрая така, със сиренето между зъбите, скочи на крака. Лицето му се беше наляло с кръв, но очичките му светеха победоносно.

— Ашколсун!^[34] — поздрави го развеселен турчинът. — Халал ти сиренето! Ако искаш, вземи си и от лука. За такъв карагъозчия^[35] като тебе това е малка награда. — После запита: — Къде, в дюкяна на баща си ли изучи тези чальми^[36]?

— А, в дюкяна! — отговори Христо, докато ръфаше хляба и сиренето. — То ако ме знае тате!... В махалата, къде другаде... Нали ние, момчетата, там...

— Шшшшт! — прекъсна го рязко Караселим, като придружи този звук с пръст до устните.

Заслуша се. Нямаше грешка — отдолу, по пътя откъм града, се чуваха стъпки и мъжки гласове.

— Изчезвай веднага! — нареди тихо на момчето, докато в същото време прибираше бохчичката с яденето. — Изчезвай, че ако ме видят така, на лаф, ще ми изгори службицата...

Христо не чака друга подкана и с пъргавината на лисица се шмугна отново в храсталаците. Караселим изобщо не забеляза, че детето се втурна не надолу, към Етрополе, а в обратната посока, към манастира „Варовитец“. Той беше зает с друго — да застане с пушка в ръце и да заеме колкото се може по-войнствена стойка. Не мина и минута и пред него се появи Али чауш, придружен от друго някакво заптие, от орханийските трябва да беше.

— Хей, ти! — смръщено го запита страшният полицейски началник. — Да се е мярвал някой насам?

— Никаква жива душа, чауш ефенди^[37] — храбро излъга стражът. — Нито човек, нито даже птица...

През тези дни отец Хрисант не го свърташе на едно място. Уж се стараеше да не изоставя задълженията си на игумен, пък то по цял ден, а комай и по цяла нощ обикаляше нагоре-надолу из манастира, рошеше с пръсти и без това приличните си на лъвска грива брада и коса, припряно обхождаше чардаците и двора и през цялото време мислеше за едно — за поредното премеждие, в което беше изпаднал Апостола.

Игуменът бе научил за небивалата обсада на града още в същия ден, в който Али чауш бе сключил непробиваемия си пръстен около Етрополе. И като знаеше, че по това време Левски е там и че е изложен на страшна опасност, просто не приличаше на себе си от тревога. Най-много го мъчеше неизвестността. Сигурно ли е скривалището на Дякона? Ще съумеят ли комитетските хора да го опазят от настървените хайки? Няма ли някой страхливец да се побои и да извърши грозно предателство? — Тези и още много подобни въпроси измъчваха богослужителя, пришпорваха го в неспокойните му разходки из килията и в манастирския двор.

Като минаха две пълни денонощия от наложената от турците обсада, отец Хрисант се престраши и изпрати на разузнаване в Етрополе манастирския вардянин Замфир Клепалото, в когото имаше пълно доверие. Но изтече ден, изтече още един, а Клепалото тъй и не се върна. Беше ясно: агаларите го бяха допуснали в града, а после капакът на мишеловката бе хлопнал и зад неговия гръб, та той не бе намерил колай^[38] да се върне във „Варовитец“. Тогаз игуменът реши сам да разбере съдбата на Апостола. Облече той сукненото си расо, онова, което слагаше само при срещи с най-лични първенци, позаглади чорлави коси и с достолепна стъпка се отправи надолу. Уви, също и той не сполучи. Изобщо не успя да влезе в града — случи се да го спре страж от етрополските заптиета, който го познаваше, та той го предупреди да не отива по-нататък, ако не иска за неопределено време да остане далеч от манастира си. Прибра се тогаз отец Хрисант и от този ден вече напълно се предаде на тревогата си.

Тъй беше той и днес. Сутринта — нещо незапомнено за него — той не се яви в църквата за утринната служба, не седна на закуска с другите братя и не изслуша катадневните сведения на заместника си и на брата-иконом, а развял грива и по-навъсен от всякога правеше все една и съща обиколка — от бързоструйната чешма до гроба на своя

предшественик отец Харалампий, оттам до входа на магерницата и обратно до чешмата.

Колко време се бе въртял така в кръг, сам не можеше да каже. И уж нито чуваше, нито виждаше нещо (братята и манастирските ратаи, като виждаха настроението му, благоразумно се бяха изпокрили), но изведнъж тъкмо една необикновена гледка го накара да вкопае пети в земята и да зяпне от изумление — връщаше се откъм магерницата и току-до чешмата видя насреща си един хлапак, изправен на ръце и с размахващи се из въздуха крачета.

— Ти, бе! — изхока го игуменът, когато възвърна дарбата си да говори. — Какви са тия маймунджулуци посред светата обител?

Момчето се върна в нормалната си стойка и чинно свали калпачето си, но гълъбовият му поглед се смееше неудържимо.

— Ами че ей таквиз, отче игумене — каза. — Щом като от толкоз време ти правя ишмари^[39] и се навирам пред очите ти, пък ти не ме забелязваш, рекох така, наопъки да застана, та белки...

— И за какъв дявол ми даваш ишмари?

— Хабер ти нося, отче игумене.

— Хабер ли? — трепна отец Хрисант. — От кого?

— От един турчин. А, не се мръщи, не се мръщи! За Кърджаллъ слушал ли си? — попита момчето. И уточни: — Аслан Дервишоглу Кърджаллъ?

Като чу това име, богослужителят така премалая, че потърси опора в каменната зидария на чешмата. И едва намери сили да изрече:

— Говори! Говори, момче! Жив ли е Левски? Къде е вестта, дето ми носиш?

— Ех, отче игумене — тихо и вече съвсем сериозно отговори детето, — баш тук, посред двора ли искаш да ти дам писмото?

Отец Хрисант разбра упрека, преглътна шумно, после доблестно си призна:

— Прав си, синко. Обърках се аз от толкоз тревоги... Хайде, идвай с мене!

Отидоха в килията на игумена и той обърна два пъти ключа на вратата. Тогава момчето смъкна дясната си кундурка^[40], после свлече и чорапчето и изпод него извади един лист, сгънат няколко пъти. Отец Хрисант нетърпеливо го изтръгна из ръцете му, отиде до тесния

прозорец и го разгъна. След минута обаче извърна гневни очи към момчето:

— Ти бе, непрокопсанико и калпазанино! — С мен ли, игумена, ще си правиш недостойни майтапи!? Какви са тези глупости тук: пушени риби, маслини, кюкюрт^[41], пити кашкавал, шекер^[42]...?

— Туй е лист от бакалския тефтер на баща ми, отче игумене — укорно рече момчето. — А този...

— Кой е баща ти? — прекъсна го богослужителят.

— Цено Христов.

— А, Христо, ти ли си бе? — изведнъж омекна отец Хрисант. — Тю да, му се не види, от мен си получил светото кръщение, пък да не те позная. — После се оправда: — Ама кой ще познае един човек, който за по-удобно стои с краката нагоре? Хайде, кажи сега за тези риби и шекери!

— Онзи, който ме прати, вярваше, че ти ще съумееш...

— Да се проваля в пъкъла дано! — самопрокле се игуменът, без да дочака края на обяснението. — Съвсем е изкуфяла дъртата ми чутура!...

От едно чекмедже с двойно дъно той извади някакво шишенце и с течността от него замаза хартията. Появиха се десетина реда, изписани от почерк, който свещенослужителят добре познаваше. Прочете ги няколко пъти и лицето му първо просветля, после придоби хитро изражение. Приблужи кандилото над одъра си, поднесе листа до пламъчето му, изчака, докато се превърне на пепел, и накрая се извърна към момчето:

— Разкажи ми, Христо, как успя да се промъкнеш през турските стражи и да стигнеш дотука.

Момчето изпълни желанието му. Като го изслуша, отец Хрисант стори кръстен знак над главата му и произнесе тържествено:

— Благословено да си от бога, юначе! Докато българските майки раждат синове като тебе, славният род български няма да се затрие...

Малкият Христо възвърна предишната си дяволитост:

— Туй ли да река на чалмалията Кърджаллъ, когато се върна при него?

Закачката не ядоса игумена. Той се засмя и каза:

— А, не. Туй беше за тебе. А нему кажи, че всичко ще бъде изпълнено, точно както той го иска. Още днес вещите му ще заминат

по най-сигурен човек. — Той потупа момчето по рамото. — А сега тичай обратно, юначе. В Етрополе те чакат...

Когато Али чауш потегли с многобройния си заптийски отряд през Правец и Орхание към София, цялото Етрополе излезе на улиците да ги изпрати. На жестокия и суетен полицейски началник много му се бе искало това да е едно триумфално изпращане, но то бе не само безславно, но дори и смешно — изпровождаха го не възвеличаващи викове, а подигравателни хихикания, примесени с нескрити въздишки на облекчение. Смееха му се и си отдъхваха не само раята, българите, но и етрополските турци — суровият и тежък ред, наложен от Али чауш над града за цяла неделя, бе дотегнал и на тях, „правоверните“. Но хората, наизлезли да видят как се измъква посраменият отряд на заптиетата, нямаха за цел да му се присмиват, а по-скоро да се уверят с очите си, че са се отгървали и от тях, и от началника им.

Пред дюкяна на Цено Христов при изпращането се случиха едни до други стопанинът Цено, момченцето му Христо, добрякът-турчин Мето Помака и едно от тукашните заптиета, Караселим. А когато в далечината гюрултията^[43] подсказа, че заптийската колона вече приближава, към четиримата се присъединиха също главният учител Тодор Пеев и един непознат светлолик мъж в уж алафранга дрехи, но ушити от местен шаяк. Те поздравиха почтително и се наредиха при другите:

— Кой е челебията^[44]? — осведоми се Мето Помака, като отговори на поздрава им.

— Учител из Тетевен — спокойно отговори даскал Тодор, докато Цено Христов изглеждаше като да си е глътнал езика от смут и страх. — Току-що пристигна, на заем ще му дадем буквари и таблици.

— С лошо ме посрещнахте — засмя се Левски, мнимият учител. — Вашите хора тъй бяха завардили пътищата към Етрополе, че цели четири дни трябваше да си въртя палците във Видраре, преди да вляза в града...

— Мани, мани, — обади, се Караселим, — станахме за резил пред света с тоя кьорфишек^[45], дето го изгърмахме.

— Кажи бе, ага — обади се на свой ред Цено, който, заразен от примера на Левски, бе възвърнал самообладанието си. — Кажи каква

беше цялата тая дандания^[46]? Че търсихте някакъв хаирсъзин^[47] и царски душманин, туй и котките на Етрополе го разбраха. Но защо тия аркадаши^[48], дето дойдоха като същински аслани^[49], сега си прибраха партакешите и си отиват, хм, съвсем като в поговорката?

— Защото се разбра, че през цялото време сме гонили вятъра. Тоя, заради когото една седмица стиснахме етрополци за гушата, през същите дни рахат-рахат^[50] си е развявал байрака посред София.

— Я разкажи, я разкажи! — подкани го този път Мето Помака. — Как стана белли^[51] тази работа?

— Нощес дойде хабер от София — обясни Караселим, видимо поласкан, че с разказа си е станал център на всеобщото внимание. — Докато ние тук се изтрепахме да търсим девлет-душманина, той бил в София, царството на Али чауш. Станала някаква патърдия в един хан и нашият човек, който се разполагал там като паша^[52], се уплашил да не стане зян покрай чуждите кавги и побързал да се измъкне.

— Е, че щом се е измъкнал — попита „тетевенският учител“, — как се е разбрало, дето...

— В бързането си забравил един кат дрехи. — Турчинът се засмя. — Онези дрехи и моравият фес, по които ние го търсехме тъдява. В сетрето даже имало един от бунтарските вестници, които вашите лудоглави хъшлаци печатат в Букурещ. — Той се изкиска повторно. — Като се чу тази работа, Али чауш за малко не опъна краката от дамла^[53]. И сега се връща в София, там да прави хайки и претърсвания. Но и в София ще хване на босия цървулите, туй от мене да го знаете.

Разговорът им спря до тук — прекъсна я посрамената върволица на орханийските заптиета, която се проточи пред тях; двамата й печални герои, Али чауш и къргагасъ Мустафа Бимбаллъ, благоразумно бяха заели места някъде по средата на колоната. Когато и последните се загубиха надолу, по пътя към Правец, Цено Христов покани двамата турци:

— Да влезем, агалар. Черпнята днес е от мене. Че заради тия аркадаши моят альш-вериш^[54] цяла неделя хептен^[55] беше угаснал...

Караселим и Мето Помака не чакаха втора молба и последваха стопанина. На улицата пред дюкяна останаха само Левски, Тодор Пеев и малкият Христо.

— Дай да ти стисна десницата, Христо — каза Дякона. — Това хубаво дело — той показа с очи надолу по пътя, където се бяха изнизали заптиетата — народът на Етрополе го дължи само на тебе. А аз пък ти дължа и сигурността, че може би и живота си.

Той разтърси малката му ръка. Момчето не каза нищо, но лицето му се изчерви от удоволствие.

— А с тебе ще се разделяме, брате Тодоре — продължи Левски. — „Алилаа Селвели“ и „Дервиш Мехмед“^[56] вече от няколко дни ме очакват...

Каза това, но не побърза да си тръгне. Личеше си — още някаква мисъл се въртеше из главата му.

— Споменавахте ми — продължи след малко, — че в комитета имате затруднения с тайната поща?

— Така е, Апостоле. И на тримата, които отговарят за комитетската поща, временно не трябва да се разчита. Иван Донов вече месец лежи от огница и ушебол, а за Сава Ангъзов и Павел Генчов имаме сведения, че турците са се усъмнили в тях и тайно ги имат под очи.

— Мога да ти назова човек, брате Тодоре, който достойно ще поеме задълженията им, докато прецените, че пак можете да разчитате на тримата. — И в отговор на въпросителния поглед на учителя, Левски сложи ръка на Христовото рамо. — Ей за този юнак говоря, брате. Той доказва, че може да му се вярва.

Сега пурпурът обхвана не само лицето на момчето, но невям и кестенявата му косица.

— Туй го признавам — объркано рече Тодор Пеев, — но нали разбираш... Комитетската поща... Христо не е заклет...

— Вярно е — кимна Левски, — Христо не е положил революционна клетва пред кръста и ножа. Не може и да я положи, малък е още за това. Но туй не е пречка да му поверяваш пощата, брате. Утре, когато се вдигнем на живот и смърт срещу тиранина, ще излагат гърди на куршумите не само онези, които са давали клетва, а всички, дето носят юнашко сърце, българско. Имай го от днес за куриер — повтори. — Аз поръчителствувам за него...

Както каза Васил Левски, така и стана. От този ден Христо Ценов Христов, момчето, което умееше да ходи на ръце, стана куриер на частния революционен комитет в Етрополе и неведнъж премина през много опасности, като под чорапчето си носеше тайнописни заповеди и сведения.

И така продължи чак докато руските солдати прегазиха Дунава...

[1] **Фукара** — бедняк, сиромаш. ↑

[2] **Каяфет** — външен вид, изглед. ↑

[3] **Дингил-ахмак** — прозвище за висок и глупав човек. ↑

[4] **Ябанджия** — чужденец, другоземец. ↑

[5] **Алафранга** — по западноевропейски образец. ↑

[6] Гай Муций, наречен Сцевола — полулегендарен римски младеж, който по време на обсадата на Рим от етруските (508 г. пр.н.е.) проникнал в лагера им, за да убие техния цар Порсена и да спаси отечеството си. Заловен и заплашван с мъки, той сложил десницата си в огъня и не трепнал, докато тя изгоряла (от там Сцевола — леворък), като казал, че такива са всички римляни, които са си дали дума да убият Порсена. За проявеното мъжество цар Порсена го освободил и свалил обсадата. ↑

[7] **Табак** — кожар. ↑

[8] Орхание — днес Ботевград. ↑

[9] **Заптие** — стражар: заптисвам — арестувам. ↑

[10] **Кърагасъ** — околийски полицейски началник. ↑

[11] **Мюдюр(ин)** — управител на неголям град. ↑

[12] **Ага** — господин; турски административен чиновник. ↑

[13] **Рая** — немохамеданското население на султанска Турция; прен. — безправен, робски народ. ↑

[14] **Икиндия** — Привечер, надвечер, времето около залез слънце. ↑

[15] **Чауш(ин)** — старши стражар. ↑

[16] **Калдъръм** — каменна настилка на улица. ↑

[17] **Девлет** — държава; **девлет-душман(ин)** — държавен враг. ↑

[18] **Джубе** — горна дреха от дебел плат, обикновено подплатена с кожа. ↑

[19] **Душман(ин)** — враг. ↑

[20] **Соба** — стая. ↑

- [21] **Пусия** — засада. ↑
- [22] **Кестерме** — напряко. ↑
- [23] **Гаджал(ин)** — презрително прозвище за турчин. ↑
- [24] **Хабер** — вест. ↑
- [25] **Колчаклия** — украса с гайтани. ↑
- [26] **Абдал** — глупак. ↑
- [27] **Каймакам(ин)** — околийски началник, управител на околия. ↑
- [28] **Съклет** — душевно притеснение. ↑
- [29] **Гяур(ин)** — немохамеданин, неверник. ↑
- [30] **Падишах** — титла на султаните. ↑
- [31] Припомняме, че ислямът забранява на „правоверните“ пиенето на спиртни напитки. ↑
- [32] **Чоджум** — обръщение към дете; моето момче (момиче). ↑
- [33] **Дженабет(ин)** — проклетник, вагабонтин. ↑
- [34] „Браво!“. ↑
- [35] **Карагъозчия** — артист; жонгльор. ↑
- [36] **Чалъм** — похват, хватка (в борба); **чалъмлия** — борец, който владее много хватки. ↑
- [37] **Ефенди** — господин; господине. ↑
- [38] **Колай** — начин на постъпване; способ, леснина. ↑
- [39] **Ишмар** — правене знак с очи; смигване. ↑
- [40] **Кундура** — груба кожена обувка. ↑
- [41] **Кюкюрт** — сяра. ↑
- [42] **Шекер** — захар. ↑
- [43] **Гюрултия** — шум, врява. ↑
- [44] **Челеби** — господине (така турците се обръщали към по-заможните българи). ↑
- [45] **Фишек** — цев от хартия, напълнена с барут; **кьор-фишек** — ракета; прен. блъф, лъжа. ↑
- [46] **Дандания** — врява, крясък. ↑
- [47] **Хаирсъз(ин)** — зъл човек, проклетник. ↑
- [48] **Аркадаш** — другар. ↑
- [49] **Аслан** (по-правилно **арслан**) — лъв. ↑
- [50] **Рахат** — спокойствие, безгрижие; **рахатлък** — състояние на рахат. ↑
- [51] **Белли** — явно, ясно. ↑

[52] **Паша** — генерал; висш военен или административен началник. ↑

[53] **Дамла** — апоплектичен или сърдечен удар. ↑

[54] **Алъш-вериш** — вземане-даване; търговия. ↑

[55] **Хептен** — напълно. ↑

[56] Тайните имена на комитетите съответно в Ловеч и Тетевен. ↑

НЕ ДРЕХИТЕ ПРАВЯТ ЮНАКА, А СЪРЦЕТО

То беше по времето, което по-късно поетът нарече „пиянството на един народ“. Повярвал, че робската верига се строшава с трясък, българинът бе изправил мъжествени плещи и под знамената с надпис „Свобода или смърт“ бе тръгнал с мечкарски шишанета^[1] и черешови топчета да сваля империята на османците.

... Сякаш не беше поход на бранна чета, а пътешествие по висините на народния възторг. В Мечка^[2] и Поибрене ги посрещнаха с тържествен звън на камбани, с пролетни китки и разстлани пред конете им шарени черги, с църковни кръстове и сълзи на умиление. В Петрич, особено след като прогониха с куршуми една тайфа^[3] златишки черкези^[4], селяните ги чествуваха като баснословни герои. И основателно — малко ли е след толкова столетия робия не само да видиш истинска българска войска, но и да присъствуваш, когато турските бабаити^[5] си показват гърбовете и петите пред нея? На Еледжик, където (според плана, приет на Оборище) се беше стекъл целият народ от Церово, Лесичево, Мухово, Калугерово и още няколко села, те донесоха самочувствието на внушителната бойна сила и възхитата, която войводата Бенковски, сякаш чрез някакво тайнствено излъчване, пораждаше във всички около себе си. Ала и еледжикци на свой ред сгряха сърцата на юнаците от Хвърковатата чета; достатъчно беше да се погледа редът в стана им, дългият шанец (тъй казваха по онова време на окопа) срещу Траяновата врата, строгият военен порядък, въведен от войводите Гено Теллията и Теофил Бойков, и истинският „арсенал“ в близкия дол, където до четиридесет железари поправяха пушки и изковаваха тежки ятагани^[6], за да се почувствува, че не отделни луди глави, а цял народ се е вдигнал срещу тиранина. Не помрачи настроението и дъждът, който заваля в този ден — „По вода ще върви!“, тъй думаха въстаниците и се кръстеха с упование. В Сестримо посрещнаха четата с хоругви и ек на църковни клепала. Но все пак нищо не може да се сравни с влизането на юнаците в Белово.

Белово не беше какво да е село. Дотук бе стигнала барон Хиршовата железница, в него се намираше и управлението за горите, та гъмжеше то не само от турски заптиета^[7] и чиновници, но и от всякакви европейци — немци, далматинци, гърци, френци и бог знае още какви. Когато приближаваха, Захари Стоянов, апостол и помощник на Бенковски в четата, и Тома Георгиев, неин секретар, отидоха при войводата и го помолиха да се съобразява с това пъстро население на селото и „да не бъде толкова строг пред европейците и да се предвардва въобще, защото всичките погледи на него ще бъдат обърнати“. Какъвто беше буен и своенравен, Бенковски отначало прати по дяволите и Белово, и чужденците, но когато двамата настояха и му изтъкнаха, че тъй или иначе това ще бъде първото представяне на възкресената из пепелищата България пред просветена Европа, той най-сетне склони да бъде по-внимателен в обноските си и дори спря четата, за да могат всички да си придадат по-спретнат вид. Положиха грижи и да се подредят като за среща с Европа. За предния отряд: („авангардата“, както се наричаше тогава) избраха момчетата с най-напет, най-юнашки изглед. Зад тях, разчесал върху гърдите си огромните къдели на своята черна като гарваново крило брада, яздеше кръстоносецът отец Кирил, доскоро игумен на манастира „Свети Никола“ в Калугерово. Следваше го байрактарят Крайчо Самоходов със засуканите си педя-мустаци, издигнал високо зеленото знаме с разярения лъв и страшните думи на бунтовната клетва. Подир него препускаше останалата чета, подредена двама по двама. Самият Бенковски не беше в редицата, а яздеше отстрана, с обнажена сабя в ръце.

Оказа се, че подготовката, без да е била излишна, не е била и чак толкова необходима — славата на Хвърковатата чета и на нейния почти легендарен войвода Георги Бенковски ги беше изпреварила, та когато приближиха, цяло Белово, българи и европейци, бе излязло да ги посрещне и околността ехтеше от многоезичните приветствени викове: „Да живей!“, „Вива!“, „Живио!“, „Ура!“... Станали прицел на това всеобщо ликуване, конниците от четата чувствуваха, сякаш внезапно им бяха поникнали крила, а Бенковски — в държанието му имаше нещо тъй величествено, като че той не беше довчерашен хъш, а потомствен княз.

След кратко, но кръвопролитно сражение четата унищожи турската охрана на железопътната станция, която бе отказала да се предаде, а самата станция разруши и прекъсна телеграфните връзки с Пловдив и Цариград. После Бенковски и хората от щаба му бяха поканени на закуска в дома на далматинеца Иван Шутич, където домакинята, младата българка Мария от Татар Пазарджик^[8], просто не намираще с какво още да засвидетелствува внимание на славните си сънародници. Не бяха пренебрегнати и останалите момци — тях беловчани приеха и гостиха, сякаш посрещаха родни братя по Великден...

Докато траеше закуската у Мария и Иван Шутич, четата бе отрупана с какви ли не подаръци — оръжие, боеприпаси, коне, далекогледы, храна. Но когато Тома Георгиев съобщи на Бенковски, че много доброволци искат да постъпят в четата, стигна се до първите търкания:

— Не можем да приемем никого! — отсече по своя си навик войводата. — Сто и трийсет тръгнахме, пък виж на — по селата четата набъбна на двеста и повече. Каква хвърковата конница ще сме ние, когато челото ѝ ще е в Татар Пазарджик, пък опашката ѝ няма да е помръднала още от Белово? Не, отказвай на всички доброволци.

— На всички ли, войводо? — обади се един дрезгав глас до него.

Бенковски се извърна. Гласът принадлежеше на един среден ръст мъжага на неопределена възраст, широколик и с мустаци, които съперничеха на Крайчовите, и с безброй следи от рани по челото и бузите.

— Ти пък кой си, че се обаждаш? — сопна му се войводата.

— Ти за Тодор Харамията чувал ли си? — попита в отговор мустакатият.

Бенковски беше чувал. Тодор Харамията беше известен хайдутин, родом от Мехомия^[9], скитал бая години из планините на Македония с прочутата си адам-бой^[10] пушка в ръка и участвувал в стотина сражения срещу турците.

— Е, аз съм Тодор — заключи другият. — Същият, дето за българското си име е лял своя и чужда кръв навред между Родопите и Шар планина. Ако ти дава сърце, върни ме от четата.

Войводата помисли малко, сетне кимна на секретаря:

— Пиши Тодор Харамията. За него ще направим изключение.

— Изключение ли? — изправи се отпреде му стопанинът на къщата Иван Шутич. — Мигар нас с Мария ще върнеш?

— Мария? — не повярва на слуха си Бенковски. — Нима и госпожата...

— Че аз съм българка, войводо — с нотка на укор му рече Мария Шутич. — Не е ли достатъчно, за да...

— Добре, добре! — побърза да се съгласи той. — На такова родолюбие не може да се откаже.

— Ами аз, като не съм българин, не съм ли заслужил да воювам и ако потрябва, да умра за свободата на България? — намеси се един висок сламенорус мъж.

— А вие кой сте, ваша милост?

— Името ми е Албрехт и съм немец. Чувал съм да се говори, че вие проповядвате не родова или верска война, капитан Бенковски, а война срещу тиранията. Ако е вярно, не можете да не позволите и на мене, немеца, да допринеса за строшаването на едно позорно иго като тукашното.

— И на мене!... И на мене!... — чуха се още гласове наоколо, предимно на далматинци.

Бенковски разпери ръце в израз на престорено безсилие, но личеше, че думите на тези храбри и честни люде го бяха затрогнали.

— Предавам се! — каза той, а на суровото му мъжествено-красиво лице се хлъзна една от редките му усмивки. — Предавам се! — повтори. — Секретарю, запиши всички тези доблестни господа, а също и госпожата, която днес направи чест на българската кръв в жилите си.

Пред масичката, на която Тома Георгиев бе наредил дивита^[11], перата и тефтерите си, мигом се нареди цяла опашка от доброволци. Бенковски се приготви да излезе, но при вратата го спря още един молител; беше превалял отдавна средната възраст, та войводата се почуди — нима и този позастарял човек иска да се пише в четата? Изненада се четеше и по лицата на хората от щаба му, които го наобиколиха.

— Не за себе си ви моля, български велможи и войводи — високопарно рече човекът, — а за детето си. Ето го! Моят Владимирчо е едничкото ми богатство и аз с радост го поверявам на вашите ръце.

— Слабичък ми се вижда Владимирчо като за нашата работа — избоботи Крайчо Самоходов, като огледа с критично око момъка.

Огледаха го и другите. И май се съгласиха със знаменосеца — Владимирчо беше на двадесетина — двацет и нещо години, с младежка хубост, но нежен; изглеждаше крехък и слаботелесен въпреки късата сабя, която бе закачил на кръста си и която навярно имаше предназначението да му придаде юнашка външност.

— Вас не ви трябват само пехливани^[12] — настоя бащата. — Владимирчо владее изтънко френския език, а има и почерк за чудо и приказ. Такъв човек няма да ви е излишен, господа велможи.

— Пишете и него! — след кратък размисъл реши войводата. Посрещането в Белово му бе направило впечатление, та той реши, че навярно утре, когато чуждестранни делегации и кореспонденти плъпнат в новоосвободената България, нему няма да е излишен един помощник, опитен във френския език. — Ще го водим писар и преводач по френски език.

И с тези думи отмина — по-внушителен и по-величествен от когато и да било. Допущаше ли някой, че тези бяха последните кратки минути на неговото величие?

Защото навън го чакаха тревожни известия. Завръщащи се от път беловчани му известиха, че безброен башибозук^[13] плъзнал из Родопите и предавал на огън и сеч българските села. А един ездач на запенен кон му донесе писмо от Каблешков, който съобщаваше, че Клисура вече гори и турците, които я разсипали, сега се насочвали към Копривщица...

Времето на триумфа отминаваше. Започваше залезът...

Че трябваше да помогнат на копривщенци и на другите застрашени въстанали села, по това никой не спореше; нали именно тази бе задачата на Хвърковатата чета, както я бе определил още на тръгване войводата: „Тя ще бъде бърза като вихрушка и на часа ще се намира там, гдето е нужно нейното присъствие...“ Все пак, за да има по-голяма полза от нея, решиха да не минат по най-прекия път, ами да заобиколят откъм Ветрен, да вдигнат населението и по този край. А пътят за Ветрен минаваше през Акаджик^[14]. Едва бяха презполовили разстоянието до това чисто българско село, когато една нова случка ги

накара да дръпнат поводите и да спрат бяга на конете си — на това място шубраците се отвориха пред тях и на пътя им застана едно момче, което водеше подире си средно охранен кон.

— Тоя пък дявол откъде ли се пръкна? — каза отец Кирил, докато озъптяваше ата^[15] си.

— Какъв ти дявол — възрази му Захари Стоянов, — в муцуната е същински мацко...

След няколко години Захари Стоянов щеше да се прочуе и като автор на особено сполучливи прякори. Такъв се показа той и сега; по-точно име не можеше да се измисли на момчето — то наистина досущ приличаше на коте.

Беше нисичко, та никой не му даде повече от единадесет-дванадесет години (по-късно се оказа, че — ако не послъгваше — карало шестнадесетте). Имаше кръгло, мургаво лице, на главата не коса, а нещо като четинява козина в неопределен цвят, остри щръкнали уши, проскубани вежди и широка уста, която — независимо дали в смях или в плач — винаги бе разтеглена от ухо до ухо, като опъваше и чипото му носле, та ноздрите зейваха насреща. За останалите черти от външността му нека да се доверим на перото на Захари Стоянов: „... босо и одърпано, щото с огниво да цъкнеш наоколо му, щеше да пламне като прахан. На кръста му се жълтееше ръждив пищов без кремик, а конят му, без седло, беше вързан за врата само с пояса му, който служеше вместо юзда.“

То тъй упорито им правеше знаци, та Бенковски кимна на Тодор Белопитов, втория секретар на четата, да се заеме с него.

— Ти бе, Мацко — започна Белопитов и с това обръщение „узакони“ прякора на малкия. — Що щеш тук по никое време?

Момчето усети известна недружелюбност и в гласа на Белопитов, и изобщо в погледите на цялата чета, та сметна за благоразумно да отвори устището си и да зареве — хитро прецени, че истински юнаци като тези насреща му не може да не се омилостивят от детски плач. И успя — неколцина, се заловиха да го успокояват и строгостта им лека-полека се стопи. Тогава покрай сълзите и хълцането измъкнаха от него и думите му. Мацко (това име му остана, та никой не се интересува за истинското) бил чираче в Белово и като подочул накъде ще удари четата, задигнал коня на чорбаджията си и излязъл да ги посрещне. Защо ли? — Ами че защото бил българче и

искал да дойде в Балкана да се срази с турците и да им върне тъпкано за зулумите^[16] и безчинствата над раята^[17].

Белопитов го изслуша, но после поклати глава:

— Върни се в село, момче. Ти си на години за игра, но не игра като нашата — ние си играем с барут и куршуми.

— Ами че нали точно затова идвам и аз! — настоя Мацко. — Да им покажем на чалмалиите, че...

— Хайде, стига! — сръза го Крайчо Самоходов. — Нямаме време за разправии!

Момчето се разплака вече не на шега и се спусна да целува десниците на конниците.

— Моля ви се, чичковци, не ме отпращайте! — жално повтаряше то, докато оросяваше ръцете им със сълзите си. — Ще се намери работа и за мене. Аз ще ви нося водица и ще ви слушам във всичко!...

Едва сега момците от четата забелязаха, че войводата, обикновено бърз и рязък в решенията си, този път се въздържаше да произнесе тежката си дума, а със замислени очи наблюдаваше детето. Другите млъкнаха и се пооттеглиха, само новоприетият четник Владимирчо Ненов приближи до Бенковски и му подшушна полудоверително-полунаставнически:

— Ще сгрешим, ако го приемем, войводо. Утре ще дойдат при нас всякакви европейци, представители на цивилизовани държави. Какво ще си рекат те, като видят в редиците ни подобно плашило?

Войводата или не го чу, или изобщо не обърна внимание на думите му. Той слезе от коня и все така замислен и съсредоточен прекрачи до детето.

— Послушай съвета на този чичо, Мацко — рече му тихо, като сочеше Тодор Белопитов. — Не гледай какво беше в Белово — туй няма да го има вече. Оттук нататък наши другари ще са само дъждът, негодите, пролятата кръв.

— Вслушай се и ти в молбата ми, войводо — изплака Мацко. — Ако беше за гюрултии^[18], пущане фишеци^[19] или биене на камбани, аз нямаше да мръдна от село. Искам да дойда точно затуй, защото е опасно. Няма всички войници да останат живи, войводо, та, мисля си, все ще се случи нужда и от мене.

— Какво пък, нека остане! — реши войводата, като се обърна към хората си. — Може би под тия скъсани дрипели да се крие

юнашко сърце^[20]?

Мацко нададе радостен вик, метна се на коня и хукна по посока на Акаджик, изпреварвайки и „авангардата“. Не се разбра дали това бързане беше от нетърпеливост да влезе в бой, или от страх да не би войводата да се отметне от думата си.

... Беше ли юнашко сърцето на Мацко или не, това все още можеше само да се гадае. Но че то представляваше нещо като бездънен извор на хрумвания за всякакви дяволии, смешки и пакости, пролича още същия ден. Но вместо да преразказваме, по-добре нека отново да дадем думата на очевидеца, още повече че никой не може да го опише по-цветисто от него:

„Уморен от пътя, Мацко легнал в една нива да чака четата, която, щом се приближи, скача от един път пред конете като заец и бяга напред. От това негово ненадейно изникване от нивата конете се подплашиха и дълго време не можаха да дойдат в себе си. На някои от стражата калпаците паднаха, на други оръжията, а Тодор Хайдутинът — тук Захари Стоянов говори за онзи Тодор Харамията от Разлог, присъединил се, както знаем вече, към четата в Белово, — който нямал случай да се научи да язди кон по планините, стовари се като брашнен чувал отстрани на пътя, с вирнати нагоре крака.

— Дръжте го, кучия син! — извика той и насочи подир палавия Мацка своята тънка гега (т.е. дългата си пушка). Дружината го възпря, а то Мацко отдавна би се окъпал в своята кръв.

Но Мацко малко се грижеше, че на бача му Тодора се наместили ребрата. Той подскачаше пред конете на един крак...“

За зла чест думите на Бенковски се оказаха не предположение, а истинско предсказание. Още докато пълзяха по височините на Средна гора, завая и това беше вече онзи дъжд, който щеше да продължи десет денонощия и да причини почти толкова злини, колкото пушките шнайдер и оръдията круп на турците. После, когато излязоха на едно открито място и спряха да починат, погледите като един се насочиха на юг и мигом помръкнаха — от десет и повече места към небето се издигаха гъсти кълба дим; отделни юнаци се опитаха да подхвърлят одобрително, че това са запалени турски села, но никой не се излъга — Батак, Перущица, Сотир, Бойково, Дядово и други крепости на

въстанието вече представляваха огромни кладии. Когато хапнаха как да е под плющия дъжд, войводата пожела да провери годността на четата за сражение. Поставиха мишени и се изредиха да стрелят. Резултатът още повече потисна духовете — гръмнаха само половината пушки, а останалите или изплюха куршумите на крачка пред дулата, или изобщо не стигнаха до изстрел — дъждът бе превърнал барута в тях в лепкава черна кал...

Излизането им на Еледжик не само не доведе до разведряване на настроението, а напротив — още повече го утежни. И там въстаниците и семействата им мръзнаха под неспирния дъжд, но това бе най-малкото от злополучията. На Еледжик цареше грижа, която почти не се отличаваше от уплахата и покрусата — отсреща на Траяновите врата, се бяха появили редовни турски военни части, лъщяха и дулата на няколко планински оръдия; не беше нужно човек да е кой знае колко изпечен във военните работи, за да прецени, че слабите сили на въстаниците не биха могли да сразят или дори да спрат този неприятел. Тягостното чувство се засили, когато направиха повторно изпробване на оръжието. Сега от четиристотин пушки гръмнаха едва четиридесет... А последният удар върху духа на въстаниците дойде привечер, когато се оказа, че Владимирчо Ненов е оставил малката си сабя и е офейкал от Еледжик. Бенковски бесня и фуча, прати и двама муховчани „да доведат жив или мъртъв този изменник“, но потерята не успя — като е разбрал, че тук ще се стреля и мре, а няма да се приказва френски с посланици и кореспонденти, Владимирчо благоразумно бе отлетял като птица.

След този пръв случай на дезертърство унието стана вече пълно. То, изглежда, бе парнало и сърцето на войводата, защото нему оттук нататък липсваше силата да вдъхва кураж и вяра в победата. И станът на Еледжик постепенно се превърна в едно унило сборище, където хората отбягваха да срещат погледите си и нищо, дори и звънът на наковалните откъм „арсенала“, не успяваше да разсее всеобщата потиснатост.

И все пак разведряване дойде. И то от онзи, от когото най-малко го очакваха — от Мацко.

През този втори ден на Еледжик (29 април 1876) бяха изгубили Мацко из очи. Последен път го бяха видели сутринта, когато му подариха една пушка и сабята на беглеца Владимирчо, та

смешноватото му лице грейна като същинска месечина; оттогава той сякаш потъна в земята, дори на обед не дойде да си получи храната. Едва подир пладне започнаха да пристигат вести за него. Едни го видели сутринта няколко часа наред да излъсква на рекичката в дерето оръжието си с пясък. Други после присъствуваха, когато командувал циганите-железари да му поправят счупения пищов; разправяха, че не само се държал „по-ербап^[21]“ и от войводата, ами дори и ги налагал по гърбовете с плоското на сабийката си. Съобщенията за тези Мацкови „геройства“ върнаха усмивката върху много от помръкналите лица. Но най-големият му „подвиг“ все още идеше напред.

На здрачаване откъм дола се разнесе гърмеж.

— На оръжие! — извика някой и мнозина от въстаниците грабнаха пушките и залегнаха по посока на (както някои помислиха) неочакваното нападение.

Нападение обаче не последва. Откъм дола се зададе един циганин, който презглава бягаше към тях, облещил бели очи и изплезил една педя дълъг червен език. Търчеше той, като че ли всички дяволи на пъкъла го гонеха, препъваше се в разпасания си пояс и само от времена време хвърляше през рамо по един поглед, пълен със страх. Дойде циганинът до въстаниците и се хвърли на колене пред тях:

— Пашаларъм! Краката ви целувам, недейте ме оставя да ме убие тоя човек, който е там долу в дола! Куршумът мина покрай ухото ми^[22].

Ако се вярваше на циганина, в дола беше шетал самият сатана. Но още не си бе завършил той оплакването, когато зад него се зададе не друг, а Мацко, който, все ухилен от ухо до ухо, гордо издухваше пушека от цевта на пищова си. Истината скоро се разбра — палавият Мацко решил да изпробва едновременно и поправения си пищов, и майсторлъка си в стрелбата, та взел, че гръмнал покрай циганина. Е, за това свое „юначество“ той си получи заслуженото наказание (с него, проявявайки особена охота, се зае Тодор Харамията, който и без това имаше „да му го връща“), но случката разсмя всички, дори и най-обезсърчените. И неусетно в стана се върнаха и закачките, и шегите, и усмивките.

— Виждате ли — каза Бенковски на най-приближените си, — понякога и смехът е оръжие. На Мацковите дяволии трябва да

благодарим, загдето от тълпа отчаяни люде се превърнахме отново в бодра войска!...

Събитията от Априлската епопея са известни. Та тук няма да ги преразказваме. Ще припомним само, че преди да бъде нападнат Еледжик, дойде вест за критичното положение на Панагюрище и че след доста препирни Хвърковатата чета се отправи към столицата на IV революционен окръг на помощ. Оказа се, че е късно да се помогне на Панагюрище — след няколкодневни юначни битки градът бе паднал и когато четата се появи на върха Лисец, турците вече доразграбваха онова, което бе оцеляло от пожарищата, а онези от храбрите панагюрци, които не бяха загинали в сраженията, бяха побягнали в планината, главно към местността Разслатица. Все по това време Георги Бенковски, като гледаше от високо с просълзени очи как огънят довършваше Панагюрище, произнесе онези думи, които останаха записани в историята: „Моята цел е постигната вече! В сърцето на тиранина аз отворих такава люта рана, която никога няма да заздравее; а на Русия — тя нека заповяда!...“

Но за писането на история беше още прекалено рано. Действителността сега имаше други имена — студ, дъжд, турски куршуми... Съвсем скоро към другите бедствия се прибави и още едно — глада, който еднакво мъчеше и въстаниците, и невинното население, потърсило закрила в негостоприемната планина. Гладът скоро стана даже по-голямо зло от куршумите; навярно под впечатление на мъжествената защита на панагюрци турците на Хафъз паша^[23] почти не проникваха в планината и сраженията позагълхнаха, докато от липсата на храна жестоко страдаха и млади, и стари, и невръстни деца...

Впрочем думата „липса“ не е напълно правилна — храна имаше, но тя бе недостъпна за българите, изпълнили тази част на Средна гора. Между позицията, заета от аскера^[24], и подножието на планината скитаха цели стада и отделни говеда без стопанин, ала дръзнеше ли някой да се опита да ги приближи, турските далекобойни пушки веднага заговаряха и го принуждаваха да се откаже от намерението си — Хафъз паша знаеше, че сега гладът е неговото най-силно оръжие и зорко внимаваше да не се лиши от него.

През тези безрадостни дни може би никой на Лисец и Разслатица не се терзаеше повече от Бенковски. Защото гладът и неспирният дъжд мъчеха и него наравно с останалите, ала той имаше и две допълнителни угризения — че повеждайки народа, го е довел до днешните злочастия („Изпразнете оръжието си отгоре ми, тук да умра! — вайкаше се той. — Не съм достоен аз вече да живея. С какви очи ще погледна света?“^[25]) и че той, всепризнатият вожд, е принуден да гледа как умират от глад пред него, а не може да стори нищо, за да засити поне децата и най-отпадналите. Поради всичко това толкова по-голямо беше изумлението на войводата, когато на третата сутрин го намери една „делегация“ (тъй се нарекоха хората сами) от избягалите по Разслатица панагюрци, които му поблагодариха за изпратения от него добитък — заклали го още през нощта, разправяха, и как да е го сварили, та спасили ония, дето вече берели душа. Бенковски отначало помисли, че това е зла и отмъстителна подигравка на тези мъченици, но „делегацията“ с нищо не показваше да се шегува или присмива. Подпита ги със заобикалки и хората му разказаха — рано сутринта, на развиделяване, един въоръжен до зъби малчуган довел в гората стадо от две дузини овце и ги предал на панагюрци с поръчка от войводата да послужат за изхранване на най-нуждаещите се.

— Не беше ли едно дребничко момче с щръкнали уши и голяма уста? — предпазливо се заинтересува Георги Бенковски.

— Същото, войводо — беше отговорът. — Въоръжено с пушка, къса сабя и пищов с жълт тепелик^[26], пък на лицето му през цялото време ей такава усмивка.

Войводата отпрати как да е „делегацията“, а после тръгна по Лисец да търси героя на този вече истински подвиг. Една група въстаници, скупчени откъм западната страна на хълма, привлече вниманието му. Дочу смях и се досети, че Мацко навярно ще да е там — в последните дни като че ли той единствен бе успявал да възвърне бодростта на тези нещастници. Не беше трудно да приближи неусетно — всички гледаха към средата на групичката, та не го забелязаха, — и Бенковски застана зад гърбовете на най-външните от кръга. Не се бе излъгал: беше се разчуло за нощните юначества на Мацко и сега въстаниците го разпитваха за подробностите, пък малкият дявол не само че не се самоизтъкваше, а разказваше по такъв начин, че никой не можеше да устои на усмивката.

— ... отделих аз двайсетина глави овце — разказваше Мацко — и ги подкарах. Но не щеш ли, в тъмното съм се объркал, та вместо към гората, повел съм ги право към шатрата на Хафъз паша.

— Е, що? — изкиска се някой. — Да не се прегърнахте с пашата?

— На пашата аз не налетях, ама на един низам^[27] — толкоз висок, че се помислих пред Лисец, ако не дори и пред Братията...

— Е, посмали Манго! — рече един.

— То отколе е казано — прихна в смях друг, — че на страха очите...

— Разправяй, Мацко, разправяй нататък!

— Бях вече отворил гърло да извикам лозинката на нашите, когато тоя великан ме превари: „Ким о, бре?“^[28] Ами сега? Да карам напред, ще вляза на вълка в устата. Да оципя пътя и да избягам, ще опусна стадото.

— И ти какво избра, Мацко?

— Нито едното, нито другото. Рекох му в отговор: „Аз съм Настрадаин ходжа бе, не ме ли позна по бялата брада!“ Оня направи не темане^[29], а се сгъна като джобно ножче и ми дума: „Селямалейкум^[30], ходжа ефенди^[31], върви накъдето ти сърце...“

Последните думи от веселите измислици на Мацко тъй и не се разбраха — потънаха те и се удавиха в дружния смях на мъжете. Като позатихна шумът, момчето завърши:

— Точно така се смях и аз, докато докарвах стадото на Разслатица.

Бенковски разблъска хората, отиде до Мацко, вдигна го на ръце и звучно го разцелува по двете бузи. После го спусна на земята и без следа от насмешка разтърси малката му десница:

— Туй е наградата за юначеството ти, Мацко. Ти доказа, че наистина мястото ти е било сред въстаниците.

— А целувката за какво беше, войводо? — закачливо попита момчето.

— За смеха ти. Нощес си срещнал очи в очи опасността, пък го разправяш тъй, като най-голям джумбуш^[32]: Пред опасността се смее само смелия... — Бенковски извърна поглед към мъжете от четата. — Видяхте ли — не дрехите правят юнака, а сърцето...

Когато се разбра, че въстанието в Тракия е окончателно подавено, Георги Бенковски реши да поведе четата към Стара планина. По-точно — остатъка от четата. Понеже мнозина пожелаха да останат тук, при семействата си, та доколкото беше възможно, да ги закрилят. Други, начело с Тодор Харамията, поеха към Рила, където според тях щели да бъдат в безопасност. Трети, например Крайчо байрактарят, предпочетоха да не напуснат Средна гора, която познаваха по-добре.

И тъй един ден (неделя, 2 май) четата, която сега не броеше повече от 70–75 души, пое на север. Пътят им ги отведе в Петрич. Селото беше безлюдно и опустошено — много белези говореха, че тук бе шетал башибозук, — но населението му се оказа оцеляло. То бе намерило укритие в местността Вран камък и предните му стражници забелязаха четата, та не се стигна до разминаване. Също и петришките въстаници страдаха от дъжда, студа и нощуването под открито небе, но поне се бяха опазили от глада — успели бяха при бягството в гората да си вземат припаси. Тук панагюрецът Рад Джонов, поибренецът Делчо Ливер и още неколцина също помолиха войводата да ги освободи от клетвата им, за да потърсят спасение по тези места. Бенковски не задържа никого, но специално на Делчо, въстаник с доказани качества на човек и българин, постави условие да вземе със себе си Мацко да се погрижи за него. Делчо Ливер не само прие, но и обеща да има момчето като свое собствено дете.

Да, но нещата съвсем не тръгнаха така лесно и тогава, когато отец Кирил съобщи на Мацко решението на войводата. Тежки сълзи оросиха некрасивото лице на момчето, неми ридания разтърсиха крехкото му телце. Хвърли се той в краката на свещенослужителя, прегърна коленете му:

— Ох, чичо, дядо попе! — бъркаше той думите си. — Моля ви се като на бащица, недейте ме оставя...

Затрогна се сърцето на отец Кирил, но той не прие да обрече момчето на сигурна гибел.

— Невъзможно! — каза му, като се стараеше да придаде на гласа си твърдост. — Ние отиваме на такъв дълъг път, който малки момчета като тебе не могат да утърпят. Хайде, целуни ръка на чичови си, да се простиш, и се моли богу за нас. Ти си безгрешно пиле...^[33]

Мацко обаче не искаше и да чуе. Той продължаваше да се държи о свещеника, а сълзите му се стичаха вече като два кристални потока.

— Не плачи! — чу се един познат глас до него. Мацко вдигна очи — говореше му войводата. — Не плачи! — повтори Бенковски. — На юнак като тебе не прилича да се циври като пеленаче.

— Как да... не плача... войводо... — хълцаше момчето, — когато ще... да ме изоставите...

— Не те изоставяме, а ти възлагаме да останеш тук с важна поръка — без следа от присмех каза войводата и Мацко наостри уши:

— Поръка?

— Твоят смях е целебен, Мацко. Тези страдалци — войводата посочи с ръка петричани — се нуждаят от него.

— Веднъж те чух да казваш, че той бил оръжие. Предпочитам да съм там, където смехът ми ще е оръжие, а не цяр...

— Заклевам ти се — рече му все така сериозно войводата, — съвсем скоро тук ще стане така, че отечеството ще потърси твоето оръжие — и смеха ти, и жълтия ти пищов. Но за да можеш да му го дадеш тогава трябва да оцелееш. А за да оцелееш...

Не довърши. Но не беше и нужно — момчето го разбра. И в знак, че приема поръката, приближи до Бенковски и допря устни до десницата му.

Мацко бе пожертвувал чувствата си.

За да е полезен...

[1] **Шишане** — стара къса и тежка пушка с широка цев. ↑

[2] **Мечка** — днес с. Оборище, Пазарджишки окръг. ↑

[3] **Тайфа** — дружина, чета (най-често на безделници). ↑

[4] **Черкезин** — човек от мохамеданско племе из Кавказ, част от което преди Освобождението било заселено по нашите земи и вършило големи издевателства над българското население. ↑

[5] **Бабаит(ин)** — лице, което се представя за юнак, за храбър човек; **бабаитлък** — представяне за юначество. ↑

[6] **Ятаган** — къса извита сабя. ↑

[7] **Заптие** — стражар: заптисвам — арестувам. ↑

[8] **Татар Пазарджик** — днес гр. Пазарджик. ↑

[9] **Мехомия** — днес гр. Разлог. ↑

[10] **Адам** — човек; **адам-бой** — човешки ръст (големина). ↑

[11] **Дивит** — металическа мастилница с отделение за пера, която се е носела на пояс. ↑

- [12] **Пехливан(ин)** — борец; прен. герой. ↑
- [13] **Башибозук** — нередовна войска; прен. сбирщина. ↑
- [14] **Акаджик** — днес с. Акаджиево, Пазарджишко. ↑
- [15] **Ат** — жребец. ↑
- [16] **Зулум** — насилие, грабеж. ↑
- [17] **Рая** — немохамеданското население на султанска Турция; прен. — безправен, робски народ. ↑
- [18] **Гюрултия** — шум, врява. ↑
- [19] **Фишек** — цев от хартия, напълнена с барут; **къор-фишек** — ракета; прен. блъф, лъжа. ↑
- [20] Репликата — автентична. ↑
- [21] **Ербап** — смел, мъжествен; способен, годен за нещо. ↑
- [22] Автентично. ↑
- [23] **Паша** — генерал; висш военен или административен началник. ↑
- [24] **Аскер** — войска; войник. ↑
- [25] Автентично. ↑
- [26] **Тепелик** — краят на дръжката на пищов. ↑
- [27] **Низам** — редовна войска; войник от редовните войски. ↑
- [28] „Кой е, бе?“ (тур.). ↑
- [29] **Темане** — поздрав с допиране на ръката до устата, челото и гърдите. ↑
- [30] Поздрав между мюсюлмани (араб.) в смисъл на „бъди здрав“. ↑
- [31] **Ефенди** — господин; господине. ↑
- [32] **Джумбуш** — смешка, веселба, забава. ↑
- [33] Репликите на Мацко и отец Кирил — автентични. ↑

РАДА, ДЕВОЙКАТА С ХИЛЯДА ОСЕМСТОТИН И ТРИМА БАЦИ

*При това и 1000 жители и деца...
разнасяли под град от куршуми вода на нашите
войски и даже на стрелците от първа линия...*

Граф Н. П. Игнатиев

Много по-късно Едуард Гаврилович Елерс обичаше да казва със смях, че съдбата, в съдружие с бога на войната, трудно е можела да избере по-неподходящ час, за да му поднесе тази изненада. Но тогава, когато чу необикновената вест от устата на унтерофицера Шчербин, никак, ама наистина съвсем никак не му беше до смях.

То се случи на 11 август 1877 година, когато на Шипка вече трети ден се водеше незапомнена битка. Не, никаква битка не беше това, а същински земен пъкъл! Заела околните височини, турската артилерия сипеше огън и желязо върху непокорния връх. Балканът се тресеше, люшката се под нозете, там, където се разбиваха турските снаряди, сякаш стотици вулкани изригваха камъни и пръст, ще речеш — самото небе се е сринало върху Шипка и е предало на гибел и унищожение всяко живо същество. Но щом турският главнокомандуващ Сюлейман повярваше, че се е отървал от проклетите защитници и изпращаше нагоре гъстия мравуняк на безчислените си войски, пред тях като духове на земята се изправиха пак руските солдати и българските опълченци и къде с куршуми, къде с щик или с камъни отново и отново прогонваха пълчищата му.

Осемнадесет такива турски атаки се бяха стоварили до този час върху позицията, а личеше, че Сюлейман паша^[1] няма намерение да спре и че ще поведе таборите^[2] си на нов щурм, за да изтръгне най-сетне онази победа, за която още предната вечер телеграфически се бе похвалил на султана в Цариград. И този път като че аллах обещава

да се покаже милостив към пашата: бойците от Орловския полк се бяха стопили наполовина, българските дружини по численост вече бяха съвсем малко по-големи от роти, „Стоманената“, „Кръглата“ и някои други батареи бяха замлъкнали завинаги... Не беше по-добро положението и в 35-и Брянски полк, който преграждаше дясната страна на позицията срещу свежите алаи на Расим паша — вече двадесет и осем офицери и шестстотин и седемдесет солдати от неговия състав бяха намерили геройската си смърт по склоновете на Шипка, а колко бяха умиращите и ранените — това никой не можеше да пресметне. Също и природата сякаш се бе отвърнала от славяните и подпомагаше османците — слънцето сипеше адска жега над голия връх, а водата не стигаше дори да се промият раните на пострадалите...

Малко след пладне командирът на брянци полковник Едуард Гаврилович Елерс, озадачен от внезапното замлъкване на турската артилерия, престана да премята парчето олово в устата си (един опълченец, бивш хайдутин, го бе научил, че така по-лесно се изтърпява на жажда) и се заслуша. Да, канонадата бе престанала. Полковникът излезе от землянката си, вдигна до очи бинокъла и огледа местността отсреща. Двете височини пред погледа му — Волинска и по-далечната Малуша — бяха буквално залети в синьо и червено: цветовете на турските униформи и фесове. Опитният командир лесно пресметна наум — за следващата атака Расим паша престоляваше поне десет табора пехота и отделно многобройна черкезка^[3] конница. Не беше трудно да се разгадае замисълът на турското командване — в шестата за този ден атака пехотата на Расим паша трябваше да прегази останалия без артилерийска подкрепа и крайно изтощен Брянски полк, а конницата да избиколи позицията откъм североизток и да прекъсне пътя за Габрово... Полковник Елерс помисли за своите оредели роты и си каза, че този път май и да измрат до един, пак няма да спрат врага.

Той се върна в землянката и заповяда на полковия писар:

— Пишете бележка до генерал Столетов, Егор Алексеич. — И започна да диктува онова паметно писмо, което след години всички щяха да приемат като вопъл на командир, който е разбрал близката гибел на хората си. — „Кажете вярно...“

— Да започна ли с „Ваше превъзходителство“, Ваше високоблагородие? — попита писарят.

— Няма нужда от обръщение. Сега и на генерал Столетов не му е до официалности. Пишете: „Кажете вярно, ще ни дойде ли свежа помощ. Сега е два часът следобед. Не бива така да залъгваме войниците.“ Толкоз. Написахте ли? — Елерс подписа бележката и я подаде на майор Фомичев, началник-щаба на полка: — Да се отнесе веднага на Негово превъзходителство!

— Ще я отнеса сам — скочи на крака Фомичев. После обясни: — Хората ни са доведени до крайно изтощение, господин полковник. А след малко ще имат отново нужда от всичките си сили...

Майорът изтича навън. Не бяха още заглъхнали стъпките му, когато отнякъде долетяха призивните звуци на тръба, последвани веднага от глух вик на хиляди гърла.

— Започва се... — произнесе писарят Егор и се прекръсти.

Полковник Елерс оправи с привичен жест китела си и разкопча кобура на револвера. И точно в този миг на върховно напрежение съдбата и богът на войната му поднесоха своята изненада — в землянката се появи гигантът Шчербин и с ръка до козирката се обърна към него:

— Ваше високоблагородие, разрешете да доложам!

— Че започва деветнадесетата турска атака ли, унтерофицер? Това го разбрахме и ние...

— Не е за атаката, Ваше високоблагородие — поклати глава Григорий Дмитриевич Шчербин, а от светлите му очи бликаше луд смях.

— Тогава?

И тук било съдено Елерс да чуе последното нещо, което бе могъл да очаква:

— В полка бе намерена жена...

— Какво? Какво? Какво? — повтори на скоропоговорка командирът на брянци. Лицето и гласът му изразяваха пълно смайване. — Къде е тази жена, Григорий Дмитриевич? Доведете я начаса!

— Ето я, Ваше високоблагородие — рече в отговор гигантът. После потърси нещо не зад гърба, а зад крака си и го избута напред.

Беше едно седем-осемгодишно момиченце — босичко, с разкъсани прашни дрешки и с отдавна неизमितо кръгло личице, украсено само от две широко отворени очички с цвят на шоколад.

— Кой?... Коя е?... — започна объркано полковник Елерс. След това си наложи да се овладее, приклепна до детето и улови крехките му рамене. — Коя си ти, девойко? — попита.

— Рада — произнесе доверчиво момиченцето и офицерът отново се обърка: нищо не можеше да бъде по-нелепо в този ден на Шипка от това чуруликащо детско гласче.

— Чия Рада? — продължи да пита той. И като не получи отговор, запита по друг начин: — Как се казва баща ти?

Мълчание.

— А майка ти?

— Вълевица — изрече отново детето.

— Какво търсиш тук?

— Чичо Стъопа...

— О, господи!... — изпъшка шумно полковник Елерс.

— Разрешете аз да доложа — обади се отново унтерофицерът Шчербин. И когато получи съгласието на полковия командир, продължи: — Намерих малката при обход на позицията, Ваше високоблагородие, приласках я и можах да измъкна това-онова от нея. Тя наистина се казва Рада и е някъде от Енизаарско^[4]. Баща и е бил заклан от турците, когато отстъпвали, преследвани от Предния отряд на Негово високопревъзходителство генерал-фелдмаршал Гурко. После обаче, когато отрядът се оттеглил към Балкана след битките при Ески Заара^[5], майка й тръгнала с нея и с другите си деца на север. За нещастие някъде по пътя я изгубила в навалищата. Тогава я прибрал един от нашите...

— Чичо Стъопа — обади се на това място момиченцето.

— Доколкото разбрах от описанието на униформата му — продължи Григорий Дмитриевич, — този чичо Стъопа ще да е бил наш казак. Взел детето на коня пред себе си и го пренесъл чак някъде докъм Габрово.

— Имало до петнадесет-двадесет такива деца, Ваше високоблагородие, които отряд казаци спасили от клане — намеси се в разговора писарят. — Говореше се — казаците подкарали и една крава, да не остават сиротните дечица без мляко...^[6]

— И сега Рада?...

— Да, Ваше високоблагородие — рече гигантът. — Сега Рада обикаля по позициите и търси своя чичо Стъопа...

— Господи! — възкликна отново Едуард Гаврилович Елерс. —
Че точно сега ли трябваше...

Той не успя да завърши. В землянката връхлетя майор Фомичев и веднага извика:

— Турците развиват атаката си, господин полковник. Вече са в дола пред нашите предни позиции, а черкезите ни обхождат от север...
— После зърна момичето и ококори смаяни очи: — Какво е това?

Часът беше такъв, че никой не му отговори. Вместо това Елерс попита:

— Предадохте ли писмото ми на Негово превъзходителство?

— Тъй вярно, господин полковник. Ето отговора.

Командирът на брянци грабна бележката. На нея генерал-майор Николай Григориевич Столетов, командир на Българското опълчение и общ началник на Шипченската позиция, бе надраскал: „Свежа помощ, както на тебе ти е известно, няма. Вземи половин баталион, но знай, че ще се отслаби левият фланг.“^[7]

— Доведохте ли подкреплението? — попита Елерс.

— Тъй вярно. Оставих хората в укрытие тук, малко по-нагоре.

Турското „алла-а-ах“, примесено с честа пушечна стрелба, се чуваше вече съвсем наблизко. Полковникът нахлупи фуражката си, но преди да излезе, отдели още една минута за детето:

— Ти ще останеш тук — каза му. — Разбираш ли? Тук, при този чичо. Той се казва чичо Егор. Ще го слушаш и няма да показваш и нослето си навън. Че навън... да, навън е лошо, а ще стане и още по-лошо.

Веднага след тези думи той изскочи навън, последван от унтерофицера Шчербин. Още на първата крачка един турски куршум отнесе фуражката му, но полковникът сякаш изобщо не забеляза, че смъртта е минала тъй близо до него. С един-единствен поглед обхвана позицията. Прошепна си горестно „Началото на края...“ и с тези думи най-добре изрази онова, което виждаше. Защото турските пълчища вече бяха нахлули в предните окопи на полка му и там се водеше отчаян ръкопашен бой между тях и малцината защитници, на които пушките сега служеха само като тояги, защото нямаха нито един патрон за тях. Далеч вляво българските опълченци, които отбраняваха Орлово гнездо, не бяха в по-добро положение, защото виждаше се, че на градушката от куршуми отговаряха само с камъни, с труповете на

загиналите си другари и със своята бодра песен „Шуми Марица...“ — нищо друго, ако не броим мъжеството им, не бе им останало. От другата страна, явила се вече в тил на брянци, черкезката конница приближаваше пътя за Габрово.

— Унтерофицер?

— Заповядайте, Ваше високоблагородие — изпъна се до него Григорий Дмитриевич.

— Изтичайте до първия боен ред и предайте нареждането ми хората да се оттеглят на втората позиция. Но там ако ще и да умрат до един, да не отстъпват нито крачка по-назад. Разбрахте ли? — После, сякаш изпитал угризения, добави: — Кажете им да се удържат само четвърт час, докато аз дойда със свежото подкрепление. Да, тъй им кажете.

Гигантът отдаде чест и нехаен към куршумите, втурна се надолу. Полковник Елерс го проследи донякъде, обърна се и забърза към укритието на изпратения полубаталион.

Не след дълго на позицията на 35-и Брянски полк положението стана вече не критично, а безнадеждно. Пехотата на Расим паша почти безпрепятствено прегazi предния ред окопи и с тържествуващи викове „Аллах!... Аллах!... Аллах!...“ нахлу във втория. Брянци ги посрещнаха с последните си патрони, после им противопоставиха щиковите и прикладите си — последното оръжие, което им оставаше. Битката се превърна в ръкопашна и се водеше с еднаква стръв и ожесточение и от двете страни. Бойната линия постепенно се загуби: на места брянци удържаха напора и даже намираха сили да изтласкат надолу напиралите османски пълчища, другаде турците смогнаха да овладеят окопа и даже бавно-бавно изтикваха оределите редици на руските солдати.

На позицията цареше невъобразим хаос. Барутен дим засенчваше яркото августовско слънце, а разсееше ли се неговата чернилка, виждаха се вкопчени гърди срещу гърди мъже, застинали трупове на убити, разплискана по камъните човешка кръв и всичко това се огласяше от пушечни гърмежи, ругатни, проклетия, „Ура!“ и „Аллах!“, стенания на ранени и умиращи, грохот на търкалящи се камъни...

Постепенно и за най-неопитното око стана ясно, че битката щеше да завърши с победа на полумесеца над кръста. Макар да

напрягаха и сетните си сили, брянци бяха осъдени. Редовете им се топяха, докато на мястото на всеки убит турчин веднага заставаха други десет. Но когато само минути деляха полка от разгрома, някъде от височината се появи група от стотина — сто и петдесет солдати (толкова броеше вече един полубаталион!), които с щикове в ръка и с гръмко „Ура!“ не затичаха, а полетяха в помощ на своите братя. Пред всички се носеше храбрият командир на брянци Елерс. Гологлав, разгърден, с почерняло от дима лице, уловил, в едната ръка сабя, а в другата револвер, той тичаше начело на подкреплението, като зовеше с цяло гърло:

— Напред, братя! Напрееед!... Който е на крака и може да държи оръжие — след меен!...

Той и неговите богатири прелетяха двестата крачки до мястото на битката и с яростен вик се врязоха в ликуващите до преди минута турски редове. И стана чудото! Сто и петдесет души срещу десет табора — то е все едно мишката да се преборва с планината. Но имаше и друго: геройският дух на солдата и великият пример на командира. Стъписаха се турците, поколебаха се. Някой изпищя жалко: „Вай, аллах!...“^[8] и обърна гръб. Други го последваха. А който остана, той падна под яростния удар на Елерс и неговите хора.

Брянци преследваха противника чак до хълма Лисата, но там Елерс заповяда на тръбача да свири „отбой“ — колкото и да беше разгорещен от битката, полковникът не загубваше здравия си разум, та виждаше, че всяко отдалечаване от позицията ще обрече войниците му на сигурна гибел. Той изтегли остатъците на полка си, а сам се изкачи на командното си място горе при землянката. Отново огледа околността. Отсреща прогонените табори на Расим паша се бяха посъбрали след бягството и точно подхващаха предишната бясна стрелба към окопите на Брянския полк. Вляво орловци и българските опълченци се задъхваха в щиков бой срещу низамите^[9] на Шакир паша, но сякаш и този път щяха да удържат. Най-тревожно беше положението към север. Там черкезката конница вече почти достигаше спасителния път към Габрово, но нямаше нито един-едничък солдат, който генерал Столетов да им противопостави.

— Ще ни отрежат — произнесе някой.

— Вярно, ще ни отрежат — съгласи се полковник Елерс. — Тяхна работа! А ние ще си вършим нашата — ще се бием до последен

човек. Майор Фомичев!

— Заповядайте, господин полковник — каза отривисто началникът на щаба.

— Отдайте разпореждания полкът да премине към кръгова отбрана. И нека се разгласи на хората, че повече не можем да разчитаме на никаква подкрепа. Ние, брянци, ще умрем до един, но турчинът няма да види гърбовете ни — тъй да се каже на всеки човек!

— Слушам, господин полковник — козирува майорът.

Като даде това нареждане, Едуард Гаврилович Елерс надникна в землянката. И се смързна от учудване и уплаха.

— Къде е детето?! — изрева строго.

Писарят Егор се изправи виновно пред него:

— Виноват, не зная, Ваше високоблагородие — премига объркано. — Бяхме с него тук, но когато ви чух да викате всеки, който е на крака, аз също взех пушката и... А като се върнах, Рада вече...

— Е... е... ето я... Ваше 'ро-дие — заекна някой до полковника.

Ужасът, събран в този глас, накара командира да се извърне бързо. Говореше гигантът Шчербин и сочеше някъде надолу. Елерс проследи погледа му. И видя момиченцето. Макар турските куршуми да плющяха около нея, малката Рада бе нарамила дървена бъклица и с нея подскачаше по камъните далеч напред, даже извън изоставените предни окопи, спираше за малко, навеждаше се, а после отново притичваше по-нататък.

— Разбирате ли? — с безкръвни устни произнесе майор Фомичев. — Детето е намерило отнякъде малко вода и сега обикаля нашите ранени...

— Боже всемогъщи! — прекръсти се молитвено унтерофицерът Шчербин. — Запази я!...

Погледаха минута-две, после полковник Елерс изговори тихо:

— И нека после разправят клеветниците, че българите не били узрели за свободата си, че я получавали даром...

Не позна собствения си глас — така пресъхнало беше гърлото му. Тогава отново се обади Григорий Дмитриевич Шчербин:

— Ваше високоблагородие, разрешете да изведе детето!...

— Върви, унтерофицер — кимна командирът. — И нека бог да пази... и двама ви...

Гигантът затича надолу — не на крачки, а на огромни, подходящи на ръста му подскоци. Затаили дъх, всички горе стояха като вкаменени и само го следяха с поглед. Той прескочи вторите окопи, после се прехвърли през първите и вече сажени^[10] след сажени приближаваше към малката разносвачка на вода. И сега опитните воители със смайване видяха нещо напълно необяснимо: трябваше да се очаква, че земята около Шчербин и Рада ще заври и закипи от турски куршуми, а то напротив — огънят на вражеските табори разрежда и почти замря. Още се чудеха на тази загадка, когато един далечен вик им даде отговора.

— Ура-а-а!... — крещяха непознати гласове някъде зад тях. — Помощ иде, помо-о-ощ!... Ура-а!...

Всички обърнаха глави и видяха онова, което турците бяха съзрели преди тях — яхнали по двама и по трима на кон, към Шипка приближаваха стрелци от „желязната“ 3-а бригада. Дългоочакваната помощ беше дошла! Ура! Ура-а!...

— Спасени сме! — тържествуващо изрече Фомичев. — Може вече да се каже, че Сюлейман окончателно си е строшил зъбите в нашата Шипка!...

— Гледайте, гледайте как бягат черкезите! — обади се Егор Алексеич, писарят.

И наистина щом стрелците скочиха от конете и веднага се нахвърлиха върху тях, черкезите обърнаха конете и презглава побягнаха към своите...

Шипка беше спасена!

Над Орлово гнездо гордо се вееше и плющеше Самарското знаме!...

Привечер полковник Елерс повика целия офицерски състав на полка горе, при командния си пункт. Когато се събраха, появи се унтерофицерът Шчербин, като водеше за ръчица малката Рада. Тя си беше дребничка и малка, но покрай неговата великанска снага изглеждаше съвсем като кукличка. Но иначе добрият Григорий Дмитриевич беше поизмил личицето ѝ, та то сияеше, сякаш с праха и потта от него бяха премахнати и следите на многото преживени ужаси. Всички я посрещнаха с радостни възклицания, а тя им се усмихна и

като че самото слънце дойде сред коравите мъже, доведено от тази детска усмивка.

— Господа офицери — изправи се Елерс, — повиках ви, за да решим всички заедно бъдещето на малката Рада. Може би не знаете, но тя си няма никого — нито баща, нито...

— Не сте прав, Ваше високоблагородие — буйно го прекъсна най-младият от събраните, прапорщикът^[11] Беляев с едва наболите мустачки. — Рада има целия Брянски полк!...

Офицерите вкупом прошумяха одобрително, а майор Фомичев се обади:

— С днешното си геройство Рада показва, че е достойна да краси състава на който и да е полк в света, дори и на Брянския!

— Тогава да смятам ли — повиши отново глас командирът, — че сте съгласни полкът да осинови Рада и да поеме завинаги закрилата ѝ?

Отговори му един нестроен, но възторжен хор:

— Тъй вярно, съгласни сме!...

— Ще я възпитаем в духа на брянци! — добави един.

— Ще я пратим да учи в най-добрия лицей — извика друг.

— И ще ѝ съберем зестра — допълни трети. — Предлагам от днес нататък от всяка офицерска заплата да се отделят суми за задомяването на нашата дъщеричка!...

Полковникът Елерс вдигна ръка и когато шумът затихна, заключи:

— Значи, прието?

— Прието! — откликнаха в един глас всички.

— Ще рече от този момент нататък Рада става дъщеря на, хм, хиляда осемстотин и четирима бащи...

— Хиляда осемстотин и трима, Ваше високоблагородие — поправи го началникът на щаба Фомичев. — Преди малко капитан Заватски...

Хиляда осемстотин и трима — толкова бяха останали от 3456-те брянци след деветнадесетата турска атака на Шипка!

Полковник Елерс разтърси глава и не си позволи да се поддаде на мъката си, причинена от тази равносметка.

— Тогава да оформим нещата, както изисква редът. Пишете заповед, Егор Алексеич. „По всеобщо решение в състава на 35-и Брянски полк се зачислява малката българска героиня Рада...“

Той спря озадачен — никой не знаеше как се е наричал бащата на момиченцето. И в този момент, нарушавайки всички устави, му помогна не друг, а най-нисшият по чин — унтерофицерът Шчербин:

— Едуардовна, Ваше високоблагородие.

Всички се засмяха. Засмя се и Елерс, докато кимаше:

— Приемам! За мен ще бъде чест Рада да носи моето име. И тъй, пишете, Егор. „Рада... Едуардовна... Брянска!...“

— Ура! — извикаха офицерите. — Ура-а!...

Едуард Гаврилович Елерс прегърна детето и с него на ръце се показва на бруствера на командния пункт. Чули необикновеното оживление на офицерите, брянци от цялата позиция се бяха изправили и гледаха нагоре. Полковникът вдигна Рада високо над главата си и извиси глас:

— Солдати и унтерофицери, братя! Току-що командването на полка взе решение да осинови...

Не можа да продължи — незапомнено „Ура“, придружено от хвърчащи към небето фуражки, заглуши думите му. После от позицията, над която само до преди няколко часа вилнееше безжалостната смърт, проеча всеобщ възглас, който утвърждаваше живота:

— Ура!... Да живее Рада, дъщерята на полка!...

[1] **Паша** — генерал; висш военен или административен началник. ↑

[2] **Табор** — баталион; дружина. ↑

[3] **Черкезин** — човек от мохамеданско племе из Кавказ, част от което преди Освобождението било заселено по нашите земи и вършило големи издевателства над българското население. ↑

[4] Ени Заара — Нова Загора. ↑

[5] Ески Заара — Стара Загора. ↑

[6] Описаният случай — автентичен. ↑

[7] Текстът на разменените писма — автентичен. ↑

[8] „Олеле, боже!...“ ↑

[9] **Низам** — редовна войска; войник от редовните войски. ↑

[10] Сажен — стара руска мярка за дължина, равна на 2.35 м (една верста = на 500 сажена). ↑

[11] Прапоршчик — първия и най-нисш офицерски чин в руската армия. ↑

КАЗАКЪТ ОТ ПАНАГЮРИЩЕ

Когато го видя пред вратата, майката премалая от страх. И как да не премалее, горката жена, как още първата ѝ мисъл да не е за някаква страхотия? Приучена да очаква на всяка крачка нова заплаха от поробителя, преживяла лани ужасите, с които турците удавиха въстанието, видяла гибелта на мъжа си Рад — можеше ли тя в това неочаквано появяване на сина си да не съзре първия белег на още някакво изпитание?

Майката бързо преодоля вцепенението си. Тя се втурна напред, с рязко движение издърпа момчето в собата^[1], хлопна портата и спусна мандалото^[2] и чак тогава притисна детето до себе си:

— Кольо!... — изхлипа. — Чедо мое!... Защо си тук? Какво се е случило?...

Никола усети върху бузата си гореща капка. Тази майчина сълза го смути повече от всичко.

— Нищо не се е случило, мале — каза, като се опитваше да придаде на гласа си бодрост. — Нищичко, честно слово.

Тя го отдели от себе си и потърси погледа му.

— Не ме ли лъжеш? Ако нямаше нищо, ти трябваше сега да си далеч на юг, чак в Пловдив.

— В Пловдив сега е страшно, мале. Амуджите^[3] са се разбесували: бой, обири, насилия, клане на невинни — колкото щещ. А бесилки — на всяко къоше, че и по мостовете...

— Да не мислиш, че в Панагюрище е по-добре? Или че турците са забравили къде миналата година беше столицата на въстаналия роб?

— Не може да се сравни с Пловдив, мале.

Жената го привлече да седне до нея на тясното миндерче и улови ръцете му.

— И тук е лошо, Кольо. Довлекли са се безбройна войска и башибозук^[4] — истински мравуняк. Разправят людете — до двайсет хиляди чалмалии са се струпали при нас с няколко паши^[5] начело. На тях, знаеш ги, нивга не им е мигвало окото да разтурят християнски

дом или цяло селище, пък сега, когато московците са превалили Стара планина и вече стануват край Златица и Челопеч, страхът така ги е подгонил, че навремени съвсем загубват човешки образ.

— Това е второто, заради което съм при тебе, мале. Нали сега съм едничкият мъж в семейството ни — редно е да те закрилям.

Тези думи на момчето я разсмяха. Тя се приведе към него, разцелува го, после запита отново:

— И ти?...

— Какво аз? Като гледах какво е в Пловдив и като мислех все за тебе...

Никола спря изведнъж и гузно наведе поглед.

— Разказвай, Кольо — подкани го майката. — Що, избяга ли?

— Оставих бележка на чорбаджията, мале. И всичко, що е негово, оставих. А моето си прибрах, метнах бохчичката на рамо и ето ме при тебе. — И добави подкупващо: — Мигар не се радваш, че в близките изпитни и премеждия ще бъдем заедно?

Тя не отговори на въпроса му. Вдигна очи към иконостасчето на стената, прекръсти се, въздъхна, пък после се изправи:

— Хайде, ти почини, сине, че много път си оставил зад гърба си. Аз ще отида да стъкна огъня. Има малко чорбица от вчера, та...

Момчето я проследи с очи, докато тя отиваше оттатък, сетне също се прекръсти и прошепна на себе си:

— Прости ме, боже, че родната си майчица излъгах. Но тези сълзи... мъката й... Можех, ли да й кажа?...

Всъщност той не излъга майка си, само укри нещо от нея — че приказките за приближаващите братушки бяха стигнали и до Пловдив и именно те го накараха да избяга от майстора, при когото учеше занаят. Защото на малкия Никола се виждаше недостойно да скръсти ръце като някои други и да чака русите да им поднесат на готово бленуваната свобода. И си имаше наум един свой план...

Той извика подир майка си:

— Пък на людете ще казваме, мале, че съм дошъл да изкараме Рождество заедно!

Малък на години бе Никола, но вече се бе научил всичко да премисля отнапред. Такъв трябваше да бъде робът, който искаше не само да оцелее, но и да бъде полезен — на своите и на братушките-освободители.

— Искали сте да ме видите, капитан Галперт? — произнесе генерал Каталей, без да вдигне глава от разтворената пред него карта.

— Не да ви видя, а да ви докладвам, Ваше превъзходителство — уточни без следа от раболепие капитанът.

Не толкова думите, колкото тонът, с който бяха изречени, събуди любопитството на генерала и го накара да вдигне очи. Пред него беше плещест и широколик тридесетинагодишен офицер с румените бузи и изпънатата стойка на новобранец; обветреното лице, избелялата униформа, посмачканият и пооскубан калпак, кривнат по богатиРСки над дясното ухо, и мазолестите му ръце издаваха, че не се е щадил в походите и сраженията. За миг генерал Каталей изпита угризение, че така, с лека ирония, бе посрещнал този истински воин и в себе си се закани на онези, щабните пльхове и адютантите от „почетните свити“, които бяха взели на подбив настояванията на „вироглавия капитан от Санктпетербургските гренадири“ да бъде приет и изслушан — той положително струваше повече от тях и ако е настоявал толкова „вироглаво“, то поне не е било ей така, колкото да бъде забелязан от началството.

— Слушам ви, Константин Александрович — каза генералът, като се потруди да заличи лекото пренебрежение, с което посрещна гренадира. Капитан Галперт обаче с нищо не показа да се е повлиял от промяната.

— За утре, Ваше превъзходителство — започна той, — е заповядано настъпление на югозапад, към село Петрич. Подготовката ни е като за незначително по трудност придвижване, докато на дело нас ни очаква тежко сражение.

— От вчерашната схватка при село Мечка ли съдите, капитане? — с недоверие, но вече без присмех попита Каталей. — Мен също ми е мъчно за тези шестима богатири, които загинаха на връх Коледа, както и за другите тринадесет, ранените, но трябва да ви предупредя, че тяхната жертва не ни дава повод да очакваме — как го казахте? — тежко сражение. Просто разузнавателният отряд, изпратен там от генерал Философ, е бил недопустимо слаб... — И добави наставнически: — При една нападателна война подобни загуби при разузнаванията са неизбежни, капитане. Дори срещу слабите

арьергардни части, с които противникът пред нас прикрива фланговете си.

— Страх ме е, че се лъжете, Ваше превъзходителство. Не, не, нямам предвид схватката при Мечка. Погрешното е в сведенията ни за турските сили отсреща. Те съвсем не са „слаби ариергардни части“, Ваше превъзходителство, а...

— Кое ви дава основание да мислите и говорите така? — прекъсна го генералът.

— Сведенията на човек...

— Турчин или българин? — делово се осведоми Каталей.

— Българин и християнин. Младеж от Панагюрище на име Никола Радев Михлюзов. С риск на живота си премина бойната линия рано сутринта и случаят пожела да попадне на разположението на моята рота. Сведенията, които донесе, ме накараха, въпреки присмехите...

— Знам, знам, оставете това, Константин Александрович.

— Как да оставя, Ваше превъзходителство, когато не намерих човек, готов да изслуша младежа!

Генерал Каталей остави молива си върху картата и се усмихна:

— Какво пък, нека аз да направя изключение. Доведете го, моля.

Капитан Галперт излезе и след минута въведе малкия Никола. Като го видя, генералът възкликна:

— Какъв младеж, Константин Александрович! Та той е просто дете... — И се обърна към Никола: — На колко години си, младец?

Момчето го разбра. Не отговори „на дванадесет“, защото тази възраст му се видя много малка, а се опита да изхитрува:

— През март ще бъда на тринадесет, господине.

Усилията му бяха съвсем напразни — дванадесет или тринадесет беше все едно за човека с голямата раздвоена брада пред него. Капитан Галперт побърза да се намеси:

— Но това не пречи да го изслушате, Ваше превъзходителство.

— После, без да дочака съгласието на Каталей, се обърна към малкия:

— Колька, разкажи на господин генерала...

— Генерал!?! — повтори с възторг момчето. — Мигар... Ех, приятелите ми в Панагюрище ще се пръснат от завист, когато им кажа, че съм говорил с жив генерал...

— Ти още не си говорил — поправи го ласкаво Галперт, докато генерал Каталей беззвучно, но от сърце се смееше на искрените думи на българчето. — Ще можеш да се похвалиш на приятелите си едва когато разкажеш на господин генерала за турските сили срещу нас.

Никола започна разказа си отдалече, още от връщането си от Пловдив, после спомена как се е хванал „водар“ при „амуджите“, за да може да обикаля по позициите им, накрая заизрежда каквото беше видял и чул. И колкото повече разказваше, толкова повече помръкваше лицето на генерала. Та можеше ли да е иначе, щом като този малчуган правеше на пух и прах всичките му представи за силите на турците отсреща?

— Колко? — възкликна по едно време. — Колко турци рече, Колька?

— Двайсет хиляди, господин генерал. И нашите го казват, пък и от турски уста го чух, че са дваайсет хиляди.

— При това били с артилерия и боеприпаси, Ваше превъзходителство — добави капитан Галперт.

— Двадесет хиляди души, капитане? Ами че това са четири пълни дивизии!... За да ги съсредоточи тук, Сюлейман е трябвало да оголи фланга си откъм Ихтиман, където настъпват основните ни сили...

— Изслушайте момчето и нататък, Ваше превъзходителство. Кажете, Колька, кой е начело на турците в Панагюрище?

— До вчера беше Шакир паша...

— Защо го казваш някак си тъй, с ненавист?

— Този е същият паша, който е обесил Левски — рече момчето. И прибави под носа си: — Бог да го убие...

— Защо само „до вчера“? — върна го към разказа му генералът. — Да не би Шакир паша да си е отишъл?

Никола отговори. И отговорът му бе такъв, че сякаш фугас избухна в краката на Каталей:

— Не си е отишъл, господин генерал. Но вчера пристигна и сам Сюлейман...

— Сюлейман паша!?!

— Същият.

— Не може да бъде. Той сега трябва да е...

— Не може, но е така — засегна се момчето. — Аз с очите си го видях. Пристигна със стотина души конница. По видело разгледа укрепленията на войската, а нощес преспа в Ланджевата къща. Преди да заспи обаче извика нашите, панагюрските първенци. Говорел им, че е решил да направи Панагюрище втори Плевен.

Двамата офицери размениха дълъг, изпълнен с учудване и тревога, поглед. Стаята се изпълни с тишина.

— Спомена укрепленията на войската — наруши я след малко Галперт. — Разкажи на господин генерала нещо за тях.

Никола разказа и това. Дивизиите на Шакир паша бяха имали достатъчно време, та се бяха укрепили здраво по линията Петрич — Мечка — Поибрене. И топове имали там, и „цели планини от сандъци с джепане^[6]“. И завърши:

— Но сигурно ви чакат към „Средния гьол“. Там окопите им са на ей такава плетеница.

— Къде е този „Среден гьол“? — попита генералът, след като напразно потърси на картата си такова име.

Не получи отговора веднага. Наложил се най-напред да позапознаят малкия с четенето на военните топографски карти. После Никола непоколебимо сложи пръстчето си на едно място:

— Ей тук, господин генерал. Тук е „Средният гьол“.^[7]

Генерал Каталей поразмисли, после кимна на момчето:

— Благодаря ти, младежо. Не само от мое — от името на всички руски генерали ти благодаря. Сега имай добрината да излезеш пак навън и да почакаш капитана. Той ще се погрижи за тебе. — А когато отново останаха сами с Галперт, прибави: — Разпорежданията за утре остават същите, Константин Александрович.

— Нима не повярвахте на момъка, Ваше превъзходителство?

— Знаете ли кое е трагедията на военачалника, капитане? — стрелна го с поглед Каталей. — Че със сърцето си вярвам на...

— Никола Радев Михлюзов — подсказа Галперт.

— ... на вашия Колька, а съм длъжен да изпълня предписанията на висшето началство. И утре ще атакуваме.

— Но това е...

— Това е чисто и просто заповед — припряно го прекъсна генералът. — Вижте тази депеша, Константин Александрович. — Беше телеграма от началник-щаба на Западния отряд, с която генерал

Нагловски нареждаше: настъплението да не спира, а да продължи с усилен марш. — Телеграфната връзка е прекъсната, Константин Александрович, и нямам никакво средство да променя, не, даже да опитам да променя хода на събитията.

— Но ако пред нас е наистина корпусът на Шакир и то със самия Сюлейман начело?

— Ами ако момчето се е заблудило? — с внезапно ожесточение отговори генералът. — Ако *добросъвестно* се е постарало да ни помогне, но младостта и неопитността му са го подвели? Представете ли си каква ще бъде съдбата на главните ни сили?

Капитан Галперт го разбра. Главните сили — това бяха отрядите на граф Шувалов и Веляминов, които съответно през Ихтиман и Самоков напредваха в посока Татар Пазарджик и Пловдив. Всички сведения, с които разполагаше командуването, гласяха, че срещу тях турският главнокомандуващ Сюлейман паша съсредоточава някъде западно от Татар Пазарджик цялата си сила — споменаваше се за около петдесет хиляди щика. При това положение другите два отряда, на генералите Шилдер-Шулднер и Криденер (към който се числяха и частите на Каталей), получиха заповед с най-голяма скорост да пресекат Средногорието, да нападнат от север десния фланг на Сюлейман и принуждавайки го да отдели част от войската си срещу тях, да отслабят контраудара му към запад.

— Е добре, Константин Александрович, помислете сега отново върху сведенията на малкия българин. Да оставим даже това, че те противоречат на всичко, каквото се знае в щаба на генерал-фелдмаршал Гурко. Представете си друго — какво ще стане с Шувалов, ако ние се заловим надълго и нашироко да се прегрупираме пред село Петрич, а в същото време Сюлейман, необезпокояван откъм фланговете, стовари всичките си сили върху изтънелите полкове на княза. Това може да означава не само погром за Шувалов, но и превратен момент за цялата кампания.

Капитан Галперт прибра пети и се изпъна.

— И така вашите заповеди, Ваше превъзходителство?

— Погрижете се за момчето, Константин Александрович. И се стягайте за утре. Помолете се богу Колька да се е излъгал. Иначе... иначе този разговор ще бъде може би последен за някого от двамата ни...

Младият капитан тракна токовете и се отправи към вратата.

... За нещастие малкият разузнавач не се бе измамил. И тъжното предсказание на генерала се сбъдна. На следния ден при село Петрич руските войски се натъкнаха на добре изградена турска отбрана и битката, както се казва по военно, се затегна. Малко по малко командуваният отряда генерал Криденер вкара в боя всичките си сили — 24 баталиона, 50 оръдия и 22 ескадрона. Стигна се до там, че за окуражаване на солдатите трябваше и висшите командири да поведат атакуващите. Сражението завърши с победа на руското оръжие, но тя бе заплатена с многобройни жертви, между които и двама генерали — Каталей и Философ...

Баталионният фелдшер тъкмо сменяше превръзката на бедрото му, когато в палатката влезе деншчикът^[8] Феодор, козирува и доложи:

— Търсят ви, Ваше благородие.

Имаше нещо в гласа му, което накара капитан Галперт да го изгледа с любопитство. Да, не се бе излъгал — в брадата на Феодор се гушеше добродушен смях.

— Кому съм притрябвал? — предпазливо попита офицерът.

— Казва, бил ваш стар приятел, Ваше благородие.

Константин Александрович Галперт изчака фелдшерът да завърши превръзката на раната, оправи униформата си и нареди:

— Добре, Феодор. Нека влезе този мой стар приятел.

След малко платницето на палатката се отмести и пред него застана — цял-целеничък и засмян до уши — Колька от Панагюрище.

— Ти пък, дяволе проклети — скара му се капитанът, докато го прегръщаше и целуваше, — как се озова тук? Или твоето най-любимо занимание е да се шляеш с ръце в джобовете нагоре-надолу през бойната линия?

— Бойната линия ли казваш, чичко Константине? — рече в отговор момчето. — Няма нищо подобно по тези места.

Офицерът го отдръпна от себе си и го изгледа изпитателно. Не, малкият Никола не се шегуваше. Разпита го по-подробно, после се почеса по тила:

— Няма как, ще се ходи пак при голямото началство. Пригответи се, Колька, ще дойдеш с мене!

Един час по-късно двамата стояха, чинно изправени един до друг, пред генерал Дандевил и отговаряха на неговите въпроси.

Генерал Виктор Дезидерович Дандевил, внук на натурализиран в Русия френски пленник от Наполеоновата война, беше четиридесетинагодишен красив мъж с бръсната брада, но с големи, къдрави, добре разресани бакенбарди и също така къдрави мустаци; имаше навик в моменти на напрегнато мислене да дъвче тези свои мустаци. Сега, в разговора си с капитана от гренадирите и с това българче с големи умни очи, той има не един и не два повода не да ги дъвче, а направо да ги прегризва.

— Нека да започнем отначало — каза той, след като поразмисли върху думите на младия офицер. — Ако се вярва на думите ви, капитане, би трябвало да смятаме, че пред нас няма никакви турски сили. Вярно ли съм ви разбрал?

— Отговори на Негово превъзходителство, Колька — кротко предложи Галперт. — Разкажи му всичко, както одева го разказа на мене.

— Турците си обраха крушите, господин генерал. — (На това място тримата загубиха няколко минути, докато русите проумеят този израз на малкия.) — Събраха се, колкото останаха живи след онзиденшната битка, и се изметоха надолу към Пловдив.

— Кога стана това?

— Вчера, господин генерал.

— На 29 декември — уточни Константин Александрович.

— И се оттеглиха всички?

— Всички — потвърди момчето. — Сега в Панагюрище не можеш намери турчин и за цял.

— А Сюлейман?

— И той, господин генерал. — Никола се засмя широко. — Голям майтап стана при заминаването му, господин генерал. Нашите, нали се бояха турците да не прекарат под нож цяло Панагюрище, та изпроводиха стотина по-първи граждани да изпратят пашата по Татарпазарджишкия път. И аз — барабар Петко с мъжете — отидох с тях да не изпусна този сеир^[9]. На края на града Сюлейман ни дръпна едно слово — просто да му се чудиш на акъла. Каза, че ние, българите, не сме били славяни, туй било руска лъжа...

— А какви сте тогава? — засмя се и Дандевил.

— От татарски корен сме били, та затуй с турците сме падали нещо братя, само дето вярата ни делеяла. И ни прикани да впрягаме колите и да тръгваме с амуджите към Цариград!^[10] Нашите, нали гледаха да опазят кожите, му извикаха едно „Яшасън“^[11], пък иначе щяха да си откачат ченетата от смях.

— И сега?

— Нали ви казах, господин генерал. Сега в Панагюрище няма и кьорав турчин. Нито войска, нито мюдюрин^[12], нито заптиета^[13], никакъв. А нашите с четири очи гледат кога ще се появите...

Генерал Дандевил дълго хапа мустаците си, после вдигна поглед:

— Вашето мнение, капитан Галперт?

— Вярвам всяка дума на момчето, Ваше превъзходителство.

— Не рискуваме ли твърде много, ако...

— Предшественикът ви разсъждаваше по същия начин, Ваше превъзходителство. И знаете последиците.

Говореше за генерал Каталей. След героичната му смърт край село Петрич началникът на отряд Криденер повери лявото крило на Дандевил, който по този начин замести загиналия Каталей.

— Но разбирате ли, Константин Александрович, какво означава това? След Петрич от щаба на генерал-фелдмаршал Гурко ни съобщиха, че очевидно турците са обърнали фронта си срещу нас, така че с граф Шувалов и Веляминов фактически си разменихме ролите — сега не ние, а те са откъм фланга на Сюлейман. И ни наредиха да се окопаем и да спрем всяко движение, докато десните колони принудят противника да отслаби силите си пред нашия фронт. Ако сега послушаме това българско юначе, ние фактически ще нарушим главната диспозиция... — За малко се възцари тишина. — Вие като че ли имате някаква идея как да излезем от този затворен кръг, капитане?

— Тъй вярно, Ваше превъзходителство. Според мен пасивната отбрана не изключва активното разузнаване...

— Аха! — Ново схрусване на мустака. — Започвам да ви разбирам, капитане.

— Идеята ми не е сложна, Ваше превъзходителство. Ще взема един разезд^[14] казаци и ще опитам почвата към Панагюрище. Смятам, че до два часа или ще ви докладвам за силна турска съпротива, или мой пратеник ще ви доложи, че се намирам в героичната столица на българското въстание.

— Приемам, капитане — кимна хубавата си глава Дандевил. — Правя само една поправка: ще вземете не един разезд от донските казаци, а полуескадрон. — Капитан Галперт потвърди с мълчалив поклон. — А момчето? Какво ще правите с него?

— Ще дойде с мене, Ваше превъзходителство.

— Искате да покажете?...

— Да, Ваше превъзходителство. Искам да покажа, че наистина безрезервно съм вярвал в сведенията на Колька Михлюзов.

— Не възразявам — след кратко размишление се съгласи Дандевил. После повика с добродушен жест Никола. — Ела, синко. Ела да те благословя!

Направи кръстен знак над главата му и горещо го целуна по челото.

Вече четвърти час панагюрци се тълпяха към Горната чаршия, вираха се във всички посоки и се питаха един-друг: защо, боже мой, ги няма братушките, не са ли разбрали, че гъжвалиите^[15] си вдигнаха чуковете?

Беше минало пладне, когато неколцина се развикаха:

— Идат!... Идат-а-ат!...

Наистина идваха! По горния път, откъм Медет се виждаха група конници в червени униформи, които препускаха към Панагюрище; посрещачите с по-остро зрение даже забелязваха, че някои от ездачите бяха въоръжени с пики, остриетата на които стърчаха високо, високо над главите им.

— Идат воините на Христовата правда! — с разтреперан глас изрече поп Цвятко Георгиев, докато надяваше патрахила си. — Пригответе се, люде. Развейте хоругвите, та освободителите отдалеч да разберат, че тук ги чакат кръвни братя и християни.

Издигнаха църковните хоругви, поп Цвятко застана с кръст в ръка начело на посрещачите, зад него се тълпяха първенците на града и девойки с хляб и сол в ръце, а още по-назад комай цяло Панагюрище — младо и старо. Едва се подредиха и казаците бяха вече при тях — сякаш не хора, а истинска вихрушка бяха тези ездачи. Люшна се множеството срещу братушките-освободители, пък след миг хората се стъписаха, неповярвали на очите си — на коня на хубавеца-капитан, който водеше казаците, се кипреше един момчурляк, когото всички знаеха.

— Че той, който ги води, е наше момче, бе! — изрече някой. А друг потвърди:

— Да пукна, ако туй не е наш Никола, синът на покойния Рад Михлюзов, от Драгулин махала!...

Сякаш за да не допусне никакви съмнения, в същия момент Никола се смъкна от коня на капитана и с разперени ръце се втурна към майка си, също заела място между посрещачите:

— Мале!... Майчице мила!... Ето ги, ето ги братушките!...

Поопомниха се от смайването си панагюрци, със сълзи, китки чимшир и хляб и сол посрещнаха капитан Галперт и неговите богатири, а после всички се надпреварваха да отведат по един солдат в дома си — обеднял беше градът, нямаше го нявгашното му изобилие, но щом е за братушките-освободители, все се понамирваше и хлебец, и сланинка, и винце, и глътка ракия... Само до капитана никой не можа да стигне — той с усмивка отклони всички покани и се запъти към бедния дом на вдовицата от Драгулин махала. До него като катеричка подскачаше Никола, държеше се за ръката му и през цялото време му чуруликаше нещо...

До вечерта дойдоха още около хиляда души конница, а на другия ден пристигна и сам генерал Дандевил. Настаниха го да преспи в Дудековата къща, а той веднага повика при себе си капитан Галперт и малкия Никола. Щом те се появиха, генералът стана на крака и протегна ръка на българчето:

— Благодаря ти, юначе — поздрави го развълнувано. — От името на цялата руска войска и на Негово величество царя ти благодаря. Ако не беше ти, ние щяхме още цели дни да газим на едно място в снега и калта, а в същото време турчинът щеше спокойно да си изгради нова отбранителна линия някъде на юг, която после щеше да ни коства други стотици жертви. Благодаря и на вас, капитане.

— Не виждам за какво, Ваше превъзходителство. Ами че аз дори не съм си извадил сабята от ножницата...

— За прозрението ви благодаря. И за това, че не се поколебахте да повярвате на този млад българин.

Капитанът тракна токовете, поклони се, а после попита:

— Какви са по-нататъшните ви разпореждания, Ваше превъзходителство.

— Още на сутринта продължавам с войската на юг — трябва да не допуснем Шакир и Сюлейман да се съвземат. Тук ще оставя само едно отделение казаци, колкото да поддържат реда, докато гражданите на Панагюрище се организират и поемат управлението в ръцете си. Спрял съм се и на подходящ човек за комендант на града.

— Кой е той, господин генерал — обади се Никола.

— Сигурно го познаваш, приятелю. Казва се Константин Александрович Галперт...

Българчето извика радостно и се хвърли в прегръдките на своя приятел. А генерал Дандевил ги гледаше умилено и дъвчеше мустак.

— Сега имам и аз въпрос, капитане — изрече след малко. — Какви са намеренията ви за бъдещето на вашия Колька Михлюзов?

Константин Александрович Галперт приближи до него и му зашепна оживено. Никола не разбра думите му, но видя изражението на генерала — той кимаше одобрително, а очите му все повече и повече просветляваха. Накрая каза:

— Добре сте го намислили капитан Галперт. Имате съгласието ми. Който още на тринадесет години е така храбър в битките, той и занапред ще бъде за пример и на свои, и на чужди!...

Животът в Панагюрище бързо се нормализираше — и дюкяните се отвориха, и милиция от доброволци се образува, която да бди за реда и спокойствието, и училищните звънци скоро повикаха школниците... За да потръгне всичко така, най-голям дял имаше комендантът на градчето. През тези дни капитан Галперт, както е думата, се разкъсваше на четири — всичко да огледа, на всеки, да помогне, в стаята му в бившия турски конак^[16], която всички знаеха, лампата често не гаснеше по цяла нощ. Но колкото и да беше зает офицерът, той все намираще време за своя малък приятел от Драгулин махала. Пък и Никола, кажи го, не се отделяше от него — ще изтича да изпълни негова поръчка, ще му донесе паница димяща гозба, когато Галперт забравяше да обядва, ще му служи за преводач, когато от съседните села идваха турци да говорят по работа с него.

Издебна веднъж капитанът, та поприказва със съседа на Михлюзови — Кръстьо Клинчев. Изслуша го бай Кръстьо и закима с глава: да, да, добро било синчето на покойния Рад, заслужавало, пък

нали и майка му е бедна вдовица... Не отмина Галперт и майката, която също одобри идеята му. И една сутрин, когато Никола се събуди от сън, видя до одъра си една нова-новеничка казашка униформа, ушита нарочно за него и по неговите мерки. Рипна момчето и подскочи два аршина^[17] нависоко, а после бързо-бързо облече униформата. Грабна потъмнялото майчино огледалце и се заразглежда. Стъкълцето уж отразяваше него, Никола, пък като погледнеш чизмите, червените панталони, куртката, фуражката, ще речеш — цял казак! Само дето никакъв мустак не красеше устната му... Остави момчето огледалото на лавицата и презглава изтича към конака.

Когато връхлетя в стаята на своя приятел, завари го тъкмо да допълва списъка на частта си, като си диктуваше сам на глас:

— Солдат от донските казаци Ни-ко-ла Ра-дев Михлю-зов...

Няколко дни по-късно се получи заповед капитан Галперт, с хората си да се прибере в дивизията. Качиха се на конете казаците, вдигнаха пак острите си пики, а сред тях, сияещ като пълнолуние, беше заел място и синът на Рад Михлюзов — Никола отиваше да се бие срещу довчерашия поробител, а после и да учи във великата братска Русия.

Целият град излезе да ги изпрати на един час път по посока към Стрелча. Там спряха да се разделят. Без да слиза от седлото, капитан Галперт произнесе няколко топли думи за сбогуване, после махна на хората си: напред към Пловдив! Проточи се червената върволица на казаците. Последен яздеше малкият Никола и важно-важно поздравяваше съгражданите си с ръка, издигната до козирката на фуражката.

Някой от изпращачите подхвана позната песен, към която скоро се присъединиха всички:

*Пустите клисурци станали московци,
а панагюрци — донски казаци...*

И тази песен съпроводи отряда на капитан Галперт чак докато се загуби някъде нататък, към Балабанова кория...

- [1] **Соба** — стая. ↑
- [2] **Мандало** — заключалка на врата. ↑
- [3] **Амуджа** — чичо; иронично название за турчин. ↑
- [4] **Башибозук** — нередовна войска; прен. сбирщина. ↑
- [5] **Паша** — генерал; висш военен или административен началник. ↑
- [6] **Джепане** — боеприпаси. ↑
- [7] Турските окопи в местността „Средния гьол“ личат и до днес.
↑
- [8] Деншчик — ординарец (рус.). ↑
- [9] **Сеир** — зрелище; гледане. ↑
- [10] Случаят и речта на Сюлейман паша — автентични. ↑
- [11] „Да живее“ (тур). ↑
- [12] **Мюдюр(ин)** — управител на неголям град. ↑
- [13] **Заптие** — стражар: заптисвам — арестувам. ↑
- [14] Разезд — малка група конници, изпратени на разузнаване или за охрана (рус.). ↑
- [15] **Гъжвалия** — пренебрежително прозвище за турчин, чалмалия. ↑
- [16] **Конак** — сграда на държавно учреждение; място за спиране и нощувка. ↑
- [17] **Аршин** — мярка за дължина, равна на 68,75 см; дървена пръчка за мерене, на която са нанесени деления от аршин. ↑

ЗАКЛЮЧИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ НА АВТОРА

Всъщност най-важната от моите бележки читателят е прочел още на заглавната страница на тази книга — че в ръцете му са „разкази за истински герои и по истински случаи“. И действително в страниците почти няма измислени лица; казвам това не само за главните герои на разказите, но и за почти всички останали — офицери, войници, въстаници, селяни, турци, българи, руси, чорбаджии, овчари, учители, всякакви. Същевременно се надявам, че късата думичка „по“ е подсказала, че разказите възпроизвеждат, ала не повтарят с фотографска точност историческите събития; казано другояче — случките, станали сюжети на разказите, са исторически достоверни, но са предадени по-свободно, а не със сухотата на документа, и че не съм се поколебавал да допълвам от себе си всички подробности, които историята не е съхранила.

А принципа, по който са подредени разказите, читателят навярно вече е отгатнал сам — не съм проявил никакви пристрастия и предпочитания, а се придържах към историческата хронология.

Независимо от тези общи и най-съществени предупреждения мен ми се струват необходими още няколко обяснения — без тях някои от историческите основи на разказите могат да останат недоизяснени за любознателния читател.

Подвигът на Христо Стоянов от Мидия, назован в самите документи от войната МАЛЪЧИШКА ИЗ БОЛГАР, допреди десетина години бе неизвестен за нашата историческа наука. Той бе открит от историка Ради Боев в архивите на руското адмиралтейство и публикуван в неговата интересна статия „Антитурското движение на населението от Българското черноморско крайбрежие през Руско-турската война 1828–1829 г.“ (Военно-исторически сборник, 5, 1970). Р. Боев е успял да се добере до такива документи, като бордовия дневник на флагманския кораб „Париж“, подробности около отнемането на писмото на мидийския паша^[1] и драматичното бягство „през турски военни обекти и постове“ до руските позиции, протокол

от разпита на Христо Стоянов и пр. За съжаление писмените извори не дават никакви сведения за по-нататъшната съдба на малкия герой. Може да се предполага, че той е бил взет в Русия след края на войната и че му е дадено високо военно образование (подобни примери в руско-българските отношения от епохата са много), но казаното е само в сферата на догадките. Истината все още чака своя откривател.

Случките, за които се разказва в ОКТОПОДИ, КАКВИТО РАСТАТ В СТАРА ПЛАНИНА, ще придобият веднага друг облик, стига да внесем известна яснота в имената на техните герои:

„Малкият“ Сава е бил по-малък само на години, а иначе е един от исполините на българската история. Наскоро след описаните събития той ще смени личното си име (нещо почти немислимо днес, но практикувано твърде често по онова време), като вместо Сава ще започне да се нарича Георги — по името на своя вуйчо и неизменен пример за подражание Георги Мамарчов. Малко по-късно ще промени и бащиния си прякор Раковалъ, за да прекрачи в историята под името Георги Стойков Раковски. Не ми се вярва да има българин, който да се нуждае от повече подробности...

„Големият“ Сава, сливналията Сава Илиев, на чиято „Кратка автобиография“ (София 1893) дължим подробностите около живота на българчетата в Куру-чешме и препирните за „рибята чорба“ и „октоподите“, за окачената над леглото дървена лъжица и пр., също скоро ще придобие ново име. По-точно — ще бъде преведен прякорът му Евкарпидис. „Отсетне ме прекръсти неговото преосвещенство Иларион Макариополски — пише той в спомените си, — ... на Доброплодний, за да не мислят гърците, че съм грък.“ И като Сава Илиев Доброплодни (1820–1894) ще бъде един от най-големите просветители на нашето Възраждане — учител, книжовник, педагог и комедиограф.

А третият от участниците в куручешменските бурни събития, карловецът Иван, е бъдещият д-р Иван Богоров (1820–1892), също една от големите фигури на Възраждането — учител, езиковед, журналист (издавал е първия български вестник — „Български орел“, както и „Цариградски вестник“ — едно от най-значителните периодични издания преди Освобождението), преводач, деен участник в борбите за църковна независимост и пр.

Мисля, че по четирите малки разказа, събрани под общото заглавие „ДЕНЯТ СЕ ПОЗНАВА ОТ СУТРИНТА“, е излишно да се дават допълнителни обяснения. Името на Хаджи Димитър и свидетелството на видния историограф д-р Симеон Табаков („История на град Сливен“, т. II, София 1924) за автентичността на случките според мен са напълно достатъчни.

Райчо Николов (по-късно придобил широка популярност като „капитан Райчо“ или „дядо Райчо“) читателят може би вече познава от романа за юноши на Дора Габе „Мълчаливи герои“ („Народна младеж“, София 1968) или от богатата романизирана биография „Капитан Райчо Николов“ на Тодор Гигов („Народна младеж“, София 1977). Все пак нека накратко разкажем неговата съдба след героичното му преплуване ПРЕЗ РЕКАТА.

Взет под покровителството на благодарните руски висши офицери, Райчо Николов (1840–1885) бил заведен в Петербург, където завършил Втория кадетски корпус. (Една любопитна подробност: за да бъде приет в корпуса, на него, момчето от старопланинската махала Райковци, е било присвоено дворянско звание!) Служил е като офицер на различни места в Русия, но където и да се намирал, не е прекъсвал връзките си с българските емигранти и революционни дейци. Участвувал в Сръбско-турската война 1876 г. като доброволец, а в Освободителната се е отличил като командир от Българското опълчение. След войната, постъпил на служба в тъй наречената Румелийска жандармерия в Пловдив, Райчо е бил един от дейните сторонници за Съединението и паднал убит от предателски куршум в деня на прогласяването му.

За мен не подлежи на съмнение — младият читател положително отдавна се е досетил, че героят на разказа ПОБЕДА НЕ СЕ ПОСТИГА САМО СЪС СИЛА не е никой друг, освен безсмъртният наш революционер Стефан Караджа. Тук искам да кажа само, че случката — и победата на младия Стефан в нея — е напълно истинска. Издирил я е Захари Стоянов, като е разпитвал тулчалии-очевидци. Истинско в разказа е и името на надвигия пехливанин^[2], както и исполинската му сила: „А тоя Пляса бил пехливанин не на шега — пише З. Стоянов. — Той се славел по всичкото добруджанско къоше със своите широки гърди и с дебелиите си баджащи.“ Истина е още, че именно след тази паметна великденска борба тулчанските турци така се наежили против

Караджата, за такива отмъщения се готвели, че той бил принуден да напусне завинаги града. Така той обърнал гръб на бащината стряха, а избрал за свой покрив небето на цяло Българско...

Както в „Октоподи, каквито растат в Стара планина“, също и в разказа ОТМЪСТИТЕЛЯТ много „загадки“ ще се изяснят, когато читателят научи, че и Джендо — по примера на Раковски — по-късно е изменил името си, за да се превърне в Захари Стоянов: апостола, публициста, писателя, дееца по Съединението, държавника.

За ранните години на този бележит българин доскоро не се знаеше нищо; пословично скромнен, той в своите безсмъртни „Записки по българските въстания“ споменава само оскъдни биографични данни за себе си едва от годините на своя овчарлък в Добруджа и тръгването по самостоятелен път. Съвсем наскоро някои случки от неговото детство в Медвен бяха публикувани (макар и интерпретирани по различен начин в сравнение с разказаното тук) от Стефан Чирпанлиев, правнук на Захари Стоянов по сестрина линия, в малката документална повест „Медвенският размирник“ („Народна младеж“, София 1978). По семейни предания и записани и незаписани спомени Ст. Чирпанлиев се е добрал до множество страници от ранните години на „медвенския размирник“, които читателят вече знае: и приятелството му с погиналия по-късно ловец Кючук Иван, и измамването на алчния владика Вениамин, и „злите духове“, довели Ремзи Балабан до границата на лудостта, и запалените купни на Съби чорбаджи...

Иска ми се да допълня още само това, че характеристиката, дадена тук на дядо Осман и на чорбаджи Съби, не е нито преднамерена, нито случайна. Ще припомним от „Записките“, че когато след погрома на Априлското въстание Захари Стоянов е бил в сливения затвор, турчинът Осман ага^[3] се е застъпил за него, докато българинът чорбаджия Съби (Захари Стоянов великодушно е премълчал името му) го е очернил пред полицейските власти.

В цялата книга единственото по-голямо отклонение от уговорката „по истински случаи“ е в разказа МОМЧЕТО, КОЕТО УМЕЕШЕ ДА ХОДИ НА РЪЦЕ — описаната блокада на Етрополе не е исторически факт (макар че подобни и даже още по-тежки изпитания са бивали неведнъж и не дважд по стръмния път на Апостола на свободата). Всичко останало обаче е напълно достоверно — и имената

на революционните дейци и на турските първенци, и скривалищата в манастира „Варовитец“ и в дома на Илия Правчанов, и голямата фигура на Тодор Пеев... Запомнен е също така и един случай, когато Левски с дързост и самообладание се е появил в средата на турските управници на Етрополе. Достоверни са, разбира се, още съществуването на Христо Ценов Христов и ролята му на куриер на Апостола — не е случайно, че за него е писано като за „един от тайните куриери на Левски“ и „най-малкия революционен деец от времето на Левски“.

За да събера оскъдните сведения — документални и по предания — за малкия герой, голяма помощ ми оказа др. Евгения Вутова, уредничка в Етрополския исторически музей (за което тук и изказвам искрена и дълбока благодарност). Христо Ценов Христов е роден в 1864 г. и наистина едва седем-осемгодишен е изпълнявал рисковани задачи, поставяни му от Левски и частния революционен комитет, като винаги е проявявал находчивост, смелост и изобретателност (включително пренасянето на писма под чорапчето). Починал е от тежка простуда съвсем малък — в 1877 година; не е известно дали се заболял по време на епичната борба със студа на етрополци в помощ на отряда на генерал Дандевил при преминаването през Балкана, или при други обстоятелства по-рано.

Случи ли се пътят да ви отведе в Етрополе, непременно посетете историческия музей. В него вие ще научите много неподозирани страници от миналото на този буден старопланински градец, а в една от горните зали ще видите и автентична снимка на „най-малкия от куриерите на Левски“. Христо се е фотографирал с пушка в ръце — както подобава на юнак като него!...

За съжаление почти нямам какво, да добавя към писаното за онзи, който е заслужил апостолът и войводата Бенковски да каже по повод на него, че НЕ ДРЕХИТЕ ПРАВЯТ ЮНАКА, А СЪРЦЕТО. За неговите геройства и лудории ни е разказал пак Захари Стоянов (в своите „Записки по българските въстания“) — от присъединяването към Хвърковатата чета до оставането при Делчо Ливер. Но големият писател и революционер го е споменал само така, с прякора му Мацко. Всички мои усилия да открия истинското му име и по-нататъшната му съдба останаха напразни...

РАДА, ДЕВОЙКАТА С ХИЛЯДА ОСЕМСТОТИН И ТРИМА БАЩИ, е историческа личност. Исторически факт е също осиновяването ѝ от легендарния Брянски полк под името Рада Едуардовна Брянска.

Не много отдавна станаха известни някои подробности за живота на малката Рада — публикува ги Емил Цанов в статията си „Дъщерята на Брянския полк“ („Литературен фронт“, 2 март 1978). След войната тя била отведена в Русия и брянци я отгледали с бащинска любов и грижовност. Тъй като полковник Елерс не бил семеен, Рада живеела при сестрите му Елиза Гавриловна Дрешер и Леонида Гавриловна Бойе, „но тя не прекъснала връзките си Брянския полк — пише Е. Цанов. — Положила войнишка клетва, тя ежегодно го посещавала, запознавала се с новите набори воители, вземала участие в полковия празник. Всички офицери в течение на години отделяли суми от заплатите си към фонд «зестра» за дъщерята на полка.“

Рада завършила Харковската гимназия и в 1890 г. положила изпит за учителка в девическите гимназии. Скоро след това се омъжила за офицера Родзински — също от състава на Брянския полк — и щастливото семейство имало четири деца. Следите на Рада се губят през Първата световна война — навярно по това време е починала.

Не са се загубили дирите и на КАЗАКЪТ ОТ ПАНАГЮРИЩЕ и благодарение на неоченимите сведения на др. Руска Патърчанова, бивша уредничка на музея „Райна Княгиня“ в Панагюрище (на която също изказвам благодарност от сърце), можах сравнително пълно да ги проследя.

С частта на капитан Галперт Никола Михлюзов извървял пътя на войната — през Димотика, Кешан и Айребол до Шаркьой (на северния бряг на Мраморно море). По-късно — какво сходство със съдбата на Райчо и Рада! — той заминал за Русия, закрилян през цялото време както от Константин Александрович Галперт, така и от състава на целия полк. Отначало бил в гр. Новочеркасск, но скоро след това капитанът бил изтеглен в Петербург, назначен в охраната на царя-освободител, и с него се озовал в столицата и Никола. С помощта на покровителя си (според други сведения в Петербург негов настойник е бил генерал княз Домонтович — бащата на Александра Колонтай) той постъпил във военно училище и в родината си се завърнал като

артилерийски офицер. Заемал различни длъжности в гарнизоните на Асеновград, Шумен, Силистра и Пловдив. В 1905 г. отново заминал за Русия — този път, за да следва и завърши Висшата артилерийска школа. Във войската на освободеното си отечество Никола Михлюзов служил още дълго и се уволнил като полковник — извънредно висок чин за онези години.

Успоредно със службата си Никола Михлюзов се проявил и като военен и исторически („История на Априлското въстание“) писател. А заедно със Стоян Заимов е един от радетелите за основаването на военно-историческите музеи в Плевен, Бяла, Пордим и др.

Починал на 5 юли 1946 година.

[1] **Паша** — генерал; висш военен или административен началник. ↑

[2] **Пехливан(ин)** — борец; прен. герой. ↑

[3] **Ага** — господин; турски административен чиновник. ↑

Издание:

Цончо Родев. Отмъстителят

Редактор: Божанка Константинова

Художник: Анжела Минкова

Художествен редактор: Борис Бранков

Техн. редактор: Георги Нецов

Коректор: Цанка Попова

Издателство „Отечество“ — бул. Георги Трайков 2А, 1983

ДП „Димитър Найденов“ — Велико Търново

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.